

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα

Εκπαιδευτικό υλικό για την πρόσβαση των μεταναστών στη δικαιοσύνη

Η Διεθνής Επιτροπή Νομικών (International Commission of Jurists — ICJ), που αποτελείται από 60 διακεκριμένους δικαστές και δικηγόρους από όλον τον κόσμο, προάγει και προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα μέσω του κράτους δικαίου, αξιοποιώντας τη μοναδική νομική της εμπειρία για να αναπτύξει και να ενισχύσει τα εθνικά και διεθνή συστήματα απονομής δικαιοσύνης.

Η Διεθνής Επιτροπή Νομικών ιδρύθηκε το 1952 και, με την ενεργή της παρουσία σε πέντε ηπείρους, έχει ως στόχο να διασφαλίσει διεθνώς την προοδευτική ανάπτυξη και την αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, να κάνει πραγματικότητα τα ατομικά, μορφωτικά, οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, να προστατέψει τη διάκριση των εξουσιών και να εγγυηθεί την ανεξαρτησία των δικαστών και των νομικών.

® **Εκπαιδευτικό υλικό για την πρόσβαση των μεταναστών στη δικαιοσύνη**

- Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα

© Copyright International Commission of Jurists, Σεπτέμβριος 2021

Η ICJ επιτρέπει την ελεύθερη αναπαραγωγή αποσπασμάτων από όλες τις εκδόσεις της, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναφέρεται η πηγή και θα αποστέλλεται ένα αντίτυπο του έργου όπου περιλαμβάνεται το απόσπασμα στην έδρα της Επιτροπής, στην εξής διεύθυνση:

International Commission of Jurists
Rue des Buis 3
P.O. Box 1270
1211 Geneva 1, Switzerland
t: +41 22 979 38 00
www.icj.org

Αυτό το έργο χρηματοδοτείται από το Πρόγραμμα Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2014-2020). Το περιεχόμενο αυτής της δημοσίευσης αντιπροσωπεύει μόνο τις απόψεις του/της συγγραφέα και αποτελεί αποκλειστική ευθύνη το/της. Η Ευρωπαϊκή Η Επιτροπή δεν αποδέχεται καμία ευθύνη για τη χρήση των πληροφοριών που περιέχει.

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα

Εκπαιδευτικό υλικό για την πρόσβαση των
μεταναστών στη δικαιοσύνη

International Commission of Jurists (ICJ)
Greek Council for Refugees (GCR)
Forum for Human Rights (FORUM)
Immigrant Council of Ireland (ICI)
Scuola Superiore di Studi Universitari
e di Perfezionamento Sant'Anna (SSSA)

Σεπτέμβριος 2021

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα

FAIR PLUS project - Σεπτέμβριος 2021

Πίνακας περιεχομένων

I. Εισαγωγή	6
1. Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (δικαιώματα ΟΚΜ)	6
2. Πηγές των δικαιωμάτων ΟΚΜς	7
3. Η υποχρέωση σεβασμού, προστασίας, εκπλήρωσης	7
4. Ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις	9
5. Δυνατότητα διεκδίκησης (Αγωγιμότητα)	10
6. Δικαιοσύνη	11
7. Το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο	12
8. Απαγόρευση των διακρίσεων	14
9. Εξωεδαφικές υποχρεώσεις	17
II. Το δικαίωμα σε επαρκές επίπεδο διαβίωσης	18
1. Εισαγωγή	18
2. Το δικαίωμα στο νερό	18
3. Το δικαίωμα στην τροφή	21
4. Επαρκές επίπεδο διαβίωσης έναντι συνθηκών ένδειας στη διαβίωση: η σχέση με το δικαίωμα στη ζωή	23
5. Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση	25
α. Ελάχιστη βασική υποχρέωση: Στέγαση	26
β. Επάρκεια στέγασης	29
γ. Πρόσβαση και ασφάλεια κατοικίας, αναγκαστικές εξώσεις	30
δ. Απαγόρευση διακρίσεων	31
ε. Νομικά βοηθήματα	33
III. Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφαλει	34
1. Προστασία του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλεια μέσω του δικαιώματος στην ιδιοκτησία	37
2. Προστασία του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλεια μέσω του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή	38
IV. Το δικαίωμα στην εργασία	39
V. Το δικαίωμα στο υψηλτερο εφικτο επιπεδο υγειας	49
VI. Το δικαίωμα στη μορφωση	55
1. Το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση	58
2. Εκπαίδευση/κατάρτιση για ενήλικες, συμπεριλαμβανομένης της τριτοβάθμιας	66

Το παρόν εγχειρίδιο κατάρτισης είναι το τρίτο από μια σειρά πέντε εκπαιδευτικών εγχειριδίων σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών στην Ευρώπη. Το παρόν εγχειρίδιο παρέχει σε δικαστές και δικηγόρους, που ασχολούνται σε εθνικό επίπεδο στην ΕΕ, με υποθέσεις που αφορούν οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ΟΚΜ) μεταναστών και το διεθνές νομικό πλαίσιο σχετικά με τα ΟΚΜ δικαιώματα των μεταναστών.

Πιο λεπτομερής ανάπτυξη είναι διαθέσιμη στο **Έκδοση της ICJ [Διεθνούς Επιτροπής Νομικών]: Αποφάσεις επί Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο, Οδηγός αρ. 8 (2014)** (στο εξής ICJ-Οδηγός αρ. 8).

I. Εισαγωγή

Όλοι οι μετανάστες, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών σε αντικανονική κατάσταση, έχουν δικαιώματα και έχουν δικαίωμα σε οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (δικαιώματα ΟΚΜ) σύμφωνα με τη διεθνή νομοθεσία και τη νομοθεσία της ΕΕ.

1. Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (δικαιώματα ΟΚΜ)

Αν και συναντάται λιγότερο συχνά στις μέρες μας, ορισμένες φορές έχει υπάρξει διαχωρισμός ανάμεσα στη φύση των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων (δικαιώματα ΟΚΜ) αφενός, και των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων αφετέρου. Σύμφωνα με το σύγχρονο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η διάκριση μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών δικαιωμάτων δεν είναι κατάλληλη. Ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ (1945) δεν διαφοροποιεί τις δύο ομάδες δικαιωμάτων στα Άρθρα του 55 και 56. Ομοίως, ούτε στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) του 1948 γίνεται διαχωρισμός. Όταν τα δικαιώματα κατοχυρώθηκαν με διεθνή σύμφωνα [Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ)], οι δύο ομάδες δικαιωμάτων περιλήφθηκαν σε χωριστά έγγραφα για λόγους που αντικατόπτριζαν τις πολιτικές δυναμικές εκείνης της εποχής. Ως δικαιώματα που περιλαμβάνονται σε συμβάσεις, και στις δύο ομάδες δικαιωμάτων αποδόθηκε ίση κανονιστική ισχύς ως νόμιμα δικαιώματα και συνεπώς τα Κράτη έχουν νομική υποχρέωση να υλοποιήσουν αυτά τα δικαιώματα. Επιπλέον η Διακήρυξη της Βιέννης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, που υιοθετήθηκε με τη σύμφωνη γνώμη όλων των κρατών μελών του ΟΗΕ στην Παγκόσμια Συνδιάσκεψη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα της 25ης Ιουνίου 1993, επιβεβαίωσε ότι «Όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι παγκόσμια, αδιαίρετα και αλληλοεξαρτώμενα και αλληλένδετα. Η διεθνής κοινότητα πρέπει να αντιμετωπίζει τα δικαιώματα του ανθρώπου σφαιρικά και με τρόπο ισότιμο και δίκαιο, επί ίσοις όροις και με την ίδια έμφαση.» ([Διακήρυξη της Βιέννης και Πρόγραμμα δράσης για τα ανθρώπινα δικαιώματα](#), παρ. 5).

Όντως, εν μέρει ως αποτέλεσμα της αλληλεξαρτώμενης φύσης τους και του ισότιμου κύρους τους, η σύγχρονη τάση είναι ο πλήρης διαχωρισμός των εννοιών των ατομικών-πολιτικών (ΑΠ) και των ΟΚΜ δικαιωμάτων, ως διαφορετικών ομάδων δικαιωμάτων. Αυτό είναι εμφανές και στην άποψη της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου:

Ύπατος Αρμοστής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 'Ενημερωτικό δελτίο υπ' αρ. 33: Συχνές ερωτήσεις για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα' (Δεκέμβριος 2008)

«Στο παρελθόν, υπήρχε η τάση να μιλάμε για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα σαν να ήταν θεμελιωδώς διαφορετικά από τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Όμως, αυτή η κατηγοριοποίηση είναι τεχνητή και αυτοαναϊρούμενη [...] γιατί όταν αναλύονται ενδελεχώς, οι κατηγορίες δικαιωμάτων όπως είναι τα «ατομικά και πολιτικά δικαιώματα» ή «τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα» δεν έχουν πολύ νόημα. Για τον λόγο αυτό, καθίσταται όλο και πιο συνηθής η αναφορά σε ατομικά, μορφωτικά, οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα.»

¹ Τα εγχειρίδια για την πρόσβαση των μεταναστών στην δικαιοσύνη εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του FAIR (Fostering Access to Immigrant's Rights) Plus Project και περιλαμβάνουν τα παρακάτω εγχειρίδια:

0. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη

I. Δίκαιες διαδικασίες ασύλου και αποτελεσματική προσφυγή

II. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τους μετανάστες υπό κράτηση

III. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα

IV. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για την προστασία του δικαιώματος οικογενειακής ζωής των μεταναστών

V. Πρόσβαση στη δικαιοσύνη για παιδιά-μετανάστες.

Ουσιαστικά υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στις δύο ομάδες δικαιωμάτων. Με την προέλευσή τους να πηγάζει στον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ και την ΟΔΔΑ, όλα τα δικαιώματα του ανθρώπου έχουν σχεδιαστεί για την προστασία των ανθρώπων από ενέργειες και συνθήκες που αντιβαίνουν στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια..

Επιτροπή Οικονομικών Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων (ΕΟΚΜΔ), Γενικό Σχόλιο αρ. 3, Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών (άρθρο 2., παρ. 1, του Συμφώνου), έγγραφο ΟΗΕ E/1991/23, 14 Δεκεμβρίου 1990

8. [...] Υπό αυτό το πρίσμα, η Επιτροπή επιβεβαιώνει ότι τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στο Σύμφωνο επιδέχονται εφαρμογής στο πλαίσιο ευρέος φάσματος οικονομικών και πολιτικών συστημάτων, δεδομένου μόνο ότι η αλληλεξάρτηση και αδιαιρετότητα των δύο ομάδων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως μεταξύ άλλων βεβαιώνεται στο προοίμιο του Συμφώνου, αναγνωρίζεται και αντικατοπτρίζεται στο εν λόγω σύστημα.

2. Πηγές των δικαιωμάτων ΟΚΜ

Το βασικό οικουμενικό έγγραφο που διέπει τα Δικαιώματα ΟΚΜ είναι το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ). Όμως, αναφορικά με τα δικαιώματα των παιδιών, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (20 Νοεμβρίου 1989, UNTS 1577, σ. 3; Στο εξής ΣΔΠ), η οποία περιέχει τόσο τα ατομικά και πολιτικά όσο και τα ΟΚΜ δικαιώματα, αναλύει με περισσότερη λεπτομέρεια πολλά από τα δικαιώματα. Η Σύμβαση για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (18 Δεκεμβρίου 1990, A/RES/45/158; Στο εξής ΣΕΔΓ/CRMW), η Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και η Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία (ΣΔΑΑ) επίσης εμπεριέχουν σημαντικά δικαιώματα ΟΚΜ και υποχρεώσεις.

Ουσιαστικά για να αποσαφηνιστεί η φύση και το φάσμα των δικαιωμάτων ΟΚΜ σύμφωνα με την ΕΟΚΜΔ είναι τα Γενικά Σχόλια της Επιτροπής για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΕΔΟΚΜ), του φορέα που είναι επιφορτισμένος με την παροχή της επίσημης ερμηνείας του Συμφώνου. Μέχρι σήμερα, η Επιτροπή έχει εκδώσει 25 Γενικά Σχόλια, που καλύπτουν τα περισσότερα δικαιώματα και υποχρεώσεις (η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η Επιτροπή για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, η Επιτροπή για την Προστασία των Δικαιωμάτων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών και η Επιτροπή ΕΕΔΚΓ έχουν επίσης εκδώσει Γενικά Σχόλια και Γενικές Συστάσεις σχετικά με τα ΟΚΜ δικαιώματα). Επίσης σημαντικά είναι τα πρότυπα που διατύπωσε το όργανο εμπειρογνομόνων σχετικά με τα ΟΚΜ Δικαιώματα, που ενημερώθηκαν από και επίσης ενημέρωσαν το έργο της ΕΟΚΜΔ, τις Ειδικές Διαδικασίες του ΟΗΕ και άλλες διεθνείς αρχές. Εδώ περιλαμβάνονται οι [Αρχές του Λιμβούργου του 1986 για την Εφαρμογή του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα](#) (που υιοθετήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 1987 και αναπαράγεται στο έγγραφο του ΟΗΕ E/CN.4/1987/17), οι [Κατευθυντήριες Οδηγίες του Μάαστριχτ του 1996 για τις Παραβιάσεις των Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων](#) (αναπαράγονται στο 20 Human Rights Quarterly 459, 691-704 (1998), οι αρχές του Μάαστριχτ του 2011 για τις Εξωεδαφικές Υποχρεώσεις των Κρατών στον Τομέα των Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων (αναπαράγονται, με Σχολιασμό, στο 34 Human Rights Quarterly 1084). Επιπλέον, το έργο των United Nations Special Rapporteurs (SR, Ειδικών Εισηγητών των Ηνωμένων Εθνών) παρέχει σχετική θεματική επισκόπηση των διεθνών προτύπων σχετικά με συγκεκριμένα δικαιώματα. Αρκετοί SR έχουν σχέση με το πλαίσιο της μετανάστευσης και των δικαιωμάτων ΟΚΜ (Οικονομικά, Κοινωνικά, Μορφωτικά δικαιώματα), όπως, SR για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών, SR για μορφωτικά δικαιώματα, SR για την εκπαίδευση, SR για το δικαίωμα στην τροφή, SR για το δικαίωμα στην υγεία, SR για το δικαίωμα σε ασφαλές πόσιμο νερό και υγιεινή, SR για τη στέγαση).

Υποχρεώσεις στα κράτη για την προστασία των δικαιωμάτων ΟΚΜ θεσπίζονται επίσης και από περιφερειακά όργανα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Στην Ευρώπη, οι πιο ολοκληρωμένες εγγυήσεις για τα δικαιώματα ΟΚΜ παρατίθενται στον [Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη](#). Ορισμένες διατάξεις προστασίας δικαιωμάτων ΟΚΜ περιλαμβάνονται επίσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (στο εξής ΕΣΔΑ). Για άλλες βασικές πηγές, βλ. [ICJ – Οδηγός αρ. 8](#).

3. Η υποχρέωση σεβασμού, προστασίας, εκπλήρωσης

Τα δικαιώματα ΟΚΜ δημιουργούν νομικά δεσμευτικές υποχρεώσεις για τα Κράτη αναφορικά με τον **σεβασμό, την προστασία και την εκπλήρωση**. Η ΟΚΜΔ έχει υιοθετήσει και αναπτύξει μία τρίπτυχη κατηγοριοποίηση των υποχρεώσεων των κρατών προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματα του Συμφώνου.

- (1) Η υποχρέωση του **σεβασμού** επιφέρει το καθήκον της οργάνωσης του κρατικού μηχανισμού και της απαλλαγής της δημόσιας εξουσίας που δεν εμπλέκεται στην απόλαυση των ΟΚΜ δικαιωμάτων.

Έτσι, για παράδειγμα, οι αναγκαστικές εξώσεις από το Κράτος, παραβιάζοντας το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση, ουσιαστικά αποτελεί παράβαση καθήκοντος σεβασμού του εν λόγω δικαιώματος

- (2) Η υποχρέωση της **προστασίας** επιφέρει τη λήψη από το Κράτος όλων των πρακτικών μέτρων για τη διασφάλιση κατά του κινδύνου παρεμπόδισης από τρίτους της απόλαυσης των δικαιωμάτων ΟΚΜ: π.χ. ιδιωτικούς φορείς και άλλα Κράτη και οργανώσεις. Έτσι, για παράδειγμα, η μη δέουσα αποτροπή μιας εταιρείας από την επιβολή μιας αναγκαστικής έξωσης, ή μη ρύθμιση της εμπλοκής ιδιωτών στην παροχή στέγασης θα αποτελούσε παραβίαση του καθήκοντος για προστασία.
- (3) Η υποχρέωση της **εκπλήρωσης** απαιτεί τα Κράτη να λάβουν κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά, προϋπολογιστικά, νομικά και άλλα μέτρα προς την πλήρη υλοποίηση των δικαιωμάτων ΟΚΜ. Η υποχρέωση μπορεί να πρέπει να εκπληρωθεί μέσω διεθνούς βοήθειας και συνεργασίας.

Αν και δεν ταιριάζουν απόλυτα σε αυτές τις κατηγορίες όλες οι μέθοδοι επίτευξης της ολοκληρωτικής απόλαυσης ενός δικαιώματος του ανθρώπου και όλες οι ενέργειες ή παραλείψεις του Κράτους, καθώς οι περισσότερες διαδικασίες εμπίπτουν σε διάφορες κατηγορίες, το θέμα αυτό έχει συνεχίσει να σκιαγραφεί την ανάπτυξη της νομολογίας εθνικών, περιφερειακών και διεθνών μηχανισμών προστασίας.²

Η ακόλουθη υπόθεση αποτελεί παράδειγμα για το πώς έχει αξιολογήσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις του Κράτους και, συγκεκριμένα, την τριλογία των ειδικών καθηκόντων σεβασμού (παρ. 52), προστασίας (παρ. 71) και εκπλήρωσης (παρ. 40).

Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά κατά Πορτογαλίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Προσφυγή αρ. 61/2010, Απόφαση από 30 Ιουνίου 2011

40. Ως εκ τούτου, δεδομένων των συνεχιζόμενων επισφαλών συνθηκών στέγασης για ένα μεγάλο μέρος της κοινότητας Ρομά, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Κυβέρνηση δεν έχει επιδείξει τη λήψη επαρκών μέτρων για να διασφαλίσει ότι οι Ρομά διαβιούν σε συνθήκες στέγασης που πληρούν τα ελάχιστα πρότυπα, η κατάσταση παραβιάζει το Άρθρο Ε σε συνδυασμό με το Άρθρο 31 παρ. 1.

[...]

52. [Η] Επιτροπή [...] κρίνει ότι οι ιδιαίτερες διαφορές των Ρομά δεν έχουν ληφθεί επαρκώς υπόψη κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων στέγασης και ότι ορισμένα εξ αυτών των προγραμμάτων έχουν οδηγήσει στον διαχωρισμό των Ρομά ή έχουν στιγματιστεί από διάκριση.

[...]

71. Οπότε, η Επιτροπή κρίνει ότι η ανικανότητα και απροθυμία των κεντρικών αρχών να επιβλέψουν/ συντονίσουν σωστά την εφαρμογή των προγραμμάτων στέγασης σε τοπικό επίπεδο, λαμβάνοντας υπόψη τις ειδικές καταστάσεις των Ρομά, παραδείγματος χάριν λαμβάνοντας δράση κατά των δήμων εκείνων όπου τα προγράμματα στέγασης οδήγησαν στην απομόνωση ή τον διαχωρισμό των Ρομά, επιδεικνύουν την έλλειψη μιας «συνολικής και συντονισμένης προσέγγισης» στον τομέα αυτό, που συντελεί στην παραβίαση του Άρθρου Ε σε συνδυασμό με το Άρθρο 30.

Η ΕΟΚΜΔ του ΟΗΕ συχνά καθορίζει τι απαιτείται για τα τρία επίπεδα των υποχρεώσεων στα Γενικά της Σχόλια. Για παράδειγμα, αναφορικά με το δικαίωμα στην τροφή:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα στην επαρκή τροφή (αρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

15. Το δικαίωμα στην επαρκή τροφή, όπως κάθε άλλο δικαίωμα του ανθρώπου, επιβάλλει τρεις τύπους ή επίπεδα υποχρεώσεων στα συμβαλλόμενα κράτη: τις υποχρεώσεις του σεβασμού, της προστασίας και της εκπλήρωσης. Με τη σειρά της, η υποχρέωση της εκπλήρωσης εμπεριέχει τόσο την υποχρέωση της διευκόλυνσης όσο και την υποχρέωση της παροχής. Η υποχρέωση του σεβασμού της υπάρχουσας πρόσβασης σε επαρκή τροφή απαιτεί τα συμβαλλόμενα κράτη να μην λαμβάνουν οποιαδήποτε μέτρα που καταλήγουν στην αποτροπή της εν λόγω πρόσβασης. Η υποχρέωση της προστασίας απαιτεί μέτρα από το Κράτος που διασφαλίζουν ότι οι επιχειρήσεις ή τα άτομα δεν στερούν από άτομα την πρόσβασή τους σε επαρκή τροφή. Η υποχρέωση της εκπλήρωσης (διευκόλυνσης) σημαίνει ότι το Κράτος πρέπει προορατικά να προβαίνει σε ενέργειες που έχουν στόχο την ενίσχυση της πρόσβασης των ατόμων και της αξιοποίησης των πόρων και των μέσων που διασφαλίζουν τη διαβίωσή τους, συμπεριλαμβανομένης της ασφάλειας της τροφής.

² ICJ, 'Έκδοση της ICJ [Διεθνούς Επιτροπής Νομικών]: Αποφάσεις επί Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο' σελ. 53.

Όλες οι υποχρεώσεις όσον αφορά το ΟΚΜ δικαιώματα έχουν τόσο «προοδευτικά» όσο και «άμεσα» στοιχεία. Ενώ οι προοδευτικές υποχρεώσεις μπορεί να εκπληρωθούν με την πάροδο του χρόνου, οι άμεσες υποχρεώσεις πρέπει να εκπληρώνονται αμέσως. Αυτές οι «άμεσες υποχρεώσεις» περιλαμβάνουν, γενικά, τις υποχρεώσεις:

- 1. Λήψης βημάτων:** Λάβετε μέτρα για την πλήρη υλοποίηση ολόκληρου των ΟΚΜ δικαιωμάτων.
- 2. Μη-οπισθοδρόμηση:** Αποφύγετε τυχόν βήματα οπισθοδρόμησης που μειώνουν την υπάρχουσα πρόσβαση σε ΟΚΜ δικαιωμάτων.
- 3. Μη διάκριση:** Διασφάλιση ότι οι υπηρεσίες, οι εγκαταστάσεις και τα αγαθά που σχετίζονται με το ΟΚΜ δικαιωμάτων είναι διαθέσιμα σε όλους χωρίς διακρίσεις και
- 4. Ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις:** Εξασφάλιση άμεσης πρόσβασης τουλάχιστον στο «ελάχιστο βασικό επίπεδο» υπηρεσιών, εγκαταστάσεων και αγαθών που σχετίζονται με τα ΟΚΜ δικαιώματα.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, (ΔΣΟΚΜΔ) 1966

Άρθρο 2

- Καθένα από τα κράτη που συμβάλλονται με το Σύμφωνο αυτό αναλαμβάνει την υποχρέωση να ενεργεί τόσο με δικές του προσπάθειες όσο και με τη διεθνή βοήθεια και συνεργασία, ιδιαίτερα στο οικονομικό και τεχνικό πρόγραμμα, με όλα τα διαθέσιμα μέσα του, με σκοπό να εξασφαλίσει προοδευτικά την πλήρη άσκηση των αναγνωρισμένων δικαιωμάτων, χρησιμοποιώντας όλα τα κατάλληλα μέσα στα οποία περιλαμβάνεται ειδικότερα και η λήψη νομοθετικών μέτρων [...]

Η υποχρέωση προστασίας έχει οριζόντιο αποτέλεσμα.³ Τα Κράτη οφείλουν να εμποδίζουν τρίτους να υπονομεύσουν την άσκηση ενός δικαιώματος.⁴ Αυτή η υποχρέωση δίνει έμφαση στην κρατική δράση που είναι απαραίτητη για την παρεμπόδιση, διακοπή ή δίωξη ή τιμωρία μιας παρέμβασης τρίτων. Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό, τα Κράτη πρέπει να εκδίδουν κανονισμούς προς τους ιδιώτες σχετικά με τη συμπεριφορά, τον μηχανισμό παρακολούθησης και συμμόρφωσης, την επιβολή κυρώσεων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης και την παροχή ένδικων μέτρων.⁵

Στο υπ' αριθ. 24 Γενικό Σχόλιο της για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα, η Επιτροπή Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων (CESCR) υποδεικνύει ότι «Κατά την εκπλήρωση του καθήκοντός τους για προστασία, τα συμβαλλόμενα κράτη θα πρέπει να δημιουργούν κατάλληλα ρυθμιστικά και πολιτικά πλαίσια και να επιβάλλουν τέτοια πλαίσια». Στο συγκεκριμένο πλαίσιο υγειονομικής περιθαλψής, για παράδειγμα, απαιτεί τα Κράτη να διασφαλίζουν ότι οι ιδιωτικοί φορείς «πρέπει να υπόκεινται σε αυστηρούς κανονισμούς οι οποίοι τους επιβάλλουν τις λεγόμενες «υποχρεώσεις δημόσιας υπηρεσίας». Οι ιδιωτικοί πάροχοι υγειονομικής φροντίδας οφείλουν συνεπώς να «παρέχουν πρόσβαση σε οικονομικά προσιτές και επαρκείς υπηρεσίες, θεραπείες ή πληροφορίες». Η υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στην υγεία απαιτεί συνεπώς από τα Κράτη να λαμβάνουν προληπτικά μέτρα - συμπεριλαμβανομένων κοινών νομικών, πολιτικών και άλλων ρυθμιστικών μέτρων - για την αποτροπή τρίτων (είτε πολυεθνικές εταιρείες, τοπικές εταιρείες, ιδιώτες, ένοπλες ομάδες ή άλλες μη κρατικοί φορείς) από τη βλάβη της απόλαυσης των Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων. Η θέση επιβεβαιώνεται στη νομολογία της Επιτροπής Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών Δικαιωμάτων καθώς και σε άλλες πηγές διεθνούς δικαίου, περιλαμβανομένων σχετικά με τις εταιρικές επιχειρήσεις, των Κατευθυντήριων Αρχών των Ηνωμένων Εθνών για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

4. Προοδευτική υλοποίηση της εκπλήρωσης των ΟΚΜ δικαιωμάτων και μη οπισθοδρόμηση

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 3, Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών (αρθ. 2, παρ. 1 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ E/1991/23, 14 Δεκεμβρίου 1990

- [...] Η έννοια της προοδευτικής πραγμάτωσης αποτελεί αναγνώριση του γεγονότος ότι η πλήρης πραγμάτωση όλων των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων γενικά δεν θα μπορέσει να επιτευχθεί εντός μικρού χρονικού διαστήματος. [...] Πάραυτα, το

³ ICJ, *ICJ's Practitioners Guide: Adjudicating Economic, Social and Cultural Rights at National Level*, σελ.59.

⁴ ICJ, *ICJ's Practitioners Guide: Adjudicating Economic, Social and Cultural Rights at National Level*, σελ.59-60; OHCHR, Key concepts on ESCRs – What are the obligations of States on economic, social and cultural rights? διαθέσιμο στο: <https://www.ohchr.org/en/issues/escr/pages/whataretheobligationsofstatesonescr.aspx>: Π.χ. Στο πλαίσιο των επιχειρήσεων βλέπε: *Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, A/HRC/17/31, 21 March 2011, παρ. 1.

⁵ Π.χ στο πλαίσιο των επιχειρήσεων βλέπε: *Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, A/HRC/17/31, 21 March 2011, ar. 1.

γεγονός ότι η πραγμάτωση σε βάθος χρόνου, ή με άλλα λόγια προοδευτικά, προβλέπεται στο Σύμφωνο, δεν θα πρέπει να παρερμηνευθεί ως ότι στερεί από την υποχρέωση κάθε ουσιώδες νόημα. Από τη μία πλευρά αποτελεί μια απαραίτητη έννοια ευελιξίας, που αντικατοπτρίζει τις αληθινές συνθήκες του πραγματικού κόσμου και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει κάθε χώρα στη διασφάλιση της πλήρους πραγμάτωσης των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων. Από την άλλη πλευρά, η φράση πρέπει να γίνεται αντιληπτή υπό το πρίσμα του συνολικού σκοπού, δηλαδή του ίδιου του λόγου ύπαρξης, του Συμφώνου, που είναι η θέσπιση σαφών υποχρεώσεων για τα συμβαλλόμενα κράτη αναφορικά με την πλήρη πραγμάτωση των εν λόγω δικαιωμάτων. Οπότε επιβάλλει μια υποχρέωση δράσης όσο πιο εσπευσμένα και αποτελεσματικά είναι δυνατόν προς την επίτευξη του στόχου. Επιπλέον, οποιαδήποτε εκ προθέσεως οπισθοδρομικά μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση χρειάζονται πολλή προσεκτική εξέταση και θα πρέπει να είναι απόλυτα δικαιολογημένα με αναφορά στο σύνολο των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο Σύμφωνο και στο πλαίσιο της πλήρους αξιοποίησης των μέγιστων διαθέσιμων πόρων.

Η Επιτροπή ΕΟΚΜΔ αναγνωρίζει λοιπόν ότι η πλήρης πραγμάτωση των ΟΚΜ δικαιωμάτων σε ολόκληρο το φάσμα τους ενδέχεται να χρειαστεί χρόνο μέχρι να επιτευχθεί σε ορισμένα κράτη. Υπάρχουν, όμως, διάφοροι περιοριστικοί όροι. Πρώτον, οποιαδήποτε κωλυσιεργία στην πρόοδο προς την προστασία των ΟΚΜ δικαιωμάτων αντιβαίνει τις υποχρεώσεις τους. Τα βήματα προς την πλήρη πραγμάτωση πρέπει να είναι στοχευμένα και να μην έχουν αόριστη διάρκεια. Δεύτερον, η οπισθοδρόμηση (η προς τα όπισθεν πορεία για την πραγμάτωση του δικαιώματος) απαγορεύεται εξ ορισμού. Όταν ένα ΕΚΜ δικαίωμα θεσπιστεί στο εθνικό δίκαιο, αυτό δεν μπορεί να ανακληθεί, το Κράτος δεν μπορεί να μειώσει το επίπεδο προστασίας που έχει χορηγηθεί. Τέλος, ένα καίριο στοιχείο είναι ότι δεν υπόκεινται όλα τα δικαιώματα του Συμφώνου στην έννοια της προοδευτικής πραγμάτωσης. Η Επιτροπή αναφέρει ότι η απαγόρευση των διακρίσεων, η «πραγματοποίηση ενεργειών» και οι ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις είναι υποχρεώσεις άμεσου αποτελέσματος.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 3, Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών (αρθ. 2, παρ. 1 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1991/23, 14 Δεκεμβρίου 1990

1. [...] Συγκεκριμένα, ενώ το Σύμφωνο προβλέπει την προοδευτική πραγμάτωση και αναγνωρίζει τους περιοριστικούς παράγοντες λόγω των ορίων των διαθέσιμων πηγών, επιβάλλει επίσης διάφορες υποχρεώσεις που είναι άμεσου αποτελέσματος. Εξ αυτών, δύο είναι ιδιαίτερης σημασίας στην κατανόηση της ακριβούς φύσης των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών. Μία εξ αυτών, που αναφέρεται σε ένα χωριστό γενικό σχόλιο και που πρέπει να εξεταστεί από την Επιτροπή στην έκτη της συνεδρία, είναι η «απόκτηση εγγυήσεων» ότι τα σχετικά δικαιώματα «θα ασκούνται χωρίς διακρίσεις...».
2. Το άλλο είναι η αναφορά στο άρθρο 2 (1) «της πραγματοποίησης ενεργειών», το οποίο από μόνο του δεν προβλέπεται ούτε περιορίζεται από άλλες θεωρήσεις. [...] Έτσι, ενώ η πλήρης πραγμάτωση των σχετικών δικαιωμάτων μπορεί να επιτευχθεί προοδευτικά, πρέπει να γίνουν βήματα προς την επίτευξη του σκοπού εντός εύλογου, σύντομου διαστήματος μετά τη θέση σε ισχύ του Συμφώνου στα αντίστοιχα κράτη. Τα βήματα αυτά πρέπει να είναι όσο πιο προσεκτικά, συγκεκριμένα και στοχευμένα είναι δυνατόν ως προς την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το Σύμφωνο. [...]
10. [Η] Επιτροπή είναι της άποψης ότι μία ελάχιστη βασική υποχρέωση για τη διασφάλιση της ικανοποίησης, τουλάχιστον ελάχιστων ουσιαστικών επιπέδων καθενός δικαιώματος είναι αρμοδιότητα του κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Έτσι, για παράδειγμα, ένα συμβαλλόμενο κράτος στο οποίο οποιοσδήποτε σημαντικός αριθμός ατόμων στερείται βασικών ειδών τροφής, ή βασικής περίθαλψης υγείας, βασικής στέγης και στέγασης, ή βασικών μορφών εκπαίδευσης, δεν εκπληρώνει *prima facie* τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το Σύμφωνο. Αν το Σύμφωνο ερμηνευόταν με τρόπο που δεν θα καθόριζε ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις, θα στερείτο εν πολλοίς τον λόγο υπάρξεώς του. [...]

5. Ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις

Κατά την αξιολόγηση των ΟΚΜ δικαιωμάτων για τους μετανάστες, είναι σημαντικό να ανατρέξει κανείς στις ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις, συμπεριλαμβανομένων των «ελάχιστων απαραίτητων επιπέδων» των δικαιωμάτων. Αυτές είναι οι υποχρεώσεις που απορρέουν από το Σύμφωνο με το οποίο δεσμεύονται τα κράτη, ανεξάρτητα από το καθεστώς εφαρμογής των δικαιωμάτων του Συμφώνου σε ένα συγκεκριμένο Κράτος ή τις πολιτικές ή οικονομικές συνθήκες. Η κεντρική ιδέα είναι ότι αυτές οι βασικές υποχρεώσεις πρέπει να λαμβάνουν προτεραιότητα κατά την κατανομή των πόρων και στη υιοθέτηση και υλοποίηση μιας νομοθεσίας, της πολιτικής και άλλων μέτρων από τα Κράτη. Η έλλειψη πόρων δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη μη εκπλήρωση αυτών των βασικών πυρηνικών υποχρεώσεων.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 3, Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών (αρθ. 2, παρ. 1 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1991/23, 14 Δεκεμβρίου 1990

1. [...] Στο ίδιο πνεύμα, πρέπει να σημειωθεί ότι οποιαδήποτε αξιολόγηση αναφορικά με το αν ένας κράτος έχει εκπληρώσει την ελάχιστη βασική του υποχρέωση, πρέπει επίσης να λαμβάνει υπόψη τους περιορισμούς των πόρων που ισχύουν στην εν λόγω χώρα. Το Άρθρο 2 (παρ. 1) υποχρεώνει κάθε συμβαλλόμενο κράτος να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα «με όλα τα διαθέσιμα μέσα του». Προκειμένου ένα συμβαλλόμενο κράτος να μπορεί να αποδώσει τη μη εκπλήρωση τουλάχιστον των ελάχιστων βασικών του υποχρεώσεων στην έλλειψη διαθέσιμων πόρων, πρέπει να αποδείξει ότι καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια χρήσης όλων των πόρων που έχει στη διάθεσή του σε μια προσπάθεια να εκπληρώσει, ως ζήτημα προτεραιότητας, αυτές τις ελάχιστες υποχρεώσεις.

Κάθε ένα από τα δικαιώματα που προστατεύονται στο Σύμφωνο ενέχει στοιχεία που πρέπει να εξεταστούν ως μέρος του ελάχιστου βασικού δικαιώματος. Βασικές υποχρεώσεις μπορούν να βρεθούν στα γενικά σχόλια της ΕΟΚΜΔ για κάθε ένα από τα συγκεκριμένα δικαιώματα.⁶ Η πλήρης πραγμάτωση των υποχρεώσεων για κάθε δικαίωμα «προοδευτικά» θα είναι έτσι πολύ πιο αναλυτική.

6. Δυνατότητα διεκδίκησης (Αγωγιμότητα)

Άτομα που είναι θύματα παραβιάσεων δικαιωμάτων ΟΚΜ αντιμετωπίζουν συχνά εμπόδια στη νομική προστασία και στα ένδικα μέσα για τέτοιες παραβιάσεις. Οι υπέρμαχοι των δικαιωμάτων του ανθρώπου συχνά αντιμετωπίζουν δυσκολίες όταν προσπαθούν να εξασφαλίσουν νομική προστασία για τα ΟΚΜ δικαιώματα των πελατών τους. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σε πολλές εθνικές και διεθνείς δικαιοδοσίες, τα ΟΚΜ δικαιώματα δεν θεωρούνται ότι άπτονται άμεσης εφαρμογής από τα δικαστήρια με τον ίδιο τρόπο που είναι τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα. Αυτό μπορεί να προκύπτει από διάφορους παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της απροθυμίας των δικαστηρίων να προστατεύσουν τα ΟΚΜ δικαιώματα επειδή δεν έχουν πρόθεση να παρέμβουν στις κυβερνητικές αρμοδιότητες σχετικά με τον τρόπο διάθεσης των περιορισμένων πόρων. Υφίσταται επίσης συχνά μία έλλειψη εξοικείωσης με τη φύση του πεδίου των δικαιωμάτων ως μέσου για την εξασφάλιση κοινωνικών και οικονομικών αναγκών. Στις προσεγγίσεις τους στις διεθνείς συνθήκες, όπως είναι η ΔΣΟΚΜΔ, οι υποχρεώσεις για τα δικαιώματα διατυπώνονται με γενικούς όρους, που με τη σειρά του οδηγεί σε δυσκολίες στην (άμεση) εφαρμογή τους από τα δικαστήρια. Αυτό έχει οδηγήσει σε θέματα αναφορικά με τη δυνατότητα διεκδίκησης, και σε μία πρακτική όπου τα δικαστήρια έχουν εκχωρήσει σημαντική κρίση στους κρατικούς λειτουργούς για την εφαρμογή και την κανονιστική ερμηνεία αυτών των (διεθνώς εγγυημένων) υποχρεώσεων. Όμως, η κάποτε κοινή πεποίθηση ότι τα ΟΚΜ δικαιώματα εγγενώς δεν επιδέχονται νομικής διεκδίκησης, έχει εν πολλοίς καταρριφθεί. (Βλ. [Έκδοση της ICJ \[Διεθνούς Επιτροπής Νομικών\]: Αποφάσεις επί Οικονομικών, Κοινωνικών και Μορφωτικών Δικαιωμάτων σε εθνικό επίπεδο](#)).

Τα επιχειρήματα που περιβάλλουν το θέμα της δυνατότητας διεκδίκησης μπορεί να οδηγήσουν σε περιορισμό της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τα θύματα των παραβιάσεων των ΟΚΜ δικαιωμάτων. Τα δικαστήρια μπορεί να αποφανθούν ότι δεν έχουν καθόλου την εξουσία να εκδικάσουν υποθέσεις που αφορούν ΟΚΜ δικαιώματα. Εναλλακτικά, τα δικαστήρια μπορεί να αποφανθούν – εφόσον γίνει ακρόαση της επιχειρηματολογίας – ότι τα δικαιώματα δεν συνεπιφέρουν τη δημιουργία ατομικά βασιζόμενων αξιώσεων, αλλά είναι περισσότερο γενικευμένα καθήκοντα του κράτους. Αν και η διαφορά στη διατύπωση των υποχρεώσεων μπορεί να οδήγησε σε μία διαφορά στη δυνατότητα διεκδίκησης, δεν πρέπει να έχει επίπτωση στην ουσιαστική αξιολόγηση των σχετικών δικαιωμάτων.

Όπως ισχύει και για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, το αντικείμενο και το ακριβές περιεχόμενο των υποχρεώσεων για τα ΟΚΜ δικαιώματα δεν μπορούν να καθοριστούν από τη διατύπωση των συνθηκών. Όμως, υπάρχει μεγάλος αριθμός ερμηνευτικών εργαλείων διαθέσιμα με τη μορφή Γενικών σχολίων των οργάνων των συνθηκών, νομολογίες δικαστηρίων και οιονεί δικαστικών οργάνων, πρότυπα που έχουν επεξεργαστεί εμπειρογνώμονες, όπως οι Αρχές του Λιμβούργου και του Μάαστριχτ, και άλλοι σχολιασμοί από έγκυρες πηγές. Συχνά αυτές οι πηγές προέρχονται από το όργανο που επιτηρεί τη συνθήκη ή ένα (διεθνές) δικαστήριο που έχει αναλάβει την ερμηνεία της συνθήκης. Είναι σύνηθες τα συμπεράσματα των οργάνων επιτήρησης της συνθήκης να αντικατοπτρίζουν την κοινή αντίληψη του αντικείμενου των δικαιωμάτων από τις οικείες αρχές και άλλους ενδιαφερόμενους. Αυτές οι πηγές, αν και τις περισσότερες φορές δεν είναι νομικά δεσμευτικές για τα κράτη, μπορούν, και όντως χρησιμοποιούνται, από τα δικαστήρια προκειμένου να παράσχουν μια έγκυρη ερμηνεία ως προς το τι είναι δεσμευτικό, δηλαδή στις ίδιες τις διατάξεις της συνθήκης.

⁶ Βλέπε για παράδειγμα: CESCR, [General Comment No. 15 \(2002\)](#), The Right to water, E/C.12/2002/11, 20 January 2003, CESCR, [General Comment No. 14 \(2000\)](#) The right to the highest attainable standard of health (article 12), E/C.12.2000/4, 11 August 2000, CESCR, [General Comment No. 13 \(1999\)](#) The right to education (article 13), E/C.12/1999/10, 8 December 1999, CESCR, [General Comment No. 12 \(1999\)](#) The right to adequate food (art. 11), E/C.12/1999/5, 12 May 1999, CESCR, [General Comment No. 4](#): The right to Adequate Housing (art. 11(1)), 13 December 1991.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 9, Η εθνική εφαρμογή του Συμφώνου, Έγγ. ΟΗΕ Ε/C.12/1998/24, 3 Δεκεμβρίου 1998

3. Τα ερωτήματα που αφορούν την εθνική εφαρμογή του Συμφώνου πρέπει να εξετάζονται υπό το πρίσμα δύο αρχών του διεθνούς δικαίου. Η πρώτη, όπως αναφέρεται στο άρθρο 27 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών

του 1969, είναι ότι «[Ένα] συμβαλλόμενον εν τη συνθήκη μέρος δεν δύναται να επικαλεσθή τας διατάξεις του εσωτερικού του δικαίου ως δικαιολογίαν διά την μη υπ' αυτού τήρησιν της συνθήκης». Με άλλα λόγια, τα κράτη πρέπει να τροποποιήσουν την εθνική έννομη τάξη τους, ως δη, προκειμένου να θέσουν σε εφαρμογή τις υποχρεώσεις τους βάσει των συνθηκών. [...]

15. Είναι γενικά αποδεκτό ότι η εθνική νομοθεσία πρέπει να ερμηνευθεί όσο το δυνατόν περισσότερο με έναν τρόπο, που συνάδει με τις διεθνείς νομικές υποχρεώσεις ενός κράτους. [...]

Ορισμένες πτυχές των ΟΚΜ δικαιωμάτων από την ίδια τη φύση τους πρέπει αναμφισβήτητα να θεωρηθούν αγώγιμες. Αυτές περιλαμβάνουν τις υποχρεώσεις του σεβασμού και των επιπέδων προστασίας, καθώς και της απαγόρευσης των διακρίσεων, των ελάχιστων ουσιαστικών επιπέδων και της μη οπισθοδρόμησης, μεταξύ άλλων.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 9, Η εθνική εφαρμογή του Συμφώνου, Έγγ. ΟΗΕ Ε/C.12/1998/24, 3 Δεκεμβρίου 1998

10. Αναφορικά με τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, γενικά θεωρείται δεδομένο ότι τα ένδικα μέσα για παραβιάσεις είναι σημαντικά. Δυστυχώς, είναι πάρα πολύ συχνή η αντίθετη αντίληψη όσον αφορά τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα. Αυτή η διαφορά δεν δικαιολογείται ούτε από τη φύση των δικαιωμάτων ούτε από τις σχετικές διατάξεις του Συμφώνου. Η Επιτροπή έχει ήδη καταστήσει σαφές ότι θεωρεί πολλές από τις διατάξεις στο Σύμφωνο ως επιδεχόμενες άμεσης εφαρμογής. Έτσι, στο Γενικό σχόλιο αρ. 3 αναφέρονται, εν είδει παραδείγματος, τα άρθρα 3, 7 (παρ. α) (στοιχείο i), 8, 10.3, 13.2 (παρ. α), 13.3, 13.4 και 15.3. Είναι σημαντικό από αυτή την άποψη να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στη δυνατότητα διεκδίκησης (που αναφέρεται στις υποθέσεις εκείνες που επιλύονται δεόντως από τα δικαστήρια) και τους κανόνες που εφαρμόζονται άμεσα (που μπορούν να εφαρμοστούν από τα δικαστήρια χωρίς περαιτέρω επεξεργασία). Ενώ η γενική προσέγγιση κάθε νομικού συστήματος πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, δεν υπάρχει δικαίωμα του Συμφώνου που δεν θα μπορούσε, στη μεγαλύτερη πλειοψηφία των συστημάτων, να θεωρηθεί ότι διαθέτει τουλάχιστον κάποιες σημαντικές αγώγιμες διαστάσεις. [...] Η υιοθέτηση μιας άκαμπτης κατηγοριοποίησης των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων που θα τα θέτει, εξ ορισμού, πέραν της δικαιοδοσίας των δικαστηρίων θα ήταν, λοιπόν, αυθαίρετη και ασύμβατη με την αρχή ότι αυτές οι δύο ομάδες δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι αδιαίρετες και αλληλοεξαρτώμενες. Επίσης θα περιόριζε σε πολύ μεγάλο βαθμό την ικανότητα των δικαστηρίων να προστατεύουν τα δικαιώματα των πιο ευάλωτων και μειονεκτούντων ομάδων της κοινωνίας.

11. Το Σύμφωνο δεν αναιρεί τη δυνατότητα τα δικαιώματα που περιέχει να θεωρηθούν ως άμεσα εφαρμόσιμα σε συστήματα όπου παρέχεται αυτή η επιλογή. Πράγματι, όταν συντασσόταν, είχαν απορριφθεί δυναμικά οι προσπάθειες να συμπεριληφθεί ειδική διάταξη στο Σύμφωνο με σκοπό να θεωρηθεί ως «μη άμεσα εφαρμόσιμο». Στα περισσότερα κράτη, ο καθορισμός του αν μια διάταξη συνθήκης είναι άμεσα εφαρμόσιμη αποτελεί θέμα των δικαστηρίων, όχι της εκτελεστικής ή νομοθετικής αρχής. [...] Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αποφευχθεί η α priori θεώρηση ότι οι κανόνες πρέπει να θεωρούνται ως μη άμεσα εφαρμόσιμοι. Στην πραγματικότητα, πολλοί εξ αυτών αναφέρονται με όρους που είναι τουλάχιστον εξίσου σαφείς και ειδικοί όσο και εκείνοι άλλων συνθηκών για τα δικαιώματα του ανθρώπου, οι διατάξεις των οποίων συχνά θεωρούνται από τα δικαστήρια ως άμεσα εφαρμόσιμες.

7. Το δικαίωμα σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο

Το δικαίωμα για αποτελεσματικό ένδικο μέσο οποιωνδήποτε δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί μια γενική αρχή του διεθνούς δικαίου και αναγνωρίζεται από όλα τα κράτη, όπως υπογραμμίζεται για παράδειγμα από την ομόφωνη υιοθέτηση από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 2005 με τις [Βασικές αρχές και κατευθυντήριες γραμμές για το δικαίωμα προσφυγής και αποκατάστασης για θύματα σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς δικαίου για τα δικαιώματα του ανθρώπου και σοβαρών παραβιάσεων του Διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου \(Απόφαση 60/174\)](#). Η αρχή 3, η οποία αφορά όχι μόνο τις σοβαρές παραβιάσεις, αλλά όλες τις παραβιάσεις που περιλαμβάνουν παραβιάσεις των ΟΚΜΔ καθιστά σαφές ότι «η υποχρέωση σεβασμού, διασφάλισης του σεβασμού και εφαρμογής του διεθνούς δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα [...] περιλαμβάνει [...] το καθήκον [...] «[π]αροχής σε όσους αξιώνουν ότι είναι θύματα [...] παραβίασης ίσης και πραγματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη»

[...] «και [η] παροχής αποτελεσματικών μέσων έννομης προστασίας στα θύματα, συμπεριλαμβανομένης της αποζημίωσης[...]». Τόσο η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα όσο και η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Παιδιού, στα γενικά τους σχόλια επιβεβαιώνουν ότι αν υπάρξει παραβίαση των ΟΚΜ δικαιωμάτων, πρέπει να είναι διαθέσιμη η δυνατότητα αποτελεσματικής έννομης προστασίας, συμπεριλαμβανομένων σε πολλές περιπτώσεις των ένδικων μέσων, όπως πρέπει να είναι διαθέσιμη και η αποκατάσταση για οποιαδήποτε παραβίαση.

Για τα συμβαλλόμενα κράτη στο Προαιρετικό Πρωτόκολλο του Συμφώνου για τα ΟΚΜ δικαιώματα, που προσφέρει στα άτομα πρόσβαση σε μια διεθνή διαδικασία προσφυγών, ορισμένες από αυτές τις προϋποθέσεις διατυπώνονται πιο ενδελεχώς. Ομοίως, το τρίτο Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (A/RES/66/138, 19 Δεκεμβρίου 2011) αναφέρεται στη δυνατότητα έννομης προστασίας για τα ΟΚΜ δικαιώματα των παιδιών.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 3, Η φύση των υποχρεώσεων των συμβαλλομένων κρατών (άρθ. 2, παρ. 1 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ E/1991/23, 14 Δεκεμβρίου 1990

5. Ανάμεσα στα μέτρα που θα μπορούσαν να θεωρηθούν κατάλληλα, πέραν της νομοθεσίας, είναι η παροχή έννομων μέσων αναφορικά με τα δικαιώματα που θα μπορούσαν, σύμφωνα με το εθνικό νομικό σύστημα, να θεωρηθούν αγώγιμα. [...] Επιπλέον, υπάρχουν και πολλές άλλες διατάξεις στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων των άρθρων 3, 7 (παρ. α) (στοιχείο i), 8, 10 (παρ. 2), 13 (παρ. 2) (παρ. α), (3) και (4) και 15 (παρ. 3) που φαίνεται πως θα επιδέχονταν άμεσης εφαρμογής από δικαστικά και άλλα όργανα σε πολλά εθνικά νομικά συστήματα. Οποιαδήποτε υπόθεση ότι οι διατάξεις είναι εγγενώς μη άμεσα εφαρμοστέες θα ήταν μάλλον δύσκολο να σταθεί [...]

Και:

ΕΔΠ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 5, Γενικά μέτρα για την εφαρμογή της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρθ. 4, 42 και 44, παρ. 6), Έγγ. ΟΗΕ CRC/GC/2003/5, 27 Νοεμβρίου 2003

24. Για να έχουν νόημα τα δικαιώματα, θα πρέπει να υπάρχουν αποτελεσματικά έννομα μέσα προκειμένου να προσφεύγει κανείς κατά παραβιάσεων. Αυτή η προϋπόθεση υπονοείται στη Σύμβαση και αναφέρεται και στις άλλες έξι μεγάλες διεθνείς συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η ιδιαίτερη και εξαρτώμενη κατάσταση των παιδιών δημιουργεί πραγματικές δυσκολίες για αυτά όταν αναζητούν έννομη προστασία λόγω παραβίασης των δικαιωμάτων τους. Έτσι, τα Κράτη οφείλουν να επιστήσουν την προσοχή τους για να διασφαλίσουν ότι υφίστανται αποτελεσματικές διαδικασίες που λαμβάνουν υπόψη τους την ευαίσθητη φύση των παιδιών και είναι διαθέσιμες για τα παιδιά και τους εκπροσώπους τους. Αυτές πρέπει να περιλαμβάνουν την παροχή φιλικών προς το παιδί πληροφοριών, συμβουλών, υπεράσπισης, συμπεριλαμβανομένης της αρωγής για υπεράσπιση του ιδίου και την πρόσβαση σε ανεξάρτητες διαδικασίες προσφυγών και στα δικαστήρια με την απαραίτητη νομική και άλλη αρωγή. Όταν διαπιστώνονται παραβιάσεις των δικαιωμάτων, θα πρέπει να υπάρχει η κατάλληλη αποκατάσταση, συμπεριλαμβανομένης της αποζημίωσης, και, όπου χρειάζεται, πρέπει να υφίστανται μέτρα για την προώθηση της σωματικής και ψυχολογικής ανάρρωσης, για την αποκατάσταση και την επανένταξη, όπως προβλέπεται στο άρθρο 39.

25. Όπως αναφέρεται στην παράγραφο 6 παραπάνω, η Επιτροπή δίνει έμφαση στο γεγονός ότι τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, καθώς και τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, πρέπει να θεωρούνται ότι έχουν αγώγιμο χαρακτήρα. Είναι ουσιαστικό η εθνική νομοθεσία να καθορίζει τα δικαιώματα με επαρκείς λεπτομέρειες προκειμένου να καταστήσει αποτελεσματικά τα έννομα μέσα που αφορούν τη μη συμμόρφωση.

Οι διαθέσιμοι μηχανισμοί δεν χρειάζεται να είναι πάντα ένδικα μέσα προκειμένου να είναι αποτελεσματικοί, αν και πάντα πρέπει να υπάρχει προσφυγή σε ένα δικαστικό σώμα τουλάχιστον για να αξιολογεί την καταλληλότητα και τη νομιμότητα όποιου εξωδικαστικού μηχανισμού. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν ορισμένες υποχρεώσεις και παραβιάσεις αναφορικά με τις οποίες ένας ανεξάρτητος κριτής θεωρείται απαραίτητος.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 9, Η εθνική εφαρμογή του Συμφώνου, Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1998/24, 3 Δεκεμβρίου 1998

9. Το δικαίωμα στην αποτελεσματική έννομη προστασία δεν χρειάζεται να ερμηνεύεται πάντα ως ότι απαιτεί ένδικα μέσα. Τα διοικητικά βοηθήματα, σε πολλές περιπτώσεις, επαρκούν και όσοι διαβιούν εντός της δικαιοδοσίας ενός συμβαλλόμενου κράτους έχουν τη νόμιμη προσδοκία, βάσει της αρχής της καλής πίστης, όλες οι διοικητικές αρχές να λαμβάνουν υπόψη τις προϋποθέσεις του Συμφώνου κατά τη λήψη των αποφάσεών τους. Οι διοικητικές διαδικασίες πρέπει σε κάθε περίπτωση να είναι προσβάσιμες, οικονομικά προσιτές, σύντομες και αποτελεσματικές. Το τελικό

δικαίωμα στην προσφυγή στα δικαστήρια έναντι των διοικητικών διαδικασιών αυτού του τύπου είναι επίσης συχνά κατάλληλο. Με την ίδια λογική, υπάρχουν ορισμένες υποχρεώσεις, όπως (χωρίς όμως κανέναν περιορισμό) αυτές που αφορούν την απαγόρευση των διακρίσεων, για τις οποίες η παροχή κάποιας μορφής ένδικης προστασίας θα ήταν απαραίτητη προκειμένου να τηρηθούν οι προϋποθέσεις του Συμφώνου. Με άλλα λόγια, όταν ένα δικαίωμα του Συμφώνου δεν μπορεί να καταστεί πλήρως αποτελεσματικό χωρίς τη σύμπραξη του δικαστικού κλάδου, τότε η ένδικη προστασία είναι απαραίτητη.

8. Απαγόρευση των διακρίσεων

Η απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί θεμελιώδη αρχή του δικαίου και ισχύει σε όλες τις νομοθεσίες περί των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Εφόσον τα παιδιά μόνο λόγω της ηλικίας και της ανάπτυξής του μπορούν να θεωρηθούν ευάλωτα, αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο για τα παιδιά-μετανάστες. Πολλά παιδιά-μετανάστες γίνονται αντικείμενο διακρίσεων λόγω της κατάστασής τους ως πρόσφυγες / αιτούντες άσυλο / παράτυποι μετανάστες και λόγω της εθνικότητάς τους. Όχι μόνο της δικής τους κατάστασης, αλλά και των γονέων ή των (βασικών) φροντιστών τους. Μια τέτοια διάκριση μπορεί να οδηγήσει σε εκμετάλλευση και δυσκολίες στην πρόσβαση στα ΟΚΜ δικαιώματα.

Η αρχή επίσης ισχύει για τις διακρίσεις βάσει φυλής, χρώματος, φύλου, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας φύλου, θρησκευματος, γλώσσας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής, κοινωνικής ή εθνοτικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης. Σε πολλές περιπτώσεις που αφορούν μετανάστες, ενδέχεται να συνυπάρχουν πολλαπλοί λόγοι για την εισαγωγή διακρίσεων που συνθέτουν τις παραβιάσεις (*Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων, ανατρέξτε στην ενότητα του FAIR 0. Κατευθυντήριες αρχές και ορισμοί: ενότητα 3.3*).

Η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων ισχύει και για τους μη υπηκόους και η απόλαυση των ΟΚΜ δικαιωμάτων πρέπει εξίσου να προστατεύεται, χωρίς διακρίσεις. Υπάρχουν, όμως, συνθήκες που περιέχουν ρήτρες αποκλεισμού για τους παράτυπα διαμένοντες αλλοδαπούς. Ένα τέτοιο παράδειγμα περιέχεται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη.

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (Αναθεωρημένος) – Παράρτημα 1996

Πεδίο εφαρμογής του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη αναφορικά με τα προστατευόμενα άτομα

1. Με την επιφύλαξη του Άρθρου 12, παράγραφος 4 και του Άρθρου 13, παράγραφος 4, στα άτομα που καλύπτονται από τα Άρθρα 1 έως 17 και 20 έως 31 περιλαμβάνονται αλλοδαποί μόνο στην περίπτωση που είναι υπήκοοι άλλων Μερών και διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται τακτικά στο έδαφος του ενδιαφερόμενου Μέρους [...]

Ο αποκλεισμός, αν και είχε τέτοια πρόθεση από τους συντάκτες της συνθήκης, δεν είναι τόσο απόλυτος όσο μπορεί να φαίνεται. Σε πολλές υποθέσεις, το όργανο που είναι αρμόδιο για την επιτήρηση έχει διευρύνει το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη προκειμένου να παρασχεθεί προστασία σε αλλοδαπούς από καταστάσεις που θα έθιγαν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

CEC κατά Ολλανδίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Αρ. προσφυγής 90/2013, Απόφαση από 1η Ιουλίου 2014

65. Η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι σύμφωνα με την παράγραφο 1 του Παραρτήματος, τα άτομα που καλύπτονται από τα Άρθρα 1 έως 17 και 20 έως 31 περιλαμβάνουν αλλοδαπούς μόνο στην περίπτωση που είναι υπήκοοι άλλων Μερών και διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται τακτικά στο έδαφος του ενδιαφερόμενου Μέρους.
66. Όταν διακυβεύεται η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ο περιορισμός του πεδίου εφαρμογής δεν πρέπει να ερμηνεύεται με τρόπο που στερεί από τους μετανάστες που βρίσκονται σε παράτυπη κατάσταση την προστασία των πλέον βασικών τους δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται με τον Χάρτη ούτε που περιορίζει τα θεμελιώδη τους δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα ή την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου, Προσφυγή αρ. 69/2011 Απόφαση επί της ουσίας από 23 Οκτωβρίου 2012 Σκέψη 28).

Η ίδια η απαγόρευση των διακρίσεων περιέχεται σε όλες τις συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε διεθνές και τοπικό επίπεδο, ανεξάρτητα από το αν κατοχυρώνει ατομικά και πολιτικά δικαιώματα

ή ΟΚΜ δικαιώματα. Η Επιτροπή ΕΟΚΔΜ επιβεβαίωσε ρητά ότι όλοι, συμπεριλαμβανομένων των μη πολιτών, έχουν το δικαίωμα πρόσβασης χωρίς διακρίσεις στο πλήρες φάσμα των δικαιωμάτων της ΟΚΜ. Οι υποχρεώσεις των κρατών για την εξασφάλιση της μη διάκρισης είναι υποχρέωση άμεσου αποτελέσματος.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 20, Απαγόρευση διακρίσεων για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (Άρθ. 2, παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/GC/20, 2 Ιουλίου 2009

7. Η απαγόρευση των διακρίσεων είναι μια άμεση και οριζόντια υποχρέωση που προβλέπει το Σύμφωνο. Το Άρθρο 2, παράγραφος 2, απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να εγγυηθούν την απαγόρευση των διακρίσεων στην άσκηση κάθε οικονομικού, κοινωνικού και μορφωτικού δικαιώματος που περιέχεται στο Σύμφωνο και μπορεί να ισχύσει μόνο σε σχέση με αυτά τα δικαιώματα. [...]
26. Η διάκριση βάσει γέννησης απαγορεύεται και το άρθρο 10, παράγραφος 3 του Συμφώνου αναφέρει ειδικά, ότι για παράδειγμα πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα για τα παιδιά και τα νεαρά άτομα «χωρίς καμία διάκριση για λόγους συγγένειας». Ως εκ τούτου δεν πρέπει να γίνονται διακρίσεις για όσους έχουν γεννηθεί εκτός γάμου, έχουν γεννηθεί από ανιθαγενείς γονείς ή έχουν υιοθετηθεί ή αποτελούν τις οικογένειες τέτοιων ατόμων. [...]
30. Ο λόγος της εθνικότητας δεν πρέπει να αποτελεί εμπόδιο για την πρόσβαση στα δικαιώματα του Συμφώνου, π.χ. όλα τα παιδιά εντός ενός κράτους, συμπεριλαμβανομένων όσων δεν διαθέτουν τα νομότυπα έγγραφα, έχουν δικαίωμα στη λήψη μόρφωσης και στην πρόσβαση σε επαρκή τροφή και σε οικονομικά ανεκτή περίθαλψη της υγείας. Τα δικαιώματα του Συμφώνου ισχύουν για όλους, συμπεριλαμβανομένων των μη υπηκόων, όπως είναι οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο, οι ανιθαγενείς, οι μετανάστες εργαζόμενοι και τα θύματα διεθνούς σωματεμπορίας, ανεξάρτητα από το νομικό τους καθεστώς και την κατοχή νομιμοποιητικών εγγράφων. [...]

Πρόσθετα στην επίσημη μορφή διάκρισης, που μπορεί να αντιμετωπιστεί με την τροποποίηση νόμων και πολιτικών, η Επιτροπή προβλέπει κατευθυντήριες οδηγίες για τον τρόπο αντιμετώπισης των ουσιαστικών διακρίσεων μέσω προορατικών μέτρων, σχεδιασμένων να καταπολεμήσουν την de facto διάκριση.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 20, Απαγόρευση διακρίσεων για οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (Άρθ. 2, παρ. 2 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/GC/20, 2 Ιουλίου 2009

8. Προκειμένου τα συμβαλλόμενα κράτη να «εγγυηθούν» ότι τα δικαιώματα του Συμφώνου θα ασκούνται χωρίς οποιαδήποτε διάκριση, οι διακρίσεις πρέπει να εξαλειφθούν τόσο σε επίσημο όσο και σε ουσιαστικό επίπεδο:
[...]
- (β) **Ουσιαστικές διακρίσεις:** Η απλή αναφορά επίσημα στις διακρίσεις δεν θα διασφαλίσει την ουσιαστική ισότητα που προβλέπεται και ορίζεται στο άρθρο 2, παράγραφος 2. Η αποτελεσματική απόλαυση των δικαιωμάτων του Συμφώνου συχνά επηρεάζεται από το εάν ένα άτομο είναι μέλος μιας ομάδας που χαρακτηρίζεται από τους απαγορευμένους λόγους διάκρισης. Η εξάλειψη των διακρίσεων στην πράξη απαιτεί να δοθεί επαρκής προσοχή στις ομάδες των ατόμων που γίνονται ιστορικά ή συνεχώς στόχοι προκατάληψης, αντί απλά να υπάρξει σύγκριση μεταξύ της επίσημης αντιμετώπισης των ατόμων σε παρόμοιες καταστάσεις. Τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει, λοιπόν, άμεσα να υιοθετήσουν τα απαραίτητα μέτρα που θα βοηθήσουν στην πρόληψη, μείωση και εξάλειψη των συνθηκών και των συμπεριφορών που προκαλούν ή διαιωνίζουν την ουσιαστική ή de facto διάκριση. Για παράδειγμα, η διασφάλιση της ίσης πρόσβασης όλων των ατόμων σε επαρκή στέγαση, νερό ή υγειονομικές παροχές θα βοηθήσει στην αντιμετώπιση των διακρίσεων κατά των γυναικών και των κοριτσιών και των ατόμων που ζουν σε ανειδίκευτους καταυλισμούς και αγροτικές περιοχές.
9. Προκειμένου να εξαλειφθεί η ουσιαστική διάκριση, τα συμβαλλόμενα κράτη μπορούν και σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν την υποχρέωση να υιοθετούν ειδικά μέτρα για την άμβλυνση ή καταστολή των συνθηκών που διαιωνίζουν τις διακρίσεις. Τέτοια μέτρα είναι νόμιμα στον βαθμό που αντιπροσωπεύουν εύλογα, αντικειμενικά και αναλογικά μέσα για την αντιμετώπιση de facto των διακρίσεων και παύουν όταν έχει επιτευχθεί μακροπρόθεσμα η ουσιαστική ισότητα. Τέτοια θετικά μέτρα μπορούν κατ' εξαίρεση, όμως, να χρειάζεται να έχουν πιο μόνιμη φύση, όπως είναι οι υπηρεσίες διερμηνείας για τις γλωσσικές μειονότητες και η εύλογη διαμονή ατόμων με αισθητηριακά προβλήματα σε προσβάσιμες εγκαταστάσεις περίθαλψης της υγείας.

Όσον αφορά το (ΟΚΜ) δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) έχει αποφανθεί ότι λόγω των κοινωνικοοικονομικών πτυχών, τα κράτη έχουν μεγάλο περιθώριο εκτίμησης στην επιλογή ενός συστήματος. Να σημειωθεί, όμως, ότι σύμφωνα με το ΔΣΟΚΜΔ, η έννοια της «διακριτικής ευχέρειας» δεν ισχύει και έχει όντως απορριφθεί από την Επιτροπή και τα Κράτη κατά τη σύνταξη του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου. Για την εφαρμογή του συστήματος, το Κράτος πρέπει να ενεργεί με τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις.

Stec και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, ΕΔΔΑ, Προσφυγές αρ. 65731/01 και 65900/01, Απόφαση από 12 Απριλίου 2006

51. Το Άρθρο 14 δεν απαγορεύει σε ένα κράτος-μέλος να αντιμετωπίσει ομάδες με διαφορετικό τρόπο προκειμένου να διορθώσει «πραγματικές ανισότητες» που υφίστανται μεταξύ τους. Πράγματι, σε ορισμένες περιπτώσεις η μη προσπάθεια διόρθωσης μιας ανισότητας μέσω της διαφορετικής αντιμετώπισης μπορεί από μόνη της να αποτελέσει παραβίαση του Άρθρου [...]. Μια διαφορά στην αντιμετώπιση αποτελεί, όμως, διάκριση αν δεν έχει αντικειμενική και εύλογη δικαιολόγηση. Με άλλα λόγια, αν δεν επιδιώκει έναν νόμιμο σκοπό ή αν δεν υφίσταται εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιούνται και του επιδιωκόμενου σκοπού. Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν έναν βαθμό διακριτικής ευχέρειας στην αξιολόγηση του αν και σε ποιον βαθμό οι διαφορές σε άλλως παρόμοιες καταστάσεις δικαιολογούν μια διαφορετική αντιμετώπιση [...]
52. Ο βαθμός αυτής της διακριτικής ευχέρειας ποικίλει ανάλογα με τις συγκυρίες, την ουσία και το ιστορικό [...]. Ως γενικός κανόνας ισχύει ότι θα πρέπει να διαπιστωθούν πολύ σοβαροί λόγοι προτού το Δικαστήριο θεωρήσει ότι μια διαφορά στην αντιμετώπιση που βασίζεται αποκλειστικά σε λόγους φύλου συνάδει με τη Σύμβαση [...]. Από την άλλη πλευρά, παρέχεται στα κράτη συνήθως μεγάλη διακριτική ευχέρεια σύμφωνα με τη Σύμβαση, όταν πρόκειται για γενικά μέτρα οικονομικής ή κοινωνικής στρατηγικής [...]. Λόγω της άμεσης γνώσης της κοινωνίας και των αναγκών της, οι εθνικές αρχές είναι κατά βάση σε καλύτερη θέση από τα διεθνή δικαστήρια για να εκτιμούν ποιο είναι το δημόσιο συμφέρον από πλευράς κοινωνικής ή οικονομικής, και το Δικαστήριο εν γένει σέβεται τις επιλογές των νομοθετών εκτός αν «είναι έκδηλα άνευ λογικής βάσης» (ο.π.).
53. Τέλος, εφόσον οι προσφεύγοντες αναφέρονται σε ανισότητες σε ένα σύστημα πρόνοιας, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 1 δεν περιλαμβάνει δικαίωμα στην απόκτηση περιουσίας. Δεν θέτει περιορισμούς στην ελευθερία των συμβαλλομένων κρατών να αποφασίσουν αν θα διαθέτουν ή όχι κάποια μορφή σχήματος κοινωνικής ασφάλειας, ή να επιλέξουν τον τύπο ή το ποσό των επιδομάτων που θα παρέχουν σύμφωνα με ένα τέτοιο σχήμα. Αν, όμως, το κράτος όντως αποφασίσει να δημιουργήσει σχήματα επιδομάτων ή συνταξιοδοτικά, θα πρέπει να το πράξει με τρόπο που συνάδει με το Άρθρο 14 της Σύμβασης. [...]

Oulajin και Kaiss κατά Ολλανδίας, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Αναφορές Αρ. 406/1990 και 426/1990, Απόψεις από 23 Οκτωβρίου 1992, Έγγ. ΟΗΕ CCPR/C/46/D/406/1990 και 426/1990 (1992).

- 7.3 Στην πάγια νομολογία της, η Επιτροπή έχει αποφανθεί ότι αν και ένα συμβαλλόμενο κράτος δεν υποχρεούται από το Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα να υιοθετήσει κάποια νομοθεσία κοινωνικής ασφάλειας, αν το πράξει, η εν λόγω νομοθεσία και η εφαρμογή της θα πρέπει να συνάδουν με το άρθρο 26 της Σύμβασης. Η αρχή απαγόρευσης των διακρίσεων και η αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου αναφέρει ότι όποιες διακρίσεις στην απόλαυση των ωφελειών πρέπει να βασίζονται σε εύλογα και αντικειμενικά κριτήρια. [...]

Εκτός από την άμεση διάκριση – δηλ. τη διάκριση που βασίζεται στο καθεστώς ή κάποιο χαρακτηριστικό του παιδιού – τα παιδιά-μετανάστες μπορεί επίσης να αντιμετωπίσουν τη διάκριση με βάση το καθεστώς των γονέων τους. Αυτός ο τύπος έμμεσης διάκρισης, μπορεί να προκληθεί, για παράδειγμα, από την έλλειψη καθεστώτος νόμιμης διαμονής του γονέα. Ένα παράδειγμα όπου ένα παιδί θεωρήθηκε ότι δεν πληρούσε τα κριτήρια για επίδομα ορφανού λόγω της οικογενειακής κατάστασης των γονέων του, θεωρήθηκε από την Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του ΟΗΕ, ως ότι αποτελεί διάκριση:

Derksen και Bakker κατά Ολλανδίας, Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Αναφορά αρ. 976/2001, Έγγ. ΟΗΕ CCPR/C/80/D/976/2001 (2004)

- 9.3 Το δεύτερο ερώτημα που τέθηκε στην Επιτροπή είναι αν η άρνηση των επιδομάτων για τη θυγατέρα του προσφεύγοντα αποτελεί απαγορευμένη διάκριση σύμφωνα με το άρθρο 26 του Συμφώνου. Το συμβαλλόμενο κράτος εξήγησε ότι δεν είναι το καθεστώς του τέκνου που καθορίζει την καταβολή επιδομάτων, αλλά το καθεστώς του επιζώντος γονέα του τέκνου και

ότι τα επιδόματα δεν χορηγούνται στο τέκνο αλλά στον γονέα. [...] Η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι το άρθρο 26 απαγορεύει τόσο την άμεση όσο και την έμμεση διάκριση, με την τελευταία έννοια να σχετίζεται με έναν κανόνα ή μέτρο που οφείλει να είναι ουδέτερο κατ' όψη, χωρίς πρόθεση να προβεί σε διακρίσεις, αλλά το οποίο ωστόσο εισάγει διάκριση λόγω του αποκλειστικού ή δυσανάλογου αντίθετου αποτελέσματος σε μια συγκεκριμένη κατηγορία ατόμων. Όμως, ένας διαχωρισμός αποτελεί απαγορευμένη διάκριση με την έννοια του άρθρου 26 της Σύμβασης, μόνο αν δεν βασίζεται σε αντικειμενικά και εύλογα κριτήρια. Στις συγκυρίες της παρούσας υπόθεσης, η Επιτροπή διαπιστώνει ότι σύμφωνα με τον προηγούμενο AWW (ολλανδικός νόμος περί χηρείας) τα επιδόματα τέκνων εξαρτιούνταν από το καθεστώς των γονέων, όπου αν οι γονείς δεν ήταν παντρεμένοι, τα τέκνα δεν δικαιούνταν επιδομάτων. Όμως, σύμφωνα με τον νέο ANW, τα επιδόματα απορρίπτονται για τα τέκνα μη παντρεμένων γονέων και που γεννήθηκαν πριν την 1η Ιουλίου 1996, ενώ χορηγούνται για παρόμοια τέκνα που γεννήθηκαν μετά από αυτήν την ημερομηνία. Η επιτροπή κρίνει ότι η διάκριση μεταξύ των τέκνων που γεννήθηκαν, από τη μία πλευρά, είτε εντός γάμου είτε μετά την 1η Ιουλίου 1996 και, από την άλλη, εκτός γάμου προ της 1^η Ιουλίου 1996, στερείται εύλογης βάσης. Καταλήγοντας σε αυτό το συμπέρασμα, η Επιτροπή τονίζει ότι οι αρχές γνώριζαν πολύ καλά το αποτέλεσμα διάκρισης του AWW όταν αποφάσισαν να θεσπίσουν τον νέο νόμο που είχε σκοπό την επανόρθωση της κατάστασης και θα μπορούσαν εύκολα να έχουν θέσει τέλος στη διάκριση ανάμεσα στα παιδιά που γεννήθηκαν εκτός γάμου προ της 1ης Ιουλίου 1996, επεκτείνοντας το πεδίο εφαρμογής του νέου νόμου ώστε να τα συμπεριλάβει.

Αντιθέτως, το ΕΔΔΑ αποφάνθη ότι η μη ευνοϊκή μεταχείριση του γονέα με βάση την αναπηρία του παιδιού αποτελεί απαγορευμένη μορφή διάκρισης:

Guberina v. Croatia, ECtHR, Application no. 23682/13, Judgment of 22 March 2016

77. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορά μία κατάσταση στην οποία ο προσφεύγων δεν επικαλέστηκε την ύπαρξη διακριτικής μεταχείρισης σε σχέση με την δική του αναπηρία, αλλά την μη ευνοϊκή του μεταχείριση λόγω της αναπηρίας του παιδιού του, με το οποίο ζει και το οποίο φροντίζει. Με άλλα λόγια, στην παρούσα υπόθεση το ερώτημα που προκύπτει είναι σε ποιον βαθμό ο προσφεύγων, που δεν ανήκει ο ίδιος στη μειονεκτική ομάδα, γίνεται ωστόσο δέκτης λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης για λόγους που αφορούν την αναπηρία του παιδιού του (συγκρίνετε σκέψεις 41-42 παραπάνω). [...]

79. Το Δικαστήριο ως εκ τούτου κρίνει ότι η επικαλούμενη διακριτική μεταχείριση του προσφεύγοντα λόγω της αναπηρίας του παιδιού του, με το οποίο έχει στενούς προσωπικούς δεσμούς και το οποίο φροντίζει, είναι μια μορφή διάκρισης λόγω αναπηρίας που καλύπτεται από το Άρθρο 14 της Σύμβασης. [...]

9. Εξωεδαφικές υποχρεώσεις

Το δικαίωμα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναγνωρίζει ότι οι υποχρεώσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου ισχύουν εξωεδαφικά καθώς και ενός της επικράτειας του αρμόδιου κράτους, αν και το πεδίο εφαρμογής των εξωεδαφικών υποχρεώσεων (ΕΕΥ) μπορεί να είναι πιο στενό σε σχέση με αυτό που αφορά τα δικαιώματα των ατόμων εντός της επικράτειας ενός κράτους. Οι ΕΕΥ έχουν αναγνωρισθεί από το Διεθνές Δικαστήριο, τα δικαστήρια για τα δικαιώματα του ανθρώπου και από όργανα επιτήρησης των συνθηκών του ΟΗΕ. Έχουν αναλυθεί στις Αρχές του Μάαστριχτ σχετικά με τις εξωεδαφικές Υποχρεώσεις των κρατών στο πεδίο των ΟΚΜ δικαιωμάτων (βλ. παραπάνω), όπως εξηγείται στον σχολιασμό.

Υπάρχουν δύο τύποι εξωεδαφικών υποχρεώσεων αναφορικά με τα ΟΚΜ δικαιώματα. Πρώτον, η υποχρέωση ότι τα κράτη, όταν συμπεριφέρονται με έναν τρόπο που έχει πραγματικές και προβλέψιμες επιπτώσεις στα δικαιώματα του ανθρώπου εκτός συνόρων, πρέπει να διασφαλίζουν ότι σέβονται και προστατεύουν τα δικαιώματα. Δεύτερον, είναι η υποχρέωση ότι θα λάβουν μέτρα εκπλήρωσης των δικαιωμάτων μέσω διεθνούς αρωγής και συνεργασίας, όπως απαιτείται σύμφωνα με το ΔΣΟΚΜΔ. Η τελευταία δεν σχετίζεται μόνο με την αρωγή, αλλά σημαίνει επίσης ότι στις διμερείς και πολυμερείς συμφωνίες, όπως είναι οι τομείς του διεθνούς εμπορίου, των επενδύσεων, των οικονομικών, του περιβάλλοντος και της μετανάστευσης μεταξύ άλλων, τα κράτη πρέπει να ενεργούν από κοινού για την εκπλήρωση των δικαιωμάτων. Αυτή η υποχρέωση αναγνώρισε ότι η πραγμάτωση των ΟΚΜ δικαιωμάτων από ορισμένες απόψεις δεν μπορεί να επιτευχθεί μονομερώς από ένα κράτος.

II. Το δικαίωμα σε επαρκές επίπεδο διαβίωσης

1. Εισαγωγή

Το δικαίωμα σε επαρκές επίπεδο διαβίωσης, όπως περιγράφεται στο Άρθρο 11 του ΔΣΟΚΜΔ αποτελείται από διακριτά δικαιώματα, που περιλαμβάνουν τα δικαιώματα στο νερό, την ενδυμασία, την τροφή και τη στέγαση και ένα πιο γενικό δικαίωμα στην «διαρκή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης». Τα συγκεκριμένα δικαιώματα που απαριθμούνται στο άρθρο 11 δεν είναι περιοριστικά, και το φάσμα τού τι αποτελεί επαρκές επίπεδο ενδέχεται να αλλάξει με την πάροδο του χρόνου, ανάλογα με τις συγκυρίες.

Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, ΔΣΟΚΜΔ, 1966

Άρθρο 11

1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη του παρόντος Συμφώνου αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου για ένα επίπεδο διαβίωσης ανεκτό για το ίδιο και την οικογένειά του, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης διατροφής, ενδυμασίας και στέγασης, συγχρόνως δε και το δικαίωμα της συνεχούς βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσής του.[...]

Αυτά τα δικαιώματα εύκολα συσχετίζονται με αυτό που αναφέρει το ΔΣΟΚΜΔ ως ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις. Τα κύρια στοιχεία αυτών των δικαιωμάτων είναι τόσο βασικά, που η μη εκπλήρωσή τους θα σήμαινε *prima facie* παραβίαση, συμπεριλαμβανομένης της μη εκπλήρωσης έναντι των παιδιών-μεταναστών. Κάθε στοιχείο του δικαιώματος για επαρκές επίπεδο διαβίωσης είναι στενά σχετιζόμενο με τη βασική έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που αποτελεί τον πυλώνα των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Επίσης σχετίζεται με άλλα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως είναι το δικαίωμα στην προσωπική και οικογενειακή ζωή, η απαγόρευση της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και, πιθανώς, το δικαίωμα στη ζωή.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ Ε/Κ.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

4. Η Επιτροπή επιβεβαιώνει ότι το δικαίωμα σε επαρκή τροφή είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την εγγενή αξιοπρέπεια του ανθρώπου και είναι απαραίτητο για την εκπλήρωση άλλων δικαιωμάτων του ανθρώπου που προβλέπονται από τον Διεθνή Χάρτη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. [...]

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ Ε/Κ.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

1. Το νερό είναι ένας περιορισμένος φυσικός πόρος και ένα δημόσιο αγαθό που είναι θεμελιώδες για τη ζωή και την υγεία. Το δικαίωμα του ανθρώπου στο νερό είναι απαραίτητο για να διαγεί έναν βίο με ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Είναι μια προϋπόθεση για την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Κοινό γενικό σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

49. Τα Κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης έχουν ένα επίπεδο διαβίωσης κατάλληλο για τη σωματική, πνευματική, ψυχική και ηθική τους ανάπτυξη. Όπως προβλέπεται στο Άρθρο 27 (3) της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, τα Κράτη, ανάλογα με τις εθνικές συνθήκες και στο πλαίσιο των μέσων που διαθέτουν, λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για να βοηθήσουν γονείς και άλλους υπεύθυνους για το παιδί να εφαρμόζουν αυτό το δικαίωμα και, σε περίπτωση ανάγκης, παρέχουν υλική βοήθεια και προγράμματα υποστήριξης, ιδιαιτέρως όσον αφορά τη διατροφή, το ρουχισμό και τη στέγαση.

2. Το δικαίωμα στο νερό

Το δικαίωμα στο νερό σχετίζεται τόσο με το δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας, όσο και με το δικαίωμα σε επαρκές επίπεδο διαβίωσης. Εκτός από τη φυσική ανάγκη για νερό για λόγους επιβίωσης του ανθρώπινου σώματος, το νερό εξυπηρετεί πολλούς διαφορετικούς σκοπούς,

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

6. Το νερό απαιτείται για πολλούς διαφορετικούς σκοπούς, πέραν των ατομικών και οικιακών χρήσεων, προκειμένου να εκπληρωθούν πολλά από τα δικαιώματα του Συμφώνου. Για παράδειγμα, το νερό είναι απαραίτητο για την παραγωγή τροφής (δικαίωμα στην επαρκή τροφή) και για τη διασφάλιση της περιβαλλοντικής υγιεινής (δικαίωμα στην υγεία). Το νερό είναι ουσιαστικό για τη διασφάλιση της διαβίωσης (δικαίωμα στη διαβίωση μέσω της εργασίας) και της απόλαυσης ορισμένων πολιτιστικών πρακτικών (δικαίωμα στη συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή). Ωστόσο, προτεραιότητα στην κατανομή του νερού πρέπει να δίδεται στο δικαίωμα στο νερό για ατομικές και οικιακές χρήσεις. Επίσης πρέπει να δίδεται προτεραιότητα στους πόρους νερού που απαιτούνται για την πρόληψη της πείνας και των ασθενειών, καθώς και στο νερό που απαιτείται για την κάλυψη των βασικών υποχρεώσεων καθενός από τα δικαιώματα του Συμφώνου.

Οι βασικές υποχρεώσεις για το δικαίωμα στο νερό είναι αρκετά εκτενείς, κάτι που αποδεικνύει πόσο σημαντικό είναι το δικαίωμα στο νερό για την ανθρώπινη επιβίωση.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

37. Στο Γενικό Σχόλιο Αρ. 3 (1990), η Επιτροπή επιβεβαιώνει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν μια βασική υποχρέωση να διασφαλίζουν την ικανοποίηση, τουλάχιστον, των ελάχιστων βασικών επιπέδων καθενός από τα δικαιώματα που προβλέπονται από το Σύμφωνο. Κατά την άποψη της Επιτροπής, υπάρχουν διάφορες βασικές υποχρεώσεις που σχετίζονται με το δικαίωμα στο νερό και έχουν άμεσο αποτέλεσμα:

- (α) Να διασφαλίζουν την πρόσβαση στην ελάχιστη απαραίτητη ποσότητα νερού, που είναι επαρκές και ασφαλές για τις ατομικές και οικιακές χρήσεις προκειμένου να προλαμβάνονται ασθένειες
- (β) Να διασφαλίζουν το δικαίωμα της πρόσβασης στο νερό και τις εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος με τρόπο που δεν δημιουργεί διακρίσεις, ειδικά για τις μειονεκτούσες ή περιθωριοποιημένες ομάδες,
- (γ) Να διασφαλίζουν τη φυσική πρόσβαση σε εγκαταστάσεις ή υπηρεσίες ύδατος που παρέχουν επαρκές, ασφαλές και τακτικά διαθέσιμο νερό. Να διασφαλίζουν ότι υπάρχει επαρκής αριθμός πηγών νερού ώστε να αποφεύγονται οι απαγορευτικοί χρόνοι αναμονής και ότι βρίσκονται σε εύλογη απόσταση από το νοικοκυριό, [...]
- (δ) Να διασφαλίζουν ότι όλες οι διαθέσιμες εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος είναι ισότιμες, [...]
- (ε) Να υιοθετούν σχετικά χαμηλού κόστους στοχευμένα προγράμματα ύδρευσης για την προστασία των ευάλωτων και περιθωριοποιημένων ομάδων.

Επειδή το νερό είναι τόσο σημαντικό για την επιβίωση και για άλλες πτυχές της ανθρώπινης ζωής, η Επιτροπή τονίζει ότι το νερό πρέπει να είναι διαθέσιμο, προσβάσιμο και επαρκούς ποιότητας. Με άλλα λόγια, για κάθε διαφορετική χρήση, πρέπει να υπάρχει επαρκές νερό (εγκατάσταση).

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

12. Παρότι η επάρκεια του νερού που απαιτείται για το δικαίωμα στο νερό μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τις συνθήκες, οι ακόλουθοι παράγοντες ισχύουν για όλες τις περιπτώσεις.

- (α) *Διαθεσιμότητα.* Η παροχή νερού για κάθε άτομο πρέπει να είναι επαρκής και συνεχής για προσωπικές και οικιακές χρήσεις. Αυτές οι χρήσεις συνήθως περιλαμβάνουν την πόση, την προσωπική υγιεινή, το πλύσιμο των ρούχων, την προετοιμασία φαγητού, την ατομική υγιεινή και την υγιεινή του νοικοκυριού. Η ποσότητα του νερού που είναι διαθέσιμη για κάθε άτομο πρέπει να αντιστοιχεί στις κατευθυντήριες γραμμές του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ). Ορισμένα άτομα ή ομάδες ενδέχεται, επίσης, να απαιτούν περισσότερο νερό, λόγω συνθηκών υγείας, κλίματος και εργασίας.
- (β) *Ποιότητα.* Το νερό που απαιτείται για προσωπικές ή οικιακές χρήσεις πρέπει να είναι ασφαλές, οπότε και να μην περιέχει μικροοργανισμούς, χημικές ουσίες και κινδύνους από ακτινοβολία που αποτελούν απειλή για την υγεία ενός ατόμου. Επιπλέον, το νερό πρέπει να

έχει αποδεκτό χρώμα, οσμή και γεύση για κάθε προσωπική ή οικιακή χρήση.

(γ) *Προσβασιμότητα*. Το νερό και οι εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλους χωρίς διακρίσεις, εντός της επικράτειας του συμβαλλόμενου κράτους. Η προσβασιμότητα έχει τέσσερις αλληλοκαλυπτόμενες διαστάσεις:

- (i) *Φυσική προσβασιμότητα*: το νερό και οι επαρκείς εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος, πρέπει να βρίσκονται εντός ασφαλούς απόστασης για όλα τα τμήματα του πληθυσμού. Το επαρκές, ασφαλές και αποδεκτό νερό πρέπει να είναι προσβάσιμο εντός, ή στην άμεση εγγύτητα, κάθε νοικοκυριού, εκπαιδευτικού ιδρύματος ή χώρου εργασίας. Όλες οι εγκαταστάσεις και υπηρεσίες νερού πρέπει να είναι επαρκούς ποιότητας, πολιτιστικά κατάλληλες και ευαίσθητες ως προς το φύλο, τον κύκλο ζωής και τις απαιτήσεις ιδιωτικότητας. Η σωματική ασφάλεια δεν πρέπει να απειλείται κατά τη διάρκεια της πρόσβασης σε εγκαταστάσεις και υπηρεσίες νερού.
- (ii) *Οικονομική προσβασιμότητα*: Το νερό και οι εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος πρέπει να είναι οικονομικά ανεκτές για όλους. Το άμεσο και έμμεσο κόστος και οι χρεώσεις που σχετίζονται με την εξασφάλιση του νερού πρέπει να είναι οικονομικά ανεκτά και δεν πρέπει να απειλούν ή να διακινδυνεύουν την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων του Συμφώνου.
- (iii) *Απαγόρευση των διακρίσεων*: Το νερό και οι εγκαταστάσεις και υπηρεσίες ύδατος πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλους, συμπεριλαμβανομένων των πιο ευάλωτων ή περιθωριοποιημένων τμημάτων του πληθυσμού, τόσο από νομικής όσο και πραγματικής άποψης, χωρίς διακρίσεις βάσει οποιουδήποτε απαγορευμένου λόγου και
- (iv) *Προσβασιμότητα σε πληροφορίες*: η προσβασιμότητα περιλαμβάνει το δικαίωμα αναζήτησης, λήψης και μετάδοσης πληροφοριών που αφορούν σε θέματα νερού.

Η Επιτροπή προβλέπει ότι όταν γίνονται παραβιάσεις του δικαιώματος στο νερό, θα πρέπει να υπάρχουν πάντα μέσα έννομης προστασίας. Επιπλέον, η Επιτροπή κρίνει ότι ανά πάσα στιγμή όλοι θα πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους επαρκή ποσότητα νερού. Αυτό φέρνει την ανάγκη ύπαρξης δυνατότητας προσφυγής όταν άπτεται στο δικαίωμα του νερού, πάλι στην καρδιά αυτού που επισείει το δικαίωμα στο νερό: την επιβίωση.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

55. Όποια άτομα ή ομάδες έχουν στερηθεί το δικαίωμά τους στο νερό πρέπει να έχουν πρόσβαση σε αποτελεσματικά ένδικα ή άλλα κατάλληλα μέσα τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. [...] Όλα τα θύματα παραβιάσεων του δικαιώματος στο νερό πρέπει να δικαιούνται επαρκούς επανόρθωσης, που περιλαμβάνει την αποκατάσταση, την αποζημίωση, την ικανοποίηση ή τις εγγυήσεις μη επανάληψης. [...]
56. Πριν από οποιαδήποτε ενέργεια που άπτεται του δικαιώματος του ατόμου στο νερό και η οποία ενέργεια εκτελείται από ένα συμβαλλόμενο κράτος, ή από οποιοδήποτε τρίτο μέρος, οι οικείες αρχές οφείλουν να διασφαλίσουν ότι οι εν λόγω ενέργειες εκτελούνται με τον τρόπο που προβλέπεται από τον νόμο, είναι συμβατές με το Σύμφωνο και εμπεριέχουν: (α) τη δυνατότητα πραγματικής διαβούλευσης με όσους επηρεάζονται, (β) την έγκαιρη και πλήρη κοινοποίηση των πληροφοριών σχετικά με τα προτεινόμενα μέτρα, (γ) την εύλογη κοινοποίηση των προτεινόμενων ενεργειών, (δ) νομική προστασία και μέσα για όσους επηρεάζονται και (ε) νομική αρωγή για την απόκτηση της έννομης προστασίας (βλ. επίσης Γενικά Σχόλια Αρ. 4 (1991) και αρ. 7 (1997)). Όταν οι εν λόγω ενέργειες βασίζονται στην αδυναμία ενός ατόμου να πληρώσει για το νερό, η δυνατότητα να πληρώσει πρέπει να συνυπολογίζεται. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί ένα άτομο να στερηθεί την ελάχιστη ουσιαστική ποσότητα νερού.

Το νερό πρέπει να είναι διαθέσιμο σε όλους χωρίς διακρίσεις. Η Επιτροπή τονίζει ότι το δικαίωμα στο νερό μπορεί να είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί για ορισμένες μειονεκτούσες ομάδες, όπως είναι οι γυναίκες, τα παιδιά και οι μετανάστες. Αυτό είναι κάτι που πρέπει να αντιμετωπιστεί από τα κράτη.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 15, Το δικαίωμα στο νερό (Άρθ. 11 και 12), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2002/11, 20 Ιανουαρίου 2003

13. Η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να εξασφαλίσουν ότι το δικαίωμα στο νερό απολαμβάνεται χωρίς διακρίσεις (άρθ. 2, παρ.), και ίσα μεταξύ ανδρών και γυναικών (άρθ. 3) διέπει το σύνολο των υποχρεώσεων του Συμφώνου. [...] Η Επιτροπή υπενθυμίζει την παράγραφο 12 του Γενικού Σχολίου αρ. 3 (1990), που αναφέρει ότι ακόμα και σε καιρούς

σοβαρών περιορισμών των πόρων, τα ευάλωτα μέλη της κοινωνίας πρέπει να προστατεύονται μέσω της υιοθέτησης σχετικά χαμηλού κόστους στοχευμένων προγραμμάτων.

14. Τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα για την εξάλειψη των de facto διακρίσεων για απαγορευμένους λόγους, όταν τα άτομα και οι ομάδες στερούνται των μέσων ή του απαραίτητου δικαιώματος εκπλήρωσης του δικαιώματος στο νερό. [...]
15. Αναφορικά με το δικαίωμα στο νερό, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την ειδική υποχρέωση να παράσχουν σε αυτούς που δεν διαθέτουν επαρκή μέσα, το απαραίτητο νερό και εγκαταστάσεις ύδατος και να αποτρέπουν οποιαδήποτε διάκριση στην παροχή νερού και υπηρεσιών ύδατος, για λόγους που διεθνώς απαγορεύονται.
16. Επειδή το δικαίωμα στο νερό ισχύει για όλους, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να επιστήσουν ιδιαίτερη προσοχή σε εκείνα τα άτομα και τις ομάδες που παραδοσιακά αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην άσκηση αυτού του δικαιώματος, συμπεριλαμβανομένων των γυναικών, των παιδιών, των ομάδων μειονοτήτων, αυτόχθονων ατόμων, προσφύγων, αιτούντων άσυλο, εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων, μεταναστών εργατών, φυλακισμένων και κρατούμενων. Συγκεκριμένα, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να λάβουν μέτρα για να διασφαλίσουν ότι:
  - (α) Οι γυναίκες δεν αποκλείονται από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν τους πόρους και τα δικαιώματα στο νερό. Το δυσανάλογο βάρος που επωμίζονται οι γυναίκες για τη συλλογή του νερού πρέπει να εξαλειφθεί,
  - (β) Τα παιδιά δεν αποτρέπονται από την απόλαυση των δικαιωμάτων του ανθρώπου λόγω έλλειψης επαρκούς νερού στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα νοικοκυριά ή λόγω της επιφόρτισής τους με τη συλλογή νερού. Η παροχή επαρκούς νερού στα εκπαιδευτικά ιδρύματα χωρίς επί του παρόντος επαρκές πόσιμο νερό πρέπει να αντιμετωπιστεί ως κατεπείγον ζήτημα, [...]
  - (γ) Οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο, οι εθνικά εκτοπισμένοι και οι επιστρέφοντες έχουν πρόσβαση σε επαρκές νερό, είτε διαμένουν σε καταυλισμούς είτε σε αστικές και αγροτικές περιοχές. Οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο πρέπει να έχουν το δικαίωμα στο νερό υπό τους ίδιους όρους που το απολαμβάνουν οι υπήκοοι της χώρας [...]

3. Το δικαίωμα στην τροφή

Η Επιτροπή ΟΚΜΔ προσδιόρισε την ελάχιστη βασική υποχρέωση στο δικαίωμα για επαρκές επίπεδο διαβίωσης:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

17. Παραβιάσεις του Συμφώνου προκύπτουν όταν ένα κράτος αποτυγχάνει να διασφαλίσει την ικανοποίηση, τουλάχιστον, του ελάχιστου ουσιαστικού επιπέδου που απαιτείται για την μη ύπαρξη πείνας. Καθορίζοντας ποιες ενέργειες ή παραλείψεις συνιστούν παραβίαση του δικαιώματος στην τροφή, είναι σημαντικό να υπάρξει διαχωρισμός μεταξύ της αδυναμίας και της απροθυμίας ενός κράτους να συμμορφωθεί. [...]
21. [...] Κάθε κράτος έχει ένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στην επιλογή των προσεγγίσεών του, αλλά το Σύμφωνο σαφώς απαιτεί από κάθε συμβαλλόμενο κράτος να λαμβάνει όποια μέτρα είναι απαραίτητα για να διασφαλίσει ότι δεν υφίσταται πείνα και όλοι μπορούν να απολαύσουν το συντομότερο δυνατό το δικαίωμα στην επαρκή τροφή. [...]

Η τροφή πρέπει να είναι διαθέσιμη και προσβάσιμη σε αυτούς που έχουν το δικαίωμα. Αυτό σημαίνει ότι η τροφή είναι διαθέσιμη σε επαρκείς ποσότητες, καθώς και οικονομικά ανεκτή και ότι είναι φυσικά προσβάσιμη.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

8. Η Επιτροπή θεωρεί ότι το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην επαρκή τροφή υποδηλώνει:

Τη διαθεσιμότητα της τροφής σε ποσότητα και ποιότητα που επαρκεί για την κάλυψη των διατροφικών αναγκών των ατόμων, και η οποία τροφή δεν περιέχει επιβλαβείς ουσίες και είναι αποδεκτή σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα,

Την προσβασιμότητα στην εν λόγω τροφή με τρόπους που είναι αειφόροι και δεν παρεμποδίζουν την απόλαυση των άλλων δικαιωμάτων του ανθρώπου.
[...]

12. Η διαθεσιμότητα αναφέρεται στη δυνατότητα είτε του να τρέφεται κάποιος απευθείας από την παραγωγική γη ή άλλες φυσικές πηγές, ή των καλά λειτουργούντων συστημάτων διανομής, επεξεργασίας και διάθεσης στην αγορά, που μπορεί να μετακινούν την τροφή από το σημείο παραγωγής όπου χρειάζεται, ανάλογα με τη ζήτηση.

13. Η προσβασιμότητα εμπεριέχει τόσο την οικονομική όσο και τη σωματική προσβασιμότητα:

Η οικονομική προσβασιμότητα σημαίνει ότι το οικονομικό κόστος, ατομικό ή του νοικοκυριού, που σχετίζεται με την απόκτηση της τροφής για μία επαρκή διατροφή πρέπει να είναι σε επίπεδο που η εκπλήρωση και ικανοποίηση άλλων βασικών αναγκών δεν απειλείται ή διακυβεύεται. [...] Οι κοινωνικά ευάλωτες ομάδες, όπως είναι οι άκληροι και άλλα ιδιαίτερα εξασθενημένα σύνολα του πληθυσμού, ενδέχεται να χρήζουν προσοχής μέσω ειδικών προγραμμάτων.

Η σωματική προσβασιμότητα σημαίνει ότι η επαρκής τροφή πρέπει να είναι προσβάσιμη σε όλους, συμπεριλαμβανομένων των σωματικά ευάλωτων ατόμων, όπως είναι τα βρέφη και τα μικρά παιδιά, οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με σωματικές αναπηρίες, οι ασθενείς σε τελικό στάδιο ασθένειας και τα άτομα με χρόνια ιατρικά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένων των νοσητικά ασθενών. Τα θύματα φυσικών καταστροφών, τα άτομα που ζουν σε περιοχές εκτεθειμένες σε καταστροφές και άλλες ειδικές μειονεκτικές ομάδες χρήσουν ιδιαίτερης προσοχής και ορισμένες φορές πρέπει να λαμβάνουν προτεραιότητα αναφορικά με την προσβασιμότητα στην τροφή.
[...]

Η διαθέσιμη τροφή πρέπει να πληροί ορισμένα ποιοτικά κριτήρια ασφάλειας της τροφής. Υπάρχει επίσης ένα στοιχείο πολιτισμικής ταυτότητας που είναι επακόλουθο του δικαιώματος την τροφή:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

9. Οι διατροφικές ανάγκες υποδηλώνουν ότι η διατροφή στο σύνολό της περιέχει έναν συνδυασμό θρεπτικών συστατικών για τη σωματική και νοητική ανάπτυξη, εξέλιξη και διατήρηση, και τη σωματική δραστηριότητα, που συνάδουν με τις φυσιολογικές ανάγκες του ανθρώπου σε όλα τα στάδια καθ' όλο τον κύκλο της ζωής και σύμφωνα με το φύλο και το επάγγελμα. Ενδέχεται, λοιπόν να πρέπει να ληφθούν μέτρα για τη διατήρηση, προσαρμογή ή ενίσχυση της διατροφικής ποικιλομορφίας και τις κατάλληλες μεθόδους κατανάλωσης και σίτισης, συμπεριλαμβανομένου του θηλασμού, ενώ παράλληλα θα διασφαλίζεται ότι οι αλλαγές στη διαθεσιμότητα και την πρόσβαση στην παροχή τροφής δεν επηρεάζουν αρνητικά τη διατροφική σύνθεση και πρόσληψη.

10. Η μη ύπαρξη επιβλαβών ουσιών θέτει απαιτήσεις για την ασφάλεια τροφίμων και για μία σειρά μέτρων προστασίας τόσο μέσω δημόσιων όσο και ιδιωτικών μέσων για την πρόληψη της μόλυνσης των τροφίμων από νόθευση ή/και από κακή περιβαλλοντική υγιεινή ή ακατάλληλο χειρισμό στα διάφορα στάδια της αλυσίδας των τροφών. Πρέπει επίσης να υπάρχει πρόβλεψη για τον προσδιορισμό και την αποφυγή ή την καταστροφή των τοξινών φυσικής προέλευσης.

11. Η πολιτιστική αποδοχή ή η αποδοχή του καταναλωτή υποδηλώνει την ανάγκη να συνυπολογίσουμε, στον μέγιστο δυνατό βαθμό, κάποιες αξίες που δεν αφορούν τα θρεπτικά συστατικά και που αφορούν την τροφή και την κατανάλωση τροφής και τις ανησυχίες των ενημερωμένων καταναλωτών αναφορικά με τη φύση των προσβάσιμων τροφών.

Η τροφή πρέπει να είναι διαθέσιμη σε όλους χωρίς διακρίσεις, ανεξαρτήτως της εθνικότητας ή της ιθαγένειας του προσώπου.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

18. Επιπλέον, οποιαδήποτε διάκριση στην πρόσβαση στην τροφή, καθώς και στα μέσα και τα δικαιώματα στην προμήθειά της, για λόγους φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, ηλικίας, θρησκευματος, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, περιουσίας, γέννησης ή άλλου καθεστώτος με σκοπό ή με αποτέλεσμα την ακύρωση ή παρεμπόδιση της ίσης απόλαυσης ή άσκησης των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων, αποτελεί παραβίαση του Συμφώνου.

Όταν παραβιάζεται το δικαίωμα στην τροφή, το θύμα πρέπει να έχει στη διάθεσή του μέσα για έννομη προστασία και αποζημίωση.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 12, Το δικαίωμα σε επαρκή τροφή (Άρθ. 11), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/5, 12 Μαΐου 1999

32. Όποιο άτομο ή ομάδα είναι θύμα παραβίασης του δικαιώματος σε επαρκή τροφή πρέπει να έχει πρόσβαση σε αποτελεσματική ένδικη ή άλλη προστασία, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Όλα τα θύματα τέτοιων παραβιάσεων δικαιούνται επαρκούς αποζημίωσης, που μπορεί να έχει τη μορφή αποκατάστασης, αποζημίωσης, ικανοποίησης ή εγγυήσεων μη επανάληψης.

4. Επαρκές επίπεδο διαβίωσης έναντι συνθηκών ένδειας στη διαβίωση: η σχέση με το δικαίωμα στη ζωή

Σε σχέση με τους μετανάστες που διαβιούν ή αντιμετωπίζουν συνθήκες ένδειας, πολλές υποθέσεις έχουν κριθεί από διεθνή δικαστήρια σύμφωνα με το δικαίωμα στη ζωή και βάσει της αρχής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Στην υπόθεση *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας*, το Δικαστήριο αξιολόγησε αν το άρθρο 3 της ΕΣΑΔ επέτρεπε στις βελγικές αρχές να απελάσουν μετανάστες στην Ελλάδα, αν και γνώριζαν τις προφανείς ανεπάρκειες στο ελληνικό σύστημα υποδοχής για τους αιτούντες άσυλο.

M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή αρ. 30696/09, Απόφαση από 21 Ιανουαρίου 2011

252. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο πρέπει να αποφασίσει εν μια κατάσταση απόλυτης υλικής ένδειας μπορεί να εγείρει πρόβλημα υπό το πρίσμα του άρθρου 3.

253. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι δεν απέκλεισε «την πιθανότητα να τίθεται θέμα ευθύνης του Κράτους [υπό το πρίσμα του άρθρου 3] από μεταχείριση στα πλαίσια της οποίας ο προσφεύγων που εξαρτάται ολοκληρωτικά από την δημόσια βοήθεια και βρίσκεται αντιμέτωπος με την αδιαφορία των αρχών ενώ βρίσκεται σε κατάσταση στέρξης ή έλλειψης σε τέτοιο βαθμό που είναι ασυμβίβαστη με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» (βλ. *Budina κατά Ρωσίας* (Αποφ.), αρ. 45603/05, 18 Ιουνίου 2009).

254. Διαπιστώνει ότι η κατάσταση στην οποία βρισκόταν ο προσφεύγων έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Εξηγεί ότι έζησε επί μήνες στην πιο ολοκληρωτική ένδεια και δεν μπόρεσε να καλύψει καμία από τις πιο βασικές ανάγκες του: να τρέφεται, να πλένεται και να στεγάζεται. Σε αυτό προστίθεται το μόνιμο άγχος μην του επιθεθούν και τον κλέψουν καθώς και η ολική απουσία προοπτικής να δει την κατάστασή του να βελτιώνεται. Ακριβώς για να τελειώνει με αυτή την κατάσταση αβεβαιότητας και υλικής και ψυχολογικής ένδειας επιχείρησε επανειλημμένως να φύγει από την Ελλάδα. [...]

358. Έχοντας υπόψη τα ανωτέρω, το Δικαστήριο θεωρεί ότι τη στιγμή που απέλασαν τον προσφεύγοντα, οι Βελγικές Αρχές γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν ότι δεν είχε αυτός καμία εγγύηση ότι η αίτησή ασύλου του θα εξεταζόταν σοβαρά από τις ελληνικές αρχές. Επίσης, είχαν τα μέσα να αντιταχτούν στην μεταφορά του.

359. [...] Ωστόσο, το Δικαστήριο θεωρεί ότι εναπόκειται ακριβώς στις βελγικές αρχές, που αντιμετώπισαν την κατάσταση που περιγράφεται πιο πάνω, να μην αρκестούν να θεωρήσουν ότι ο προσφεύγων θα τύχαινε μεταχείρισης σύμφωνης με τις απαιτήσεις της Σύμβασης αλλά αντίθετα να ερευνήσουν, προηγουμένως, για τον τρόπο με τον οποίο οι ελληνικές αρχές εφαρμόζουν στην πράξη την νομοθεσία περί ασύλου. Κάνοντας αυτό, θα είχαν μπορέσει να διαπιστώσουν ότι οι κίνδυνοι που επικαλείται ο προσφεύγων ήταν επαρκώς πραγματικοί και εξατομικευμένοι ώστε να εμπίπτουν στο άρθρο 3. Το ότι μεγάλος αριθμός αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα βρίσκονται στην ίδια κατάσταση με τον προσφεύγοντα δεν εμποδίζει τον εξατομικευμένο χαρακτήρα του επικαλούμενου κινδύνου, από τη στιγμή που αποδεικνύεται επαρκώς συγκεκριμένος και πιθανός (βλ. *mutatis mutandis*, προαναφερθείσα *Saadi*, § 132). [...]

367. Το Δικαστήριο βασιζόμενο στα συμπεράσματα αυτά και τα καθήκοντα που βαρύνουν τα Κράτη σύμφωνα με το άρθρο 3 της Σύμβασης σε θέματα απέλασης, θεωρεί ότι με το να απελάσουν τον προσφεύγοντα στην Ελλάδα, οι Βελγικές Αρχές τον εξέθεσαν εν πλήρη γνώση τους σε συνθήκες κράτησης και διαβίωσης που αποτελούν ταπεινωτική μεταχείριση.

Άλλες υποθέσεις έχουν ασχοληθεί με το ερώτημα εάν οι αποτυγχάνοντες αιτούντες άσυλο μπορούν να αποκλειστούν από την (κρατικά επιδοτούμενη) κοινωνική πρόνοια, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος στην τροφή. Αν και το παράρτημα του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (ΕΚΧ) αποκλείει ρητά την προστασία των παράτυπα διαμένοντων μεταναστών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων (ΕΕΚΔ) διατύπωσε ένα διαφορετικό συμπέρασμα:

CEC κατά Ολλανδίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Προσφυγή Αρ.90/2013, Απόφαση από 1 Ιουλίου 2014

121. Δεν είναι λοιπόν δυνατό να θεωρήσει ότι η άρνηση επείγουσας στέγασης σε εκείνα τα άτομα που συνεχίζουν να βρίσκονται στην επικράτεια της Ολλανδίας είναι απολύτως απαραίτητο μέτρο για την επίτευξη των σκοπών της μεταναστευτικής πολιτικής. Το Κράτος δεν παρουσίασε ενδείξεις για τα συγκεκριμένα αποτελέσματα αυτού του μέτρου.
122. Η Επιτροπή παρατηρεί, ομοίως, ότι τα άτομα που αφορά η συγκεκριμένη προσφυγή αδιαμφισβήτητα τελούν υπό τον κίνδυνο σοβαρής ανεπανόρθωτης βλάβης της ζωής τους και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όταν αποκλείονται από την πρόσβαση στη στέγαση, την τροφή και τον ρουχισμό. Παραπέμπει στην πάγια νομολογία σύμφωνα με την διαδικασία υποβολής αναφορών (βλ. παραγράφους 73, 106) και κρίνει ότι η πρόσβαση στην τροφή, το νερό καθώς και στις βασικές παροχές, όπως είναι ένα ασφαλές μέρος για τον ύπνο και ο ρουχισμός, που καλύπτουν τις ελάχιστες προϋποθέσεις για την επιβίωση στις επικρατούσες καιρικές συνθήκες, είναι απαραίτητη για τη βασική διαβίωση οποιουδήποτε ανθρώπινου όντος. [...]

Ομοίως, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έκρινε ότι παρά το γεγονός ότι ένας μετανάστης μπορεί να απώλεσε το καθεστώς νόμιμης διαμονής του, αυτό δεν πρέπει να οδηγεί σε απώλεια των μέσων προς το ζην:

H.T. κατά Land Baden-Württemberg, ΔΕΕ, Υπόθεση C 373/13, Απόφαση από 24 Ιουνίου 2015

95. Πάραυτα, πρέπει να σημειωθεί σχετικά με αυτό ότι ο πρόσφυγας του οποίου η άδεια παραμονής ανακαλείται σύμφωνα με το Άρθρο 24(1) της Οδηγίας 2004/83 διατηρεί το καθεστώς του πρόσφυγα, τουλάχιστον έως ότου το καθεστώς παύσει να ισχύει. Ως εκ τούτου, ακόμα και χωρίς την άδεια παραμονής του, το άτομο παραμένει πρόσφυγας και με την ιδιότητα αυτή συνεχίζει να δικαιούται τα οφέλη που εγγυάται το Κεφάλαιο VII της εν λόγω οδηγίας για κάθε πρόσφυγα, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας κατά της επαναπροώθησης, της διατήρησης της οικογενειακής ενότητας, του δικαιώματος σε ταξιδιωτικά έγγραφα, της πρόσβασης στην εργασία, τη μόρφωση, την κοινωνική αρωγή, την περίθαλψη υγείας και του καταλύματος, της ελεύθερης κυκλοφορίας εντός του κράτους-μέλους και της πρόσβασης σε υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης. Με άλλα λόγια, ένα κράτος-μέλος δεν έχει την ευχέρεια να αποφασίσει αν θα συνεχίσει να παράσχει ή θα αρνηθεί σε αυτόν τον πρόσφυγα τα ουσιαστικά οφέλη που εγγυάται η οδηγία. [...]
97. Καθώς αυτά τα δικαιώματα που απονέμονται στους πρόσφυγες απορρέουν από τη χορήγηση του καθεστώτος πρόσφυγα και όχι από την έκδοση της άδειας παραμονής, ο πρόσφυγας, εφόσον τελεί υπό αυτό το καθεστώς, πρέπει να επωφελείται από τα δικαιώματα που του εγγυάται η Οδηγία 2004/83 και αυτά μπορούν να περιοριστούν μόνο σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στο Κεφάλαιο VII της ίδιας οδηγίας, εφόσον τα κράτη-μέλη δεν δικαιούνται να προσθέσουν περιορισμούς που δεν αναφέρονται ήδη σε αυτή. [...]

Centre public d'action sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve κατά Moussa Abdida, ΔΕΕ, Υπόθεση C 562/13, Απόφαση από 18 Δεκεμβρίου 2014

55. Το Άρθρο 14 της Οδηγίας 2008/115 ορίζει κάποιες εγγυήσεις εν όψει της επιστροφής, και κατά τα χρονικά διαστήματα για τα οποία αναβάλλεται η απομάκρυνση σύμφωνα με το άρθρο 9 της οδηγίας.
56. Το άρθρο 9(1)(β) της Οδηγίας 2008/115 ορίζει ότι τα κράτη μέλη αναβάλουν την απομάκρυνση ενόσω παρέχεται ανασταλτικό αποτέλεσμα σύμφωνα με το Άρθρο 13(2) της οδηγίας.
57. Είναι προφανές από το γενικό σχήμα της Οδηγίας 2008/115, το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την ερμηνεία των διατάξεών της (βλ. προς αυτό, την απόφαση στην υπόθεση Abdullahi, C 394/12, EU:C:2013:813, παράγραφο 51), ότι το Άρθρο 9(1)(b) αυτής της οδηγίας πρέπει να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις στις οποίες ένα κράτος-μέλος πρέπει να αναβάλει την εφαρμογή μιας απόφασης επιστροφής μετά την άσκηση έφεσης κατά της απόφασης.
58. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα κράτη-μέλη πρέπει να παρέχουν σε έναν υπήκοο τρίτης

χώρας που πάσχει από σοβαρή ασθένεια και ο οποίος έχει ασκήσει έφεση κατά μιας απόφασης επιστροφής της οποίας η εφαρμογή δύναται να τον εκθέσει σε έναν σοβαρό κίνδυνο βαριάς και ανεπανόρθωτης επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας του, τις εγγυήσεις καθ' όσον εκκρεμεί η επιστροφή, που ορίζονται από το Άρθρο 14 της Οδηγίας 2008/115.

59. Συγκεκριμένα, σε μία περίπτωση όπως αυτή στην κύρια δίκη, το σχετικό κράτος-μέλος υποχρεούται, σύμφωνα με το Άρθρο 14 (1) (B) της Οδηγίας 2008/115, να εξασφαλίσει, στον βαθμό που είναι δυνατόν, τις βασικές ανάγκες ενός υπηκόου τρίτης χώρας που πάσχει από σοβαρή ασθένεια, όταν το άτομο αυτό δεν διαθέτει τα μέσα για να τις εξασφαλίσει μόνο του.
60. Η απαίτηση παροχής επείγουσας υγειονομικής περίθαλψης και της απαραίτητης θεραπευτικής αγωγής σύμφωνα με το Άρθρο 14(1)(β) της Οδηγίας 2008/115 ενδέχεται, σε μια τέτοια περίπτωση, να καταστεί ανούσια αν δεν υπάρχει η ταυτόχρονη απαίτηση για την εξασφάλιση των βασικών αναγκών αυτού του υπηκόου τρίτης χώρας. [...]

Στην τελευταία αυτή υπόθεση, ο Γενικός Εισαγγελέας διατύπωσε το κύριο επιχείρημα του εγγενούς δικαιώματος κάθε ανθρώπου να διάγει έναν ανθρωπινό και αξιοπρεπή βίο:

Centre public d'action sociale d'Ottignies-Louvain-la-Neuve κατά Moussa Abdida, ΔΕΕ, Υπόθεση C 562/13, Πρόταση του Γενικού Εισαγγελέα BOT

155. Κατά την άποψή μου, ο σεβασμός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και το δικαίωμα στη ζωή, την ακεραιότητα και την υγεία, που κατοχυρώνονται με τα Άρθρα 1, 2, 3 και 35 του Χάρτη αντίστοιχα, καθώς και η απαγόρευση της απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης που εμπεριέχεται στο Άρθρο 4 του εν λόγω Χάρτη, σημαίνουν ότι, σε μια κατάσταση όπως αυτή της κύριας δίκης, ένας παράτυπα διαμένων υπήκοος τρίτης χώρας, του οποίου η απομάκρυνση έχει de facto αναβληθεί, δεν πρέπει να στερείται τα αναγκαία μέσα για την κάλυψη των βασικών του αναγκών κατά τη διάρκεια που εκκρεμεί η εξέταση της έφεσής του.
156. Η μέριμνα για την κάλυψη των βασικών αναγκών ενός ατόμου είναι, κατά την άποψή μου, ένα βασικό δικαίωμα που δεν δύναται να εξαρτάται από το νομικό καθεστώς του ενδιαφερόμενου ατόμου.
157. Αν και ο βαθμός της εξασφάλισης των βασικών αναγκών πρέπει να καθορίζεται από το κάθε κράτος μέλος, δεδομένης της ευχέρειας που λαμβάνουν από την Οδηγία 2008/115, εγώ θεωρώ ότι η εξασφάλιση αυτή θα πρέπει να επαρκεί για να εγγυηθεί την κάλυψη των αναγκών διαβίωσης του ενδιαφερόμενου ατόμου, καθώς και ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης που θα επαρκεί για την υγεία του ατόμου, δίνοντάς του, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα να εξασφαλίσει ένα κατάλυμα και επίσης να λαμβάνονται υπόψη όποιες ειδικές ανάγκες ενδέχεται να έχει το άτομο.

5. Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση

Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση είναι ένα δικαίωμα που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα προστασίας. Περιλαμβάνει τη βασική υποχρέωση της προστασίας από το (σκληρό) περιβάλλον μέσω της βασικής στέγης, εκτενή πρότυπα σχετικά με την ποιότητα της στέγης και την ασφάλεια της στέγης, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας από αναγκαστικές εξώσεις.

Το δικαίωμα στην επαρκή στέγη προστατεύεται ως μέρος του δικαιώματος σε επαρκές επίπεδο διαβίωσης στο άρθρο 11 του ΔΣΟΚΜ. Μια πιο λεπτομερής περιγραφή του τι επιφέρει το δικαίωμα στη στέγαση, υπάρχει στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη.

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (Αναθεωρημένος), Άρθρο 31 (Το δικαίωμα στη στέγαση)

Όσον αφορά την εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος στη στέγαση, οι συμβαλλόμενοι υποχρεούνται να λάβουν μέτρα με σκοπό:

1. την προώθηση της πρόσβασης στη στέγαση επαρκούς επιπέδου,
2. την πρόληψη και μείωση του αριθμού των αστέγων με στόχο τη σταδιακή εξάλειψη,
3. να καταστούν οι τιμές στέγης προσιτές σε όσους δεν διαθέτουν αρκετούς πόρους.

Δικαίωμα στέγης σημαίνει το δικαίωμα φιλοξενίας.

Οδηγία 2013/33/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013 , σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή των αιτούντων διεθνή προστασία (αναδιатύπωση) άρθρο 18 (Λεπτομέρειες για τις υλικές συνθήκες υποδοχής)

1. Εφόσον η στέγαση παρέχεται σε είδος, θα πρέπει να λαμβάνει μία από τις κατωτέρω μορφές ή να αποτελεί συνδυασμό τους:
  - (α) χώρο που χρησιμοποιείται προς τον σκοπό της στέγασης των αιτούντων κατά τη διάρκεια της εξέτασης αίτησης διεθνούς προστασίας που ασκείται στα σύνορα ή σε ζώνες διέλευσης·
  - (β) κέντρα φιλοξενίας που εξασφαλίζουν κατάλληλο βιοτικό επίπεδο·
  - (γ) ιδιωτικές κατοικίες, διαμερίσματα, ξενοδοχεία ή άλλοι χώροι προσαρμοσμένοι για τη στέγαση αιτούντων.
3. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν υπόψη ιδιαίτερα ζητήματα σχετικά με το φύλο και την ηλικία, καθώς και την κατάσταση ευάλωτων προσώπων, στην περίπτωση αιτούντων εντός των χώρων και των κέντρων φιλοξενίας που αναφέρονται στην παράγραφο 1 στοιχεία α) και β). [...]

Μαζί με αυτά τα παραδείγματα ειδικών δικαιωμάτων στέγασης, μερικές φορές μπορούμε να υποστηρίξουμε τα δικαιώματα για επαρκή στέγαση με βάση, για παράδειγμα, το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ (ιδιωτική και οικογενειακή ζωή), άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1 της ΕΣΔΑ της 20 Μαρτίου 1952 (δικαίωμα στην περιουσία) και το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση της απάνθρωπης και ταπεινωτικής μεταχείρισης).

α) Ελάχιστη βασική υποχρέωση: Στέγαση

Η ΕΟΚΜΔ, στο Γενικό της Σχόλιο Νο 4 για το Δικαίωμα στη επαρκή Στέγαση δεν περιγράφει το περιεχόμενο της ελάχιστης βασικής υποχρέωσης. Ο λόγος που αναφέρει η ΕΟΚΜΔ είναι ότι τα κράτη στις εκθέσεις τους δεν έχουν παράσχει επαρκή περιγραφή ώστε η ΕΟΚΜΔ να εξάγει γενικά εφαρμόσιμα συμπεράσματα. Ταυτόχρονα, η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι το φαινόμενο των αστέγων είναι ένα πρόβλημα που πρέπει να επιλυθεί.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1992.

4. Παρά το γεγονός ότι η διεθνής κοινότητα έχει συχνά επιβεβαιώσει τη σημασία του πλήρους σεβασμού του δικαιώματος στην επαρκή στέγαση, παραμένει ακόμα ένα ανησυχητικά μεγάλο κενό ανάμεσα στα επίπεδα που τίθενται στο άρθρο 11 (1) του Συμφώνου και της κατάστασης που επικρατεί σε πολλά σημεία του κόσμου. Ενώ τα προβλήματα είναι συχνά ιδιαίτερα οξεία σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες που αντιμετωπίζουν τεράστιες ελλείψεις σε πόρους και άλλα, η Επιτροπή παρατηρεί ότι σημαντικά προβλήματα που αφορούν την έλλειψη στέγης και την ανεπαρκή στέγαση υφίστανται επίσης σε ορισμένες από τις πιο ανεπτυγμένες οικονομικά κοινωνίες. [...]

Στον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΑΕΚΧ), το δικαίωμα της στέγασης προστατεύεται σε ένα χωριστό άρθρο και περιλαμβάνει την υποχρέωση του κράτους να αποτρέψει το φαινόμενο των αστέγων. Στη νομολογία της, η ΕΕΚΔ έχει πρώτη κρίνει ότι ειδικά τα παιδιά, ανεξάρτητα από το καθεστώς διαμονής τους, δικαιούνται στέγη με βάση το Άρθρο 31 ΑΕΚΧ.

Η ΕΕΚΔ έκρινε επίσης ότι οι ξενώνες πρέπει να πληρούν συγκεκριμένα πρότυπα, όπως να είναι εξοπλισμένοι με βασικές παροχές (νερό, θέρμανση, φωτισμό) προκειμένου να συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις υγείας, υγιεινής και ασφάλειας. Το περιβάλλον πρέπει επίσης να είναι ασφαλές (DCI κατά Ολλανδίας, παρ.62 και CEC κατά Ολλανδίας, παρ. 138 και παρακάτω).

DCI κατά Ολλανδίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Προσφυγή Αρ.47/2008, Απόφαση από 20 Οκτωβρίου 2009

46. Η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι το Άρθρο 31 παρ. 2 (αποτροπή και μείωση του φαινομένου των αστέγων) στοχεύει ειδικά σε κατηγορίες ευάλωτων ατόμων. Υποχρεώνει τους συμβαλλόμενους να μειώσουν σταδιακά το φαινόμενο των αστέγων με στόχο την εξάλειψή του. Η μείωση του φαινομένου των αστέγων συνεπάγεται την εισαγωγή επειγόντων και μακροπρόθεσμων μέτρων, όπως είναι η παροχή άμεσης στέγης και πρόνοιας για τους άστεγους, καθώς και μέτρα που θα βοηθήσουν τα άτομα να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες τους και θα τα αποτρέψει από το να επιστρέψουν στην κατάσταση της μη ύπαρξης στέγης (Συμπεράσματα 2003, Ιταλία, Άρθρο 31 και FEANTSA κατά Γαλλίας, Προσφυγή 39/2006, Απόφαση επί της ουσίας, 5 Δεκεμβρίου 2007, Σκέψη 103).

47. Η Επιτροπή θεωρεί ότι το δικαίωμα στη στέγη είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το δικαίωμα στη ζωή και είναι καίριο για τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κάθε ατόμου. Η Επιτροπή παρατηρεί ότι αν όλα τα παιδιά είναι ευάλωτα, το να μεγαλώνει ένα παιδί στους δρόμους το υποβάλλει σε μια κατάσταση αδιαμφισβήτητης απελπισίας. Οπότε κρίνει ότι τα παιδιά θα επηρεάζονταν αρνητικά από την απόρριψη του δικαιώματος στη στέγη.
48. Η Επιτροπή κρίνει, λοιπόν, ότι τα παιδιά, όποιο και αν είναι το καθεστώς διαμονής τους, εμπίπτουν στο ατομικό πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 31 παρ. 2. [...]
62. Όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης σε έναν καταυλισμό, σύμφωνα με το Άρθρο 31 παρ. 2 η Επιτροπή κρίνει ότι οι συνθήκες αυτές θα πρέπει να είναι τέτοιες που θα καθιστούν τη διαβίωση συμβατή με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια (FEANTSA κατά Γαλλίας, Προσφυγή αρ. 39/2006, απόφαση επί της ουσίας, 5 Δεκεμβρίου 2007, Σκέψεις 108-109). Για το θέμα αυτό, η Επιτροπή παραπέμπει στη Σύσταση του Επιτρόπου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την εφαρμογή του δικαιώματος στη στέγαση (Ιούνιος 2009) όπου δηλώνει ότι «το σημείο έναρξης για τη μείωση του φαινομένου των αστέγων θα πρέπει να είναι (...) η εξασφάλιση ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως των συγκυριών, μπορούν να επωφεληθούν από στέγαση που συνάδει με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τουλάχιστον από προσωρινό κατάλυμα. Η προϋπόθεση της αξιοπρέπειας στη στέγαση σημαίνει ότι ακόμα και τα προσωρινά καταλύματα πρέπει να πληρούν τις απαιτήσεις ασφάλειας, υγείας και υγιεινής, συμπεριλαμβανομένων βασικών παροχών, δηλ. καθαρού νερού, επαρκούς φωτισμού και θέρμανσης. Οι βασικές προϋποθέσεις της προσωρινής στέγασης δεν χρειάζεται να υπόκεινται στις ίδιες προϋποθέσεις ιδιωτικής, οικογενειακής ζωής και καταλληλότητας που απαιτούνται από τις πιο μόνιμες μορφές στέγασης, εφόσον καλύπτονται οι ελάχιστες προϋποθέσεις. Η στέγαση των ατόμων σε καταυλισμούς υποδοχής και προσωρινά καταλύματα που δεν πληρούν τα πρότυπα της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αποτελεί παραβίαση των παραπάνω προϋποθέσεων.»
63. Τέλος, η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι σύμφωνα με το Άρθρο 31 παρ. 2 τα συμβαλλόμενα κράτη οφείλουν να εξασφαλίζουν ότι οι εξώσεις είναι δικαιολογημένες και πραγματοποιούνται με συνθήκες που σέβονται την αξιοπρέπεια των εμπλεκόμενων ατόμων, και πρέπει να καθιστούν διαθέσιμη εναλλακτική μορφή στέγασης [...]. Ομοίως, η Επιτροπή κρίνει ότι, εφόσον στην περίπτωση παράτυπα διαμένοντων ατόμων δεν μπορεί να απαιτηθεί από τα κράτη εναλλακτικό κατάλυμα, η έξωση από το κατάλυμα πρέπει να απαγορεύεται εφόσον θα έθετε τα εμπλεκόμενα άτομα, ειδικά τα παιδιά, σε κατάσταση ακραίας απελπισίας, η οποία αντιβαίνει τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειάς τους.
64. Με βάση τα παραπάνω, η Επιτροπή καταλήγει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται, σύμφωνα με το Άρθρο 31 παρ. 2 του Αναθεωρημένου Χάρτη, να παρέχουν επαρκή στέγη στα παιδιά που βρίσκονται παράτυπα στην επικράτειά τους, για όσο διάστημα βρίσκονται εντός της δικαιοδοσίας τους. Οποιαδήποτε άλλη λύση αντιβαίνει τον σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους και δεν λαμβάνει υπόψη την ιδιαίτερα ευπαθή κατάσταση των παιδιών. [...]

CEC κατά Ολλανδίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Αρ. Καταγγελίας 90/2013, 1 Ιουλίου 2014

138. Σύμφωνα με το Άρθρο 31, παρ. 2 του Χάρτη, οι ξενώνες πρέπει να πληρούν πρότυπα υγείας, ασφάλειας και υγιεινής και, ιδιαίτερα, να είναι εξοπλισμένοι με βασικές παροχές όπως πρόσβαση σε νερό και θέρμανση και επαρκή φωτισμό προκειμένου να διασφαλίζεται ότι γίνεται σεβαστή η αξιοπρέπεια των ξενιζόμενων ατόμων. Μια άλλη βασική απαίτηση είναι η ασφάλεια του άμεσου περιβάλλοντος (DCI κατά Ολλανδίας, παρ. 62).

Σε μια μετέπειτα υπόθεση, η ΕΕΚΔ κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα βάσει του άρθρου 17 του ΕΚΧ, που παρέχει στα παιδιά οικονομική, κοινωνική και νομική προστασία. Η παραπομπή σε αυτό το άρθρο ήταν απαραίτητη, καθώς το Βέλγιο δεν είχε αποδεχθεί τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το άρθρο 31 του ΕΚΧ.

DCI κατά Βελγίου, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Προσφυγή Αρ.69/2011, Απόφαση από 23 Οκτωβρίου 2012

36. [...] [A]υτή η κατηγορία αλλοδαπών (που περιλαμβάνει τους συνοδευόμενους ή ασυνόδευτους ανήλικους που βρίσκονται παράτυπα σε μία χώρα) δεν καλύπτεται από όλες τις διατάξεις του Χάρτη, αλλά αποκλειστικά από εκείνες τις διατάξεις των οποίων ο θεμελιώδης σκοπός είναι στενά συνδεδεμένος με την προϋπόθεση εξασφάλισης των πιο θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη διασφάλιση των εμπλεκόμενων ατόμων από την εν λόγω διάταξη από σοβαρές απειλές ως προς την απόλαυση εκείνων των δικαιωμάτων.

37. Επιπλέον, ο κίνδυνος παρεμπόδισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι όλο και πιο πιθανός

όταν αφορά παιδιά – a fortiori τα παιδιά-μετανάστες που βρίσκονται παράτυπα σε μία χώρα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ιδιότητά τους, όντας «παιδιά» και το ειδικό καθεστώς τους ως «παράτυποι» μετανάστες, συνδυάζει την ευαλωτότητα και την περιορισμένη αυτονομία. Ως αποτέλεσμα, συγκεκριμένα, της έλλειψης αυτονομίας, τα παιδιά δεν μπορούν να θεωρηθούν πραγματικά υπεύθυνα για τον τόπο διαμονής τους. Τα παιδιά δεν μπορούν να αποφασίσουν μόνα τους αν θα μείνουν ή αν θα φύγουν. Επιπλέον, αν είναι ασυνόδευτα, η κατάσταση τους γίνεται ακόμα πιο ευάλωτη και η περίπτωση πρέπει να τύχει ολοκληρωτικής διαχείρισης από το κράτος, που έχει το καθήκον να φροντίσει τα παιδιά που ζουν στην επικράτεια του και να μην τους στερεί την πιο βασική προστασία, βασιζόμενο στο καθεστώς των παιδιών ως «παράτυπων» μεταναστών.

38. Βάσει των παραπάνω γενικών παρατηρήσεων, η Επιτροπή, παραπέμποντας ειδικά στο Άρθρο 17 του Χάρτη και υπενθυμίζοντας τις αποφάσεις της [...], κρίνει ότι αυτή η διάταξη ισχύει για τα άτομα που αφορά αυτή η προσφυγή. Το Άρθρο 17, ειδικά η παράγραφος 1, απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη να εκπληρώνουν τις θετικές υποχρεώσεις που αφορούν στο κατάλυμα, τη βασική πρόνοια και την προστασία των παιδιών και των νεαρών ατόμων. Η μη θεώρηση ότι τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να συμμορφώνονται με αυτές τις υποχρεώσεις στην περίπτωση αλλοδαπών ανηλίκων που βρίσκονται παράτυπα σε μία χώρα, θα σήμαινε τη μη εξασφάλιση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων και την έκθεση των εν λόγω παιδιών και νεαρών ατόμων σε σοβαρές απειλές για τα δικαιώματά τους στη ζωή, την υγεία και την ψυχολογική και σωματική ακεραιότητα, και τη διατήρηση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειάς τους. [...]
81. Η Επιτροπή κρίνει ότι η άμεση αρωγή είναι ουσιαστική και επιτρέπει την αξιολόγηση των σημαντικών αναγκών των νεαρών ατόμων, την ανάγκη για ιατρική ή ψυχολογική μέριμνα προκειμένου να καθορισθεί ένα πλάνο υποστήριξης των παιδιών. [...] «παρ. 34. Η ένδεια καθιστά τα παιδιά, ειδικά τα κορίτσια, ευάλωτα στην εκμετάλλευση, την παραμέληση και την κακοποίηση. Τα κράτη οφείλουν να σέβονται και να προάγουν τα δικαιώματα των παιδιών που διαβιούν σε συνθήκες ένδειας, και να ενισχύουν και να διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους για στρατηγικές και προγράμματα προστασίας των παιδιών, με ιδιαίτερη εστίαση στα περιθωριοποιημένα παιδιά, όπως τα παιδιά που ζουν στον δρόμο, τα παιδιά στρατιώτες, τα παιδιά με αναπηρίες, τα θύματα σωματεμπορίας, τα παιδιά που αποτελούν την κεφαλή νοικοκυριών και τα παιδιά που ζουν σε ιδρύματα μέριμνας, όπου όλα διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο εκμετάλλευσης και κακοποίησης».
82. Βάσει των παραπάνω, η Επιτροπή κρίνει πως το γεγονός ότι το Κράτος, από το 2009, δεν έχει πλέον εξασφαλισμένη καμία μορφή καταλύματος στα κέντρα υποδοχής (είτε μέσω του δικτύου FEDASIL είτε άλλες εναλλακτικές λύσεις) για τους ασυνόδετους ανήλικους που βρίσκονται παράτυπα στη χώρα, παραβιάζει το Άρθρο 17 παρ. 1 του Χάρτη. Η συνεχής μη παροχή καταλύματος σε αυτούς τους ανήλικους αποδεικνύει, συγκεκριμένα, ότι το Κράτος δεν έχει λάβει τα απαραίτητα και κατάλληλα μέτρα για να εξασφαλίσει για τους εν λόγω ανήλικους τη μέριμνα και την αρωγή που χρειάζονται και για να τα προστατεύσει από την παραμέληση, τη βία ή την εκμετάλλευση, θέτοντας με τον τρόπο αυτό σε σοβαρή απειλή την απόλαυση των πλέον βασικών τους δικαιωμάτων, όπως είναι τα δικαιώματα στη ζωή, στην ψυχολογική και σωματική ακεραιότητα και στον σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. [...]

Δύο χρόνια αργότερα, η ΕΕΚΔ έκρινε ότι ο ίδιος κανόνας ισχύει και για τους ενήλικες μετανάστες που δεν κατέχουν νομιμοποιητικά έγγραφα. Η ΕΕΚΔ εξηγεί ότι ο αποκλεισμός των παράτυπα διαμένοντων μεταναστών επιτρέπεται, εφόσον δεν οδηγεί σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης.

CEC κατά Ολλανδίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Προσφυγή Αρ.90/2013, Απόφαση από 1 Ιουλίου 2014

142. Αναφορικά με την Ολλανδία, η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι η εθνική κατάσταση διαπιστώθηκε ότι δεν συνάδει με το Άρθρο 31 παρ. 2 του Χάρτη, λόγω έλλειψης της νομικής απαίτησης παροχής στέγης σε παράτυπα παιδιά-μετανάστες για την περίοδο που βρίσκονταν εντός της επικράτειας της Ολλανδίας (Συμπεράσματα 2011, Ολλανδία).
143. Αναφορικά με την αυτόματη προσφυγή, η Επιτροπή έκρινε ότι σύμφωνα με το Άρθρο 13 παρ. 4, η μεγάλη πλειονότητα των ενήλικων μεταναστών που βρίσκονται σε παράτυπη κατάσταση δεν λαμβάνουν στέγαση, ούτε σαν πρόβλεψη από τον νόμο, ούτε στην πράξη.
144. Με βάση την πάγια νομολογία της Επιτροπής, πρέπει να παρέχεται στέγη επίσης στους παράτυπους ενήλικες μετανάστες, ακόμα και όταν τους έχει ζητηθεί να αποχωρήσουν από τη χώρα, αν και δεν μπορούν να τους παρασχεθεί μακροπρόθεσμη διαμονή σε πιο μόνιμη στέγη. Η Επιτροπή και πάλι παραπέμπει στο πόρισμα της παραπάνω, σύμφωνα με το Άρθρο 13 παρ. 4 και επαναλαμβάνει ότι το δικαίωμα στη στέγη είναι στενά συνδεδεμένο με την ανθρωπίνη αξιοπρέπεια κάθε ατόμου, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής του. Κρίνει ότι η υπόθεση, με βάση την οποία έχει διαπιστωθεί παραβίαση σύμφωνα με το Άρθρο 13 παρ. 4, επίσης αποτελεί παραβίαση του Άρθρου 31 παρ. 2. [...]

Ο υπερπληθυσμός ενός κέντρου υποδοχής δεν αποτελεί δικαιολογία για μη παροχή φιλοξενίας. Το 2018 η ΕΕΚΔ διαπίστωσε παραβίαση της υποχρέωσης κοινωνικής, νομικής και οικονομικής προστασίας όταν παιδιά αφέθηκαν μόνα τους στο δρόμο λόγω της έλλειψης θέσεων στις εγκαταστάσεις υποδοχής.

EUROCEF κατά Γαλλίας, Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Αρ. Καταγγελίας 114/2015, Απόφαση από 24 Ιανουαρίου 2018

137. Λόγω του υπερπληθυσμού των εγκαταστάσεων υποδοχής και της έλλειψης σπιτιών υποδοχής, ένας ορισμένος αριθμός ανηλίκων ζει στον δρόμο όπου απειλείται η σωματική και ηθική τους ακεραιότητα. Εκθέτει τους εν λόγω νέους σε πολύ σοβαρούς σωματικούς και ηθικούς κινδύνους, που είναι αποτέλεσμα της ζωής στο δρόμο που μπορεί ακόμη και να οδηγήσει σε εμπορία ανθρώπων, εκμετάλλευση επαιτείας και σεξουαλική εκμετάλλευση (Συμπεράσματα 2006, Άρθρο 7, παρ. 10, Μολδαβία).
138. Η μη παροχή φροντίδας για ασυνόδευτους αλλοδαπούς ανηλίκους που έχουν εισέλθει στη χώρα δείχνει ότι η Κυβέρνηση δεν έχει λάβει τα απαραίτητα μέτρα για να εγγυηθεί στους εν λόγω ανηλίκους την ειδική προστασία από σωματικούς και ηθικούς κινδύνους που απαιτεί το Άρθρο 7, παρ. 10, προκαλώντας έτσι σοβαρή απειλή στην άσκηση των πιο βασικών δικαιωμάτων τους, όπως το δικαίωμα στη ζωή, την ψυχολογική και σωματική ακεραιότητα και τον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.
139. Επομένως, η Επιτροπή θεωρεί ότι υπάρχει παραβίαση του Άρθρου 7, παρ. 10 του Χάρτη λόγω της ακατάλληλης διαμονής ανηλίκων ή της έκθεσής τους σε ζωή στο δρόμο.

Khan κατά Γαλλίας, ΕΔΔΑ, 28 Φεβρουαρίου 2019

93. Ο αιτών πέρασε έτσι αρκετούς μήνες στην παραγκούπολη του χερσότοπου του Calais, σε ένα περιβάλλον εντελώς ακατάλληλο για την περίπτωσή του ως παιδιού, από άποψη ασφάλειας, στέγασης, υγιεινής ή πρόσβασης σε τροφή και φροντίδα, και σε απαράδεκτα επισφαλείς συνθήκες λόγω της νεαρής του ηλικίας.
94. Το Δικαστήριο είναι της γνώμης ότι αυτές οι ιδιαίτερες σοβαρές περιστάσεις και η μη εκτέλεση της απόφασης του Δικαστή Ανηλίκων που διατάσσει μέτρα για την προστασία του αιτούντος, όταν ληφθούν από κοινού, συνιστούν παραβίαση των υποχρεώσεων που επιβάλλονται στο εναγόμενο Κράτος, φθάνοντας έτσι το όριο σοβαρότητας που απαιτείται για την εφαρμογή του Άρθρου 3 της Σύμβασης. Καταλήγει επομένως στο συμπέρασμα ότι ο αιτών βρέθηκε, ως αποτέλεσμα των παραλείψεων των Γαλλικών αρχών, σε μια κατάσταση που παραβιάζει τη διάταξη αυτή και η οποία θεωρείται ότι συνιστά ταπεινωτική μεταχείριση.
95. Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3 της Σύμβασης

β) Επάρκεια στέγασης

Η ποιότητα της στέγασης αποτελεί μέρος της ουσίας του τι μπορεί να θεωρηθεί επαρκής στέγαση. Γενικά, το δικαίωμα στέγασης πρέπει, σύμφωνα με την Επιτροπή ΟΚΜΔ, να νοείται ως δικαίωμα «να ζεις κάπου με ασφάλεια, ειρήνη και αξιοπρέπεια».

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1992

7. Κατά την άποψη της Επιτροπής, το δικαίωμα στη στέγαση δεν μπορεί να ερμηνευθεί με τη στενή ή περιοριστική έννοια με την οποία εξομοιώνεται, για παράδειγμα, με τη στέγη που παρέχεται απλά με το να υπάρχει ένα σκέπαστρο πάνω από το κεφάλι ενός ατόμου ή που θεωρεί τη στέγη αποκλειστικά ως αγαθό. Αντίθετα, πρέπει να θεωρηθεί ως το δικαίωμα διαβίωσης με ασφάλεια, ειρήνη και αξιοπρέπεια. [...] «Επαρκής στέγαση σημαίνει... επαρκής ιδιωτικότητα, επαρκής χώρος, επαρκής ασφάλεια, επαρκής φωτισμός και αερισμός, επαρκής βασική υποδομή και επαρκής τοποθεσία αναφορικά με την εργασία και βασικές εγκαταστάσεις, και όλα σε εύλογο κόστος».
8. [...] "[H] επαρκής στέγαση» για τους σκοπούς του Συμφώνου [...] περιλαμβάνει[ι] τα εξής:
- (α) Νομική ασφάλεια της κατοίκησης. [...]
- (β) Διαθεσιμότητα υπηρεσιών, υλικών, εγκαταστάσεων και υποδομής. Μια επαρκής κατοικία πρέπει να περιέχει ορισμένες εγκαταστάσεις που είναι σημαντικές για την υγεία, την ασφάλεια, την άνεση και τη διατροφή. Όλοι οι δικαιούχοι του δικαιώματος στην επαρκή

στέγαση πρέπει να έχουν συνεχή πρόσβαση σε φυσικούς και κοινόχρηστους πόρους, σε ασφαλές πόσιμο νερό, σε ενέργεια για το μαγείρεμα, σε θέρμανση και φωτισμό, σε εγκαταστάσεις υγιεινής και πλυσίματος, σε μέσα για την αποθήκευση τροφών, την απόρριψη σκουπιδιών, την αποχέτευση και σε υπηρεσίες εκτάκτων αναγκών.

(γ) Οικονομικά ανεκτό. [...]

(δ) Δυνατότητα κατοίκησης. Η επαρκής στέγαση πρέπει να είναι κατοικήσιμη, αναφορικά με την παροχή στους ενοίκους της επαρκούς χώρου και προστασίας από το κρύο, την υγρασία, τη ζέστη, τη βροχή, τον αέρα ή άλλες απειλές προς την υγεία, δομικούς κινδύνους και φορείς νόσων. Η σωματική ασφάλεια των ενοίκων πρέπει επίσης να εξασφαλίζεται. [...]

9. Όπως αναφέρεται παραπάνω, το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση δεν μπορεί να αξιολογηθεί χωριστά από άλλα ανθρώπινα δικαιώματα που εμπεριέχονται στα δύο Διεθνή Σύμφωνα και άλλα ισχύοντα διεθνή έγγραφα. [...] Ομοίως, το δικαίωμα μη υποβολής σε αυθαίρετη ή παράνομη παρεμβολή στην ιδιωτικότητα, την οικογένεια, την οικία ή την αλληλογραφία κάποιου αποτελεί μια πολύ σημαντική διάσταση στον καθορισμό του δικαιώματος στην επαρκή στέγαση. [...]

γ) Πρόσβαση και ασφάλεια κατοικίας, αναγκαστικές εξώσεις

Το δικαίωμα στη στέγαση απαιτεί από τα άτομα να μπορούν να εξασφαλίσουν πρόσβαση στη στέγαση αυτή. Στην πράξη, η πρόσβαση συνήθως απαιτεί ένα σύστημα μέσω του οποίου αυτό διευθετείται, το οποίο μπορεί να εγείρει ερωτήματα σχετικά με την ισότητα και τη μη ύπαρξη διακρίσεων.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23

8(e) Προσβασιμότητα. Η επαρκής στέγαση πρέπει να είναι προσβάσιμη σε αυτούς που τη δικαιούνται. Οι μειονεκτούσες ομάδες πρέπει να λαμβάνουν πλήρη και συνεχή πρόσβαση σε επαρκείς πηγές στέγασης. Έτσι, σε αυτές τις μειονεκτούσες ομάδες όπως [...] τα παιδιά [...] πρέπει να διασφαλίζεται κάποιος βαθμός προτεραιότητας στον τομέα της στέγασης. Τόσο ο νόμος όσο και η πολιτική για τη στέγαση πρέπει να συνυπολογίζουν πλήρως τις ειδικές ανάγκες στέγασης αυτών των ομάδων. [...]

Όταν εκπληρωθεί η υποχρέωση της στέγασης, το κράτος πρέπει να αποτρέψει το φαινόμενο των άστεγων. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει επαρκής προστασία κατά των εξώσεων, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να αναγνωρίζονται τα δικαιώματα των ιδιοκτητών στην περιουσία τους. Από την προοπτική της συνθήκης όμως, η προστασία είναι το κλειδί.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1992

18. Στο θέμα αυτό, η Επιτροπή κρίνει ότι οι περιπτώσεις αναγκαστικών εξώσεων είναι prima facie ασύμβατες με τις προϋποθέσεις του Συμφώνου και μπορούν να δικαιολογηθούν μόνο σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις και σύμφωνα με τις σχετικές αρχές του διεθνούς δικαίου.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 7, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου): Αναγκαστικές Εξώσεις, Έγγ. ΟΗΕ Ε/1998/22, 20 Μαΐου 1997

4. Η πρακτική των αναγκαστικών εξώσεων είναι ευρεία και επηρεάζει άτομα τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες. Λόγω της συσχέτισης και της αλληλεξάρτησης που υφίσταται ανάμεσα σε όλα τα δικαιώματα των ανθρώπων, οι αναγκαστικές εξώσεις συχνά παραβιάζουν άλλα δικαιώματα του ανθρώπου. Έτσι, ενώ έκδηλα παραβιάζουν τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με το Σύμφωνο, η πρακτική των αναγκαστικών εξώσεων μπορεί να οδηγήσει σε παραβιάσεις ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην ασφάλεια του ατόμου, το δικαίωμα μη παρεμβολής με την ιδιωτικότητα, την οικογένεια και το σπίτι και το δικαίωμα στην ειρηνική απόλαυση των κεκτημένων. [...]

11. Ενώ ορισμένες εξώσεις μπορεί να είναι δικαιολογημένες, όπως στην περίπτωση της συνεχιζόμενης μη καταβολής μισθωμάτων ή φθοράς στο μίσθιο χωρίς εύλογη αιτία, άπτεται στις σχετικές αρχές να διασφαλίσουν ότι οι εξώσεις πραγματοποιούνται με τρόπο που προβλέπεται από νόμο που συνάδει με το Σύμφωνο και ότι όσοι επηρεάζονται έχουν στη διάθεσή τους κάθε ένδικο μέσο και βοήθημα. [...]

14. Στις περιπτώσεις όπου η έξωση θεωρείται ότι μπορεί να δικαιολογηθεί, πρέπει να πραγματοποιείται

με αυστηρή συμμόρφωση με τις οικίες διατάξεις του διεθνούς δικαίου για τα δικαιώματα του ανθρώπου και σύμφωνα με τις γενικές αρχές της λογικής και της αναλογικότητας. [...] [H] παρέμβαση στο σπίτι κάποιου μπορεί να γίνει μόνο «σε περιπτώσεις που προβλέπονται από τον νόμο». [...]

15. Η κατάλληλη δικονομική προστασία και η νομότυπη διαδικασία είναι σημαντικές πτυχές όλων των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά ισχύουν ειδικά σε σχέση με ένα θέμα όπως οι αναγκαστικές εξώσεις που κάνουν άμεση σύνδεση με πολλά από τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται και από τα δύο Διεθνή Σύμφωνα για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Η Επιτροπή κρίνει ότι η δικονομική προστασία που πρέπει να εφαρμόζεται σε σχέση με τις αναγκαστικές εξώσεις περιλαμβάνουν: (α) τη δυνατότητα για πραγματική διαβούλευση με όσους επηρεάζονται, (β) επαρκή και εύλογη ενημέρωση για όλους όσους επηρεάζονται προ της προγραμματισμένης ημερομηνίας εξώσεως, (γ) ενημέρωση για τις προτεινόμενες εξώσεις και, όπου ισχύει, για τον εναλλακτικό σκοπό για τον οποίο θα χρησιμοποιηθεί το οικόπεδο ή η το οίκημα, που θα παρέχεται σε όσους επηρεάζονται σε εύλογο χρόνο, (δ) ειδικά όταν εμπλέκονται ομάδες ατόμων, κρατικοί υπάλληλοι ή οι εκπρόσωποί τους θα πρέπει να είναι παρόντες κατά τη διάρκεια της εξώσεως, (ε) όλα τα άτομα που πραγματοποιούν την εξώση πρέπει να αναφέρουν δεόντως την ταυτότητά τους, (στ) οι εξώσεις δεν πρέπει να πραγματοποιούνται σε ιδιαίτερα άσχημες καιρικές συνθήκες ή τη νύχτα, εκτός αν τα επηρεαζόμενα άτομα δίνουν τη συγκατάθεσή τους προς το αντίθετο, (ζ) παροχή ένδικων βοηθημάτων, και (η) παροχή, όπου είναι δυνατόν, νομικής αρωγής στα άτομα που τη χρειάζονται, προκειμένου να προσφύγουν στα δικαστήρια.
16. Οι εξώσεις δεν πρέπει να οδηγούν στο να καταστούν τα άτομα άστεγα ή ευάλωτα στην παραβίαση άλλων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Όταν όσοι επηρεάζονται δεν μπορούν να φροντίσουν εαυτούς, το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα, στο μέγιστο των διαθέσιμων πόρων του, να εξασφαλίσει τη διαθεσιμότητα επαρκούς εναλλακτικής στέγασης, επανεγκατάστασης ή πρόσβασης σε παραγωγική γη, ανάλογα με την περίπτωση. [...]

δ) Απαγόρευση διακρίσεων

Το δικαίωμα στη στέγαση, ομοίως με όλα τα δικαιώματα της σύμβασης, πρέπει να εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις. Ορισμένοι λόγοι διάκρισης είναι ιδιαίτερα σχετικοί, καθώς η στέγαση μπορεί να επηρεάσει τις γυναίκες και τις μειονεκτικές ομάδες της κοινωνίας πιο αρνητικά.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1992

6. Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση ισχύει για όλους. Ενώ η αναφορά στον «εαυτό του και την οικογένειά του» αντικατοπτρίζει παραδοχές ως προς τους ρόλους τους φύλου και τις μεθόδους οικονομικής δραστηριότητας που έγιναν ευρέως αποδεκτές το 1966, όταν υιοθετήθηκε το Σύμφωνο, η φράση δεν μπορεί να ερμηνευθεί σήμερα ως ότι υποδηλώνει όποιους περιορισμούς σχετικά με την εφαρμοσιμότητα του δικαιώματος σε άτομα ή σε νοικοκυριά με γυναίκα επικεφαλής ή σε άλλες τέτοιες ομάδες. Έτσι, η έννοια της «οικογένειας» πρέπει να ερμηνευθεί με μια ευρεία έννοια. Περαιτέρω, τα άτομα, καθώς και οι οικογένειες, δικαιούνται επαρκή στέγαση ανεξάρτητα της ηλικίας, της οικονομικής κατάστασης, της ομάδας ή άλλης υπαγωγής ή καθεστώτος και άλλων παρόμοιων παραγόντων. Συγκεκριμένα, η απόλαυση αυτού του δικαιώματος πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 2 (2) του Συμφώνου, να μην αποτελεί αντικείμενο καμίας μορφής διάκρισης.

Η ίδια προσέγγιση υιοθετείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Κοινωνικά Δικαιώματα όσον αφορά τους παράτυπους μετανάστες. Αν και ο ίδιος ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης αποκλείει τους παράτυπους μετανάστες από το πεδίο εφαρμογής του, η Επιτροπή παραπέμπει στην προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (βλ. παραπάνω σελίδα 7).

Μια άλλη προσέγγιση για την προστασία των μεταναστών περιέχεται στις διατάξεις της συνθήκης που υποχρεώνει τα κράτη να αντιμετωπίζουν τους μετανάστες λιγότερο ευνοϊκά από τους υπηκόους τους, ή άλλους αλλοδαπούς, αναφορικά με τη στέγαση. Στην ουσία, η ρήτρα απαγόρευσης των διακρίσεων σε αυτές τις περιπτώσεις έχει συσχετιστεί με τα ουσιώδη δικαιώματα που προστατεύονται από τη συνθήκη.

Η Σύμβαση για τους Πρόσφυγες, για παράδειγμα, προβλέπει η αντιμετώπιση να μην είναι λιγότερη ευνοϊκή από ότι αυτή άλλων αλλοδαπών. Αυτή η προϋπόθεση είναι φυσικά αποτελεσματική μόνο όταν ένα άτομο αναγνωρίζεται ως πρόσφυγας.

Η Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951, UNGA Resolution A/RES/429, 14 Δεκεμβρίου 1950, Άρθρο 21 (στέγαση)

Όσον αφορά τη στέγαση, τα συμβαλλόμενα κράτη, στον βαθμό που το ζήτημα ρυθμίζεται από τους νόμους ή τους κανονισμούς ή υπόκειται στον έλεγχο των δημόσιων αρχών, πρέπει να παρέχει στους πρόσφυγες νόμιμη παραμονή στην επικράτειά τους, όσο πιο ευνοϊκή μεταχείριση είναι δυνατόν και, σε κάθε περίπτωση, όχι λιγότερο ευνοϊκή από αυτή που παρέχεται στους αλλοδαπούς εν γένει σε παρόμοιες συγκυρίες.

Όταν το ΕΔΔΑ έπρεπε να κρίνει αν είχε υπάρξει παραβίαση του Άρθρου 14 σε σχέση με την πρόσβαση στη στέγαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι, παρά την έλλειψη αρωγής, δεν υπήρξε ποτέ καθεστώς έλλειψης στέγης, και ως εκ τούτου δεν υπήρξε παραβίαση:

Βαη κατά Ηνωμένου Βασιλείου, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 56328/07, Απόφαση από 27 Σεπτεμβρίου 2011

40. Έχοντας, λοιπόν, καθορίσει το πεδίο διερεύνησής του, το Δικαστήριο ξεκινά παρατηρώντας ότι δεν προκύπτει δικαίωμα σύμφωνα με το Άρθρο 8 της Σύμβασης περί παροχής στέγασης [...], όταν ένα συμβαλλόμενο κράτος αποφασίζει να παρέχει τέτοια οφέλη, πρέπει να το πράττει με τρόπο που συνάδει με το Άρθρο 14. Η προσβαλλόμενη νομοθεσία σε αυτήν την υπόθεση προφανώς επηρέασε την οικία και την οικογενειακή ζωή της προσφεύγουσας και του υιού της, καθώς είχε επίδραση στη δυνατότητά τους να λάβουν βοήθεια για την εύρεση καταλύματος, όταν απειλούνταν με την πιθανότητα να μείνουν άστεγοι. Το Δικαστήριο, ως εκ τούτου, κρίνει ότι τα γεγονότα σε αυτή την υπόθεση εμπίπτουν στο Άρθρο 8. [...] Το Δικαστήριο οφείλει λοιπόν να συνεχίζει και να διερευνήσει αν η προσφεύγουσα υπήρξε απαραδέκτως αντικείμενο διάκρισης με την έννοια του Άρθρου 14. [...]

51. Όσον αφορά την αναλογικότητα των μέσων που χρησιμοποιούνται για την υλοποίηση αυτού του νόμιμου σκοπού, το Δικαστήριο εξέτασε τις συγκεκριμένες συγκυρίες της υπόθεσης της προσφεύγουσας. Χωρίς να υποτιμάται το άγχος που λογικά βίωσε η προσφεύγουσα ως αποτέλεσμα της απειλής να καταστεί άστεγη, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι στην πραγματικότητα δεν υπήρξε ποτέ άστεγη και, όπως υπογραμμίζει το Κράτος (βλ. παράγραφο 24 παραπάνω), υπήρχαν καθήκοντα που προβλέπονται από τη νομοθεσία, εκτός της ενότητας 193 του Νόμου περί Στέγασης του 1996, που θα απαιτούσαν από την τοπική αρχή να βοηθήσουν την ίδια και τον υιό της, αν όντως είχε καταστεί πραγματική η απειλή της κατάστασης αστέγων. [...] Στην υπόθεση της προσφεύγουσας, μετακόμισε το Southwark όταν της προσφέρθηκε οικημά σε κοινωνικά καταλύματα δεκαεπτά μήνες αργότερα, που ήταν ένα χρονικό περιθώριο παρόμοιο με την περίπτωση ενός ατόμου στο οποίο δόθηκε προτεραιότητα ανάγκης.

52. Υπό αυτές τις συγκυρίες, το Δικαστήριο κρίνει ότι η διαφορετική μεταχείριση που έλαβε η προσφεύγουσα ήταν εύλογα και αντικειμενικά δικαιολογημένη από την ανάγκη κατανομής, με τον πιο δίκαιο δυνατό τρόπο, των λιγοστών διαθέσιμων μονάδων κοινωνικής στέγασης στο Ηνωμένο Βασίλειο και της νομιμότητας, στην κατανομή αυτή, λαμβάνοντας υπόψη το καθεστώς μετανάστευσης εκείνων που χρήζουν στέγασης. Με βάση τα στοιχεία στην υπόθεση της προσφεύγουσας, το αποτέλεσμα της διαφορετικής μεταχείρισης δεν ήταν δυσανάλογο του επιδιωκόμενου νόμιμου σκοπού. [...]

Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση)

Άρθρο 31 (Πρόσβαση σε κατάλυμα)

1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας να έχουν πρόσβαση σε κατάλυμα υπό όρους ισοδύναμους με τους ισχύοντες για άλλους υπηκόους τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στο έδαφός τους.

Άλλες συνθήκες ασχολούνται με τα ίσα δικαιώματα στη στέγαση για τους οικονομικούς μετανάστες.

Διεθνής Οργανισμός Εργασίας, Σύμβαση Αρ. 97 – Σύμβαση για τη μετανάστευση για λόγους απασχόλησης (Αναθεωρημένη), 1949, Άρθρο 6

1. Κάθε μέλος για το οποίο ισχύει αυτή η Σύμβαση συμφωνεί να εφαρμόσει, χωρίς διακρίσεις αναφορικά με την εθνικότητα, τη φυλή, το θρήσκευμα ή το φύλο, στους μετανάστες που

βρίσκονται νομότυπα στην επικράτειά του, μεταχείριση που δεν είναι λιγότερο ευνοϊκή από αυτή που εφαρμόζει στους δικούς του υπηκόους αναφορικά με τα ακόλουθα θέματα:

- (α) στον βαθμό που τα θέματα ρυθμίζονται από τον νόμο ή τους κανονισμούς, ή υπόκεινται στον έλεγχο διοικητικών αρχών--
  - (i) αμοιβή, συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών επιδομάτων, όταν αποτελούν μέρος αμοιβής, ώρες εργασίας, διευθετήσεις υπερωριών, αμειβόμενων αδειών, περιορισμών στην εργασία κατ' οίκον, ελάχιστη ηλικία για εργασία, μαθητεία και εκπαίδευση, εργασία των γυναικών και εργασία νεαρών ατόμων,
  - (ii) συμμετοχή σε συνδικαλιστικές ενώσεις και απόλαυση των οφελών της συλλογικής διαπραγμάτευσης,
  - (iii) στέγαση [...]

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως στην ενότητα I.3 «Υποχρέωση σεβασμού, προστασίας, εκπλήρωσης», [τα Κράτη υποχρεούνται να λαμβάνουν μέτρα](#) για να αποτρέπουν τρίτους, συμπεριλαμβανομένων ιδιωτών, να υπονομεύουν την άσκηση των δικαιωμάτων. Αυτό περιλαμβάνει διακρίσεις σε συμβάσεις για την παροχή βασικών υπηρεσιών όπως η στέγαση.⁸

ε) Νομικά βοηθήματα

Όπως και με άλλα δικαιώματα, η Επιτροπή ΟΚΜΔ συμπεραίνει ότι οι παραβιάσεις μπορούν να επιλυθούν αποτελεσματικά μόνο όταν υπάρχει διαθέσιμο κάποιο νομικό ή διοικητικό βοήθημα. Σε σχέση με το δικαίωμα στη στέγαση, η Επιτροπή παρέχει έναν μη περιοριστικό κατάλογο παραδειγμάτων που υποστηρίζουν τη σημασία της στέγασης αναφορικά με άλλα δικαιώματα του ανθρώπου.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 4, Το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση (Άρθ. 11 (1) του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ Ε/1992/23, 13 Δεκεμβρίου 1992

17. Η Επιτροπή θεωρεί ότι πολλά στοιχεία που συνθέτουν το δικαίωμα στην επαρκή στέγαση είναι τουλάχιστον συναφή με την παροχή εθνικών νομικών βοηθημάτων. Ανάλογα με το νομικό σύστημα, οι τομείς μπορεί να περιλαμβάνουν αλλά δεν περιορίζονται στα εξής: (α) νομικές προσφυγές που στοχεύουν στην αποτροπή προγραμματισμένων εξώσεων ή κατεδαφίσεων μέσω τις έκδοσης μέτρων με διαταγή δικαστηρίου, (β) νομικές διαδικασίες με τις οποίες επιδιώκεται αποζημίωση κατόπιν παράνομης έξωσης, (γ) προσφυγές κατά παράνομων ενεργειών που πραγματοποιούνται ή υποστηρίζονται από τους ιδιοκτήτες ακινήτων (είτε δημόσιους είτε ιδιώτες) σε σχέση με τα επίπεδα ενοικίων, τη συντήρηση των οικημάτων, και τις ρατσιστικές ή άλλες μορφές διάκρισης, (δ) ισχυρισμοί οποιασδήποτε μορφής διάκρισης στην κατανομή και τη διαθεσιμότητα της πρόσβασης στη στέγαση, και (ε) προσφυγές κατά ιδιοκτητών οικημάτων που αφορούν ανθυγιεινές ή ανεπαρκείς συνθήκες στέγασης. Σε ορισμένα νομικά συστήματα, θα ήταν επίσης δέον να διερευνηθεί η πιθανότητα διευκόλυνσης των συλλογικών αγωγών σε καταστάσεις που εμπεριέχουν σημαντικά αυξημένα επίπεδα έλλειψης στέγης.

Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή για επαρκή στέγαση ως συνιστώσα του δικαιώματος για επαρκές βιοτικό επίπεδο, και για το δικαίωμα μη διακρίσεων σε αυτό το πλαίσιο, Α/ΗRC/40/61 (2019), 15 Ιανουαρίου 2019

54. Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τους μετανάστες πρέπει να διασφαλίζει αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την αντιμετώπιση εκτεταμένων συστημικών διακρίσεων στην πρόσβαση σε ξενώνες και σε δημόσια και ιδιωτική στέγη. Οι μετανάστες πρέπει να έχουν την δυνατότητα να προσβάλλουν νόμους που τους αποκλείουν από την πρόσβαση σε κοινωνικές κατοικίες ή που απαγορεύουν σε ιδιώτες ιδιοκτήτες να ενοικιάζουν σε αυτούς. Όταν οι ίδιοι οι μετανάστες δεν είναι σε θέση να προωθήσουν αξιώσεις για λογαριασμό τους, οι αξιώσεις πρέπει να αντιμετωπίζονται από οργανισμούς εκπροσώπησης. Οι μετανάστες πρέπει να έχουν πρόσβαση σε νομική συνδρομή χωρίς να απαιτείται αποκάλυψη του καθεστώτος του μετανάστη στις δημόσιες αρχές και, όπου απαιτείται, πρόσβαση σε διαδικασίες καταγγελιών που τηρούν την ανωνυμία. Οι παραβιάσεις του δικαιώματος στέγασης των μεταναστών δεν μπορούν να δικαιολογηθούν ως μέτρα για την αποτροπή της παράνομης μετανάστευσης.

⁸ ICJ, *ICJ's Practitioners Guide: Adjudicating Economic, Social and Cultural Rights at National Level*, σελ. 60.

III. Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια

Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια προστατεύεται από διάφορες συνθήκες. Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια προστατεύεται ειδικά στο Άρθρο 9 της ΔΣΟΚΜΔ.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ICESCR), 1966

Άρθρο 9

Τα συμβαλλόμενα κράτη στο παρόν Σύμφωνο αναγνωρίζουν το δικαίωμα όλων στην κοινωνική ασφάλεια, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό σχόλιο Αρ. 19, Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια (Άρθ. 9), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/GC/19, 4 Φεβρουαρίου 2008

2. Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια εμπεριέχει το δικαίωμα στην πρόσβαση και τη διατήρηση οφελών, είτε σε χρήματα είτε σε είδος, χωρίς διακρίσεις προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία, μεταξύ άλλων, από [...]

(β) μη ανεκτή οικονομικά πρόσβαση στην περιθαλψη υγείας,

(γ) ανεπαρκή οικογενειακή υποστήριξη, ειδικά για παιδιά και εξαρτώμενους ενήλικες. [...]

12. Το σύστημα κοινωνικής ασφάλειας θα πρέπει να προβλέπει την κάλυψη των ακόλουθων εννέα βασικών τομέων κοινωνικής ασφάλειας.

(α) Περιθαλψη υγείας [...]

(στ) Υποστήριξη οικογένειας και παιδιών

(ζ) Μητρότητα [...]

(η) Αναπηρία

(θ) Επιζήσαντες και ορφανά [...]

18. Τα οφέλη για τις οικογένειες είναι σημαντικά για την εκπλήρωση των δικαιωμάτων στην προστασία των παιδιών και των ενήλικων εξαρτώμενων μελών, σύμφωνα με τα άρθρα 9 και 10 του Συμφώνου. Παρέχοντας αυτά τα οφέλη, το συμβαλλόμενο κράτος πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τους πόρους και τις συγκυρίες του παιδιού και των ατόμων που έχουν την ευθύνη συντήρησης του παιδιού ή του ενήλικα εξαρτώμενου, καθώς και όποια άλλη πτυχή σχετίζεται με την αίτηση για τα οφέλη που έγινε από ή εκ μέρους του παιδιού ή του ενήλικα εξαρτώμενου. Τα οφέλη οικογένειας και παιδιών, συμπεριλαμβανομένων των επιδομάτων σε χρήματα και των κοινωνικών υπηρεσιών, πρέπει να παρέχονται στις οικογένειες, χωρίς διακρίσεις για απαγορευμένους λόγους, και θα πρέπει συνήθως να καλύπτουν τροφή, ρουχισμό, στέγαση, νερό και υποδομές αποχέτευσης, ή άλλα δικαιώματα, όπως είναι κατάλληλο. [...]

Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (1996)

Άρθρο 12 – Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για κοινωνική ασφάλεια, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να καθιερώνουν ή να διατηρούν σύστημα κοινωνικής ασφάλειας.

2. Να διατηρούν το σύστημα κοινωνικής ασφάλειας σε ικανοποιητικό επίπεδο ίσο τουλάχιστο με εκείνο που απαιτείται για την επικύρωση της 102 Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας σχετικά με τα ελάχιστα όρια κοινωνικής ασφάλειας.

3. Να καταβάλλουν προσπάθειες για την ανύψωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας σε ψηλότερο επίπεδο.

4. Να λαμβάνουν μέτρα με τη σύναψη των κατάλληλων διμερών ή πολυμερών συμβάσεων ή με άλλα μέσα και με την επιφύλαξη των προϋποθέσεων που καθορίζονται με τις συμφωνίες αυτές, για να διασφαλίζουν :

α) την ισότητα μεταχείρισης ανάμεσα στους υπηκόους του κάθε Συμβαλλόμενου Μέρους

και τους υπηκόους άλλων Μερών αναφορικά με τα δικαιώματα για κοινωνική ασφάλεια, περιλαμβάνοντας και τις διαφυλάξεις των πλεονεκτημάτων που έχουν παραχωρηθεί από τις νομοθεσίες κοινωνικής ασφάλειας, ανεξάρτητα με τις μετακινήσεις που θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιήσουν τα προστατευόμενα πρόσωπα στο έδαφος των Συμβαλλομένων Μερών,

- β) την παροχή, διατήρηση και αποκατάσταση των δικαιωμάτων για κοινωνική ασφάλεια με μέσα όπως είναι ο συνυπολογισμός των περιόδων ασφάλισης ή απασχόλησης που πραγματοποιούνται σύμφωνα με τη νομοθεσία του καθενός από τα Συμβαλλόμενα Μέρη.

Άρθρο 13 – Το δικαίωμα για κοινωνική και ιατρική αντίληψη

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για κοινωνική και ιατρική αντίληψη, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση :

1. Να μεριμνούν ώστε κάθε πρόσωπο, που δεν διαθέτει επαρκείς πόρους και δεν είναι σε θέση να τους εξασφαλίσει με δικά του μέσα ή από άλλη πηγή, ιδίως δε από παροχές που καταβάλλονται από σύστημα κοινωνικής ασφάλειας, να μπορεί να λαμβάνει κατάλληλη βοήθεια και σε περίπτωση ασθένειας τις φροντίδες που απαιτεί η κατάσταση της υγείας του.

Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, 1989

Άρθρο 26

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί το δικαίωμα να επωφελείται από την κοινωνική πρόνοια, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών ασφαλίσεων, και παίρνουν τα απα-ραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσουν την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος αυτού, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία τους.
2. Τα ωφελήματα, όπου είναι αναγκαία, πρέπει να δίνονται, αφού ληφθούν υπόψη οι πόροι και η κατάσταση του παιδιού και των προσώπων που έχουν αναλάβει την ευθύνη της συντήρησής του, καθώς και κάθε άλλη εκτίμηση σχετιζόμενη με την αίτηση παροχής ωφελημάτων που γίνεται από το παιδί ή για λογαριασμό του.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 19, Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια (Άρθ. 9), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/GC/19, 4 Φεβρουαρίου 2008

37. Οι μη υπήκοοι πρέπει να μπορούν να έχουν πρόσβαση σε μη ανταποδοτικά σχήματα για την υποστήριξη του εισοδήματος, οικονομικά ανεκτή πρόσβαση στην περίθαλψη υγείας και την υποστήριξη της οικογένειας. Οποιοδήποτε περιορισμοί, συμπεριλαμβανομένης μιας περιόδου αναμονής για τη θεμελίωση του δικαιώματος, πρέπει να είναι αναλογικοί και εύλογοι. Όλα τα άτομα, ανεξάρτητα από την ιθαγένειά τους, το καθεστώς τους ως κάτοχοι άδειας παραμονής ή μετανάστες, δικαιούνται πρόσβαση στην πρωτοβάθμια και την επείγουσα ιατρική περίθαλψη.
38. Οι πρόσφυγες, οι απάτριδες και οι αιτούντες άσυλο, και άλλα μειονεκτούντα και περιθωριοποιημένα άτομα και ομάδες, πρέπει να λαμβάνουν ίση μεταχείριση στην πρόσβαση σε μη ανταποδοτικά σχήματα κοινωνικής ασφάλειας, συμπεριλαμβανομένης της εύλογης πρόσβασης στην περίθαλψη υγείας και την υποστήριξη, σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα.
39. Τα εσωτερικά εκτοπισμένα άτομα δεν πρέπει να θίγονται από καμία διάκριση αναφορικά με την απόλαυση του δικαιώματός τους στην κοινωνική ασφάλεια και τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να λαμβάνουν προορατικά μέτρα για την εξασφάλιση της ίσης πρόσβασης στα σχήματα, αίροντας για παράδειγμα, όπου υπάρχουν, τις προϋποθέσεις καθεστώτος μόνιμης παραμονής και κάνοντας προβλέψεις για την παροχή οφελών ή άλλων σχετικών υπηρεσιών στον τόπο εκτοπισμού. Οι εσωτερικοί μετανάστες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στην κοινωνική ασφάλεια από τον τόπο παραμονής τους, και τα συστήματα καταχώρησης της παραμονής δεν πρέπει να περιορίζουν την πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλεια στα άτομα που μετακινούνται σε άλλη περιφέρεια, στην οποία δεν είναι εγγεγραμμένα. [...]

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης επεκτείνει το δικαίωμα κοινωνικής ασφάλειας στους πρόσφυγες και τους απάτριδες, αλλά αποκλείει υπηκόους τρίτων χωρών ή υπηκόους κρατών μερών που διαμένουν παράνομα στην επικράτεια των κρατών μερών.⁹ Ωστόσο, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης προβλέπει ότι «οι παράτυποι μετανάστες δεν πρέπει να αποστερούνται κοινωνικής προστασίας μέσω της κοινωνικής ασφάλισης, όπου είναι απαραίτητο να μετριάσει η φτώχεια και να διατηρηθεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια».¹⁰ Ο ΕΚΧ κατοχυρώνει επίσης την αρχή της μη διάκρισης όσον

⁹ *Σύνοψη της νομολογίας της Ευρωπαϊκής επιτροπής για τα κοινωνικά δικαιώματα*, Δεκεμβρίου 2018, σελ. 141.

¹⁰ Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, «*Ανθρώπινα Δικαιώματα για Παράτυπους Μετανάστες*», *Doc. 10924*, 4 Μαΐου 2006, παρ. 13.3

αφορά την πρόσβαση στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης. Η αρχή της μη διάκρισης τονίζεται επίσης στο Κοινό Σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ΕΔΠ) και της Επιτροπής για τα Δικαιώματα όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών της Οικογένειας τους (ΕΔΟΜΕ) σχετικά με τις υποχρεώσεις των κρατών για τα δικαιώματα των παιδιών στο πλαίσιο της παγκόσμιας μετανάστευσης στις χώρες καταγωγής, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής.

ΕΕΚΔ, Συμπεράσματα XIX-2, 2009, Δανία, Ιανουαρίου 2010 (σελ.23)

Η Επιτροπή επισημαίνει ότι, όσον αφορά μη ανταποδοτικές παροχές, το τμήμα του Προσαρτήματος που αναφέρεται στο Άρθρο 12, παρ. 4 επιτρέπει την επιβολή απαίτησης διαμονής σε αλλοδαπούς, αλλά διατηρεί το δικαίωμα εκτίμησης της αναλογικότητας της διάρκειας διαμονής στον επιδιωκόμενο στόχο. Όλες οι προαναφερθείσες παροχές είναι μη ανταποδοτικές. Ωστόσο, δεδομένου ότι και οι δύο τύποι συντάξεων αποτελούν βασικές παροχές, η Επιτροπή θεωρεί ότι η προϋπόθεση δεκαετούς διαμονής είναι υπερβολική.

Κοινό γενικό σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοέμβριος 2017

47. Όσον αφορά την κοινωνική ασφάλιση, τα παιδιά-μετανάστες και οι οικογένειές τους έχουν το δικαίωμα στην ίδια μεταχείριση που παρέχεται στους υπηκόους του κράτους, στο βαθμό που πληρούν τις απαιτήσεις που προβλέπονται από την ισχύουσα νομοθεσία του Κράτους και τις ισχύουσες διμερείς και πολυμερείς συνθήκες. Οι Επιτροπές θεωρούν ότι, σε περιπτώσεις ανάγκης, τα Κράτη πρέπει να παρέχουν επείγουσα κοινωνική βοήθεια σε παιδιά μετανάστες και στις οικογένειές τους ανεξάρτητα από το καθεστώς μετανάστη αυτών, χωρίς καμία διάκριση.

Όπως αναφέρεται παραπάνω, οι μετανάστες με όποια μορφή καθεστώτος παραμονής ενδέχεται να μην πληρούν τις προϋποθέσεις λήψης «κανονικών» κοινωνικών οφελών. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι μπορούν να αφεθούν στην τύχη τους.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 19, Το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια (Άρθ. 9), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/GC/19, 4 Φεβρουαρίου 2008

Βασικές υποχρεώσεις

59. Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν τη βασική υποχρέωση να εξασφαλίσουν την ικανοποίηση, τουλάχιστον, των ελάχιστων απαραίτητων επιπέδων για κάθε ένα από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με το Σύμφωνο. Αυτό σημαίνει ότι το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει:

- (α) Να εξασφαλίσει την πρόσβαση σε ένα σχήμα κοινωνικής ασφάλειας που παρέχει το ελάχιστο απαραίτητο επίπεδο οφελών σε όλα τα άτομα και τις οικογένειες, που θα τους επιτρέψουν να αποκτήσουν τουλάχιστον τη βασική περίθαλψη υγείας, βασική στέγη και στέγαση, νερό και εγκαταστάσεις υγιεινής, τροφή και τις πιο βασικές μορφές μόρφωσης. [...]

Νομοθεσία Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2012/C 326/02, 6 Οκτωβρίου 2012

Άρθρο 34 - Κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική αρωγή

1. Η Ένωση αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στις κοινωνικές υπηρεσίες που εξασφαλίζουν προστασία σε περιπτώσεις όπως η μητρότητα, η ασθένεια, το εργατικό ατύχημα, η εξάρτηση ή το γήρας καθώς και σε περίπτωση απώλειας της απασχόλησης, σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.
2. Κάθε πρόσωπο που διαμένει και διακινείται νομίμως εντός της Ένωσης έχει δικαίωμα στις παροχές κοινωνικής ασφάλισης και στα κοινωνικά πλεονεκτήματα, σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.
3. Η Ένωση, προκειμένου να καταπολεμηθεί ο κοινωνικός αποκλεισμός και η φτώχεια, αναγνωρίζει και σέβεται το δικαίωμα κοινωνικής αρωγής και στεγαστικής βοήθειας προς εξασφάλιση αξιοπρεπούς διαβίωσης σε όλους όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές.

1. Προστασία του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλεια μέσω του δικαιώματος στην ιδιοκτησία

Οι υποθέσεις στις οποίες τα δικαστήρια έπρεπε να αντιμετωπίσουν το θέμα των μεταναστών τείνουν να εστιάζουν στο ζήτημα των διακρίσεων βάσει της κατάστασης παραμονής ή της ιθαγένειας. Αυτό πηγάζει από το γεγονός ότι, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα αναφορικά με την απαγόρευση διακρίσεων, τα κράτη μπορούν να επιλέξουν είτε να διαθέτουν σχήμα κοινωνικών οφελών είτε όχι. Εφόσον υφίσταται, όμως, θα πρέπει να εφαρμόζεται με τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις. Στην υπόθεση *Gaygusuz κατά της Αυστρίας*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η υπόθεση αφορούσε επείγουσα βοήθεια:

Gaygusuz κατά Αυστρίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 17371/90, Απόφαση από 16 Σεπτεμβρίου 1996

40. Στην παρούσα υπόθεση δεν υποστηρίχθηκε ότι ο προσφεύγων δεν ικανοποίησε αυτήν την προϋπόθεση. Η άρνηση χορήγησης έκτακτης βοήθειας βασίστηκε αποκλειστικά στο εύρημα ότι δεν διέθετε αυστριακή υπηκοότητα και δεν ενέπιπτε σε καμία κατηγορία που εξαιρείται από αυτή την προϋπόθεση (βλ. παραγράφους 11 και 13 παραπάνω).
41. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το δικαίωμα στην επείγουσα ανάγκη – εφόσον προβλέπεται στην ισχύουσα νομοθεσία – αποτελεί χρηματικό δικαίωμα για τους σκοπούς του Άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου αρ. 1 (P1-1). Αυτή η διάταξη (P1-1) ισχύει, λοιπόν, χωρίς να είναι απαραίτητο να υπάρξει αποκλειστική στήριξη στη σχέση μεταξύ του δικαιώματος στην επείγουσα βοήθεια και την υποχρέωση καταβολής «φόρων και άλλων εισφορών». Ομοίως, εφόσον στον προσφεύγοντα απορρίφθηκε η παροχή έκτακτης βοήθειας για λόγους διάκρισης που καλύπτονται από το Άρθρο 14 (αρθ. 14), και ειδικά λόγω της ιθαγένειάς του, η εν λόγω διάταξη (αρθ. 14) ισχύει επίσης [...]
46. Το Δικαστήριο σημειώνει αρχικά ότι ο κος Gaygusuz ήταν νόμιμος κάτοικος Αυστρίας και εργαζόταν εκεί ορισμένες περιόδους (βλ. παράγραφο 10 παραπάνω), καταβάλλοντας εισφορές στο ασφαλιστικό ταμείο ανεργίας, με την ίδια ιδιότητα και με την ίδια βάση που το πράττουν οι αυστριακοί υπήκοοι.
47. Παρατηρεί ότι η άρνηση των αρχών να του χορηγήσουν επείγουσα βοήθεια βασίστηκε αποκλειστικά στο γεγονός ότι δεν κατείχε την αυστριακή υπηκοότητα, όπως προβλέπεται από το άρθρο 33 (2) (Α) του Νόμου Ασφάλισης Ανέργων του 1977 (βλ. παράγραφο 20 παραπάνω).
48. Επιπλέον, δεν υποστηρίχθηκε ότι ο προσφεύγων δεν πληρούσε τις άλλες προϋποθέσεις του νόμου για τη χορήγηση του εν λόγω κοινωνικού οφέλους. Άρα ήταν στην ίδια κατάσταση με τους υπηκόους Αυστρίας αναφορικά με το δικαίωμα χορήγησης αυτού.
49. Πράγματι, τα άρθρα 33 και 34 του Νόμου Ασφάλισης Ανέργων του 1977 (βλ. Παράγραφο 20 παραπάνω) ορίζουν κάποιες εξαιρέσεις για την κατάσταση υπηκοότητας, αλλά ο προσφεύγων δεν ενέπιπτε σε καμία από τις σχετικές κατηγορίες.
50. Το Δικαστήριο, ως εκ τούτου, κρίνει ότι τα επιχειρήματα που πρόβαλε η αυστριακή κυβέρνηση είναι μη πειστικά. Κρίνει, όπως και η Επιτροπή, ότι η διαφορά στη μεταχείριση μεταξύ Αυστριακών και μη Αυστριακών αναφορικά με το δικαίωμα σε έκτακτη βοήθεια, θύμα της οποίας διάκρισης υπήρξε ο κος Gaygusuz δεν βασίζεται σε καμία «αντικειμενική και εύλογη αιτιολόγηση». [...]

Στην υπόθεση *Koua Poirrez κατά Γαλλίας*, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε για μία υπόθεση όπου τα οφέλη απορρίφθηκαν βάσει υπηκοότητας. Το όφελος θεωρήθηκε ιδιοκτησιακό δικαίωμα, το οποίο με τη σειρά του κατέστησε δυνατό για το δικαστήριο να εκτιμήσει εάν η άρνηση με βάση την υπηκοότητα αποτελούσε απαγορευμένο λόγο διάκρισης.

Koua Poirrez κατά Γαλλίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 40892/98, Απόφαση από 30 Σεπτεμβρίου 2003

37. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει αρχικά ότι ο προσφεύγων ήταν νόμιμος κάτοικος Γαλλίας, όπου λάμβανε το ελάχιστο επίδομα πρόνοιας, και το οποίο δεν υπόκειται στην προϋπόθεση της υπηκοότητας. Επαναλαμβάνει ότι η άρνηση των οικείων αρχών να του χορηγήσουν το εν λόγω επίδομα βασίστηκε αποκλειστικά στο γεγονός ότι δεν κατείχε την απαιτούμενη υπηκοότητα, που αποτελούσε προϋπόθεση για τη χορήγηση του επιδόματος σύμφωνα με το Άρθρο L. 821-1 του Κώδικα κοινωνικής Ασφάλειας κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών.
48. Επιπλέον, δεν αποδείχθηκε, ούτε καν υποστηρίχθηκε, ότι ο προσφεύγων δεν πληρούσε κάποιες άλλες προϋποθέσεις του νόμου που προβλέπουν το εν λόγω κοινωνικό επίδομα. Επ’

αυτού, το Δικαστήριο δύναται μόνο να σημειώσει ότι ο προσφεύγων έλαβε το ΑΑΗ αφότου ο Νόμος από 11 Μαΐου 1998 είχε εξαλείψει την προϋπόθεση της υπηκοότητας. Ως εκ τούτου, ήταν σε παρόμοια κατάσταση με αυτή των Γάλλων υπηκόων ή υπηκόων άλλης χώρας που είχε υπογράψει σύμβαση αμοιβαιότητας αναφορικά με το δικαίωμα λήψης του επιδόματος. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι ο Άρειος Πάγος επίσης έκρινε ότι η άρνηση – αποκλειστικά για λόγους ξένης ιθαγένειας – απονομής του συμπληρωματικού επιδόματος που καταβάλλεται από το Εθνικό Ταμείο Αλληλεγγύης σε αιτούντα υπήκοο Γαλλίας που έλαβε σύνταξη αναπηρίας σύμφωνα με το γαλλικό πρόγραμμα, παραβίασε το Άρθρο 14 του Συμφώνου και το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1 (βλ. σκέψη 26 παραπάνω).

49. Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κρίνει ότι τα επιχειρήματα που πρόβαλε η Κυβέρνηση δεν είναι πειστικά. Η διαφορά στη μεταχείριση αναφορικά με το δικαίωμα σε κοινωνικά επιδόματα μεταξύ Γάλλων υπηκόων ή υπηκόων άλλης χώρας με την οποία έχει υπογραφεί σύμβαση αμοιβαιότητας και άλλων αλλοδαπών υπηκόων, δεν βασίστηκε σε καμία «αντικειμενική και εύλογη αιτιολόγηση» (βλ., αντιθέτως, *Moustaquim κατά Βελγίου*, απόφαση από 18 Φεβρουαρίου 1991, Σειρά Α, αρ. 193, σελ. 20, σκέψη 49). Αν και, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών, η Γαλλία δεν δεσμευόταν από συμβάσεις αμοιβαιότητας με την Ακτή Ελεφαντοστού, επικυρώνοντας το Σύμφωνο συμφώνησε να εξασφαλίζει «σε κάθε άτομο εντός της δικαιοδοσίας [της]», που ο προσφεύγων αδιαμφισβήτητα ήταν, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που ορίζονται στην ενότητα I του Συμφώνου (βλ. *Gaygusuz*, ό.π., σελ. 1143, παρ. 51).

50. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 του Συμφώνου σε συνδυασμό με το Άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1. [...]

2. Προστασία του δικαιώματος στην κοινωνική ασφάλεια μέσω του δικαιώματος στην οικογενειακή ζωή

Σε μία υπόθεση σχετικά με επιδόματα τέκνου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η διαφορετική μεταχείριση διαφορετικών κατηγοριών αλλοδαπών αποτελεί παραβίαση της αρχής απαγόρευσης των διακρίσεων.

Niedzwiecki κατά Γερμανίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 58453/00, Απόφαση από 25 Οκτωβρίου 2005

31. Χορηγώντας επιδόματα τέκνων, τα κράτη μπορούν να επιδεικνύουν τον σεβασμό τους για την οικογενειακή ζωή, με την έννοια του Άρθρου 8 της Σύμβασης. Τα επιδόματα, λοιπόν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής εκείνης της διάταξης [...]. Συνεπάγεται ότι το Άρθρο 14 – σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 – ισχύουν.

32. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η διαφορά στη μεταχείριση εισάγει διάκριση για τους σκοπούς του Άρθρου 14 της Σύμβασης αν «στερείται αντικειμενικής και εύλογης αιτιολόγησης», δηλαδή εάν δεν εξυπηρετεί έναν «νόμιμο σκοπό» ή αν δεν υφίσταται «εύλογη σχέση αναλογικότητας ανάμεσα στα μέσα που χρησιμοποιούνται και τον επιδιωκόμενο σκοπό». Τα συμβαλλόμενα κράτη διαθέτουν κάποιο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας να κρίνουν αν και σε ποιο βαθμό οι διαφορές σε άλλως παρόμοιες καταστάσεις δικαιολογούν μια διαφορετική μεταχείριση (βλ. μεταξύ άλλων, *Willis*, ό.π., σκέψη 39).

33. [...] Όπως το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, το Δικαστήριο δεν διαπιστώνει επαρκείς λόγους που να δικαιολογούν τη διαφορετική αντιμετώπιση αναφορικά με τα επιδόματα τέκνων αλλοδαπών που κατείχαν μόνιμη άδεια παραμονής από τη μία και όσους δεν κατείχαν, από την άλλη. Συνεπάγεται ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 σε συνδυασμό με το Άρθρο 8 της Σύμβασης. [...]

Αναφορικά με τα επιδόματα μητρότητα, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι δεν πρέπει να γίνονται διακρίσεις βάσει της υπηκοότητας του γονέα.

Weller κατά Ουγγαρίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 44399/05, Απόφαση από 31 Μαρτίου 2009

37. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι, όπως απορρέει από τις σχετικές διατάξεις του Νόμου, μια οικογένεια με παιδιά και μητέρα από την Ουγγαρία και πατέρα αλλοδαπό δικαιούται τα επιδόματα μητρότητας. Όμως, η περίπτωση του δεύτερου και τρίτου προσφεύγοντα δεν ήταν αυτή, καθώς ο πατέρας ήταν από την Ουγγαρία και η μητέρα ήταν αλλοδαπή. Ως εκ τούτου δεν τους χορηγήθηκαν τα επιδόματα, με βάση αυτή τη διαφορά.

38. Το Δικαστήριο δεν διαπιστώνει εύλογη αιτιολόγηση σε αυτήν την πρακτική. Θεωρεί ότι το δικαίωμα σε επίδομα λόγω υπαγωγής στα άρθρα 1 και 2 του Νόμου δεν μπορεί να εξαρτάται από το ποιος από τους δύο βιολογικούς γονείς των τέκνων είναι Ούγγρος υπήκοος. Το Δικαστήριο

προσθέτει ότι είναι ανεξάρτητο ότι, από την 1η Ιανουαρίου 2008, η μητέρα των προσφευγόντων πληρούσε τις προϋποθέσεις για το επίδομα υπό τους ίδιους όρους όπως οι Ούγγροι υπήκοοι, διότι τότε είχε ήδη αποκλειστεί από την αξίωσή του, καθώς το αίτημα έπρεπε να έχει κατατεθεί εντός 180 ημερών από τη γέννηση του παιδιού και δεν μπορούσε να υποβληθεί αναδρομικά.

39. Ανακεφαλαιωτικά, εφόσον η Κυβέρνηση απέτυχε να προβάλει κάποιο πειστικό επιχείρημα που να δικαιολογεί τον αποκλεισμό του δεύτερου και του τρίτου από τους προσφεύγοντες από τη λήψη του εν λόγω επιδόματος, το Δικαστήριο αποφαινεται ότι η διαφορά της μεταχείρισης συντελεί διάκριση. [...]

Το ΕΔΔΑ σε μία σειρά υποθέσεων έχει αποφανθεί ότι το δικαίωμα στον σεβασμό της οικογενειακής ζωής μπορεί να απαιτεί τη χορήγηση στους γονείς πρόσβασης σε κοινωνικά οφέλη, ακόμα και αν κανονικά δεν θα τα δικαιούνταν. Αυτό εξετάστηκε επίσης στην N.P. κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας, όπου η προσφεύγουσα ήταν Μολδαβή μόνη μητέρα που δεν λάμβανε κανένα κοινωνικό επίδομα.

N.P. κατά Δημοκρατίας της Μολδαβίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 58455/13, Απόφαση από 6 Οκτωβρίου 2015

79. Επιπλέον, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι οι δικαστικές αρχές ανέλυσαν σε βάθος τον βαθμό στον οποίο οι ελλείψεις στην ανατροφή του παιδιού αποδίδονταν στην αδυναμία ή απροθυμία της προσφεύγουσας να παράσχει την απαιτούμενη φροντίδα, σε αντίθεση με τις οικονομικές της δυσκολίες, στις οποίες αναφέρθηκε στην εθνική διαδικασία και που θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με την κατάλληλη οικονομική και κοινωνική βοήθεια και την αποτελεσματική παροχή συμβουλών. [...]

80. Δεν είναι ο ρόλος του Δικαστηρίου να κρίνει αν η προαγωγή της οικογενειακής ενότητας σε αυτή την υπόθεση παρείχε στην προσφεύγουσα επαρκές επίπεδο διαβίωσης με δημόσια έξοδα. Είναι, όμως, ζήτημα που πρέπει να συζητηθεί από τις σχετικές δημόσιες αρχές και, συνεπώς, στην πορεία της δικαστικής διαδικασίας. Δεν υπάρχουν ενδείξεις στη δικογραφία ότι τα ζητήματα αυτά εξετάστηκαν ποτέ από τις αρχές ή τα δικαστήρια.

81. [...] Το Δικαστήριο κρίνει ότι η απόκτηση πληροφοριών για το θέμα αυτό απαιτείτο από το εθνικό δίκαιο (βλ. παραγράφους 37 και 40 παραπάνω) και θα ήταν σημαντικές για να αξιολογηθεί αν οι αρχές εκπλήρωσαν την υποχρέωση που απορρέει από τη Σύμβαση για προαγωγή της οικογενειακής ενότητας και είχε αξιοποιήσει επαρκώς την αποτελεσματικότητα λιγότερο μακρών εναλλακτικών προ της επιδίωξης αποχωρισμού του τέκνου από την προσφεύγουσα αφαιρώντας τη γονική μέριμνα από την προσφεύγουσα. [...]

IV. Το Δικαίωμα στην Εργασία

Το δικαίωμα στην εργασία συνδέεται με άλλα ανθρώπινα δικαιώματα και είναι θεμελιώδες για την επίτευξη αξιοπρεπούς ζωής. Οι μετανάστες είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι όσον αφορά στο δικαίωμα στην εργασία. Οι παράτυποι μετανάστες συνήθως δεν δικαιούνται να εργαστούν νόμιμα στη χώρα υποδοχής με βάση το εσωτερικό δίκαιο και είναι πιο πιθανό να ασχοληθούν με την παραοικονομία και να υποστούν καταχρηστική συμπεριφορά και εκμετάλλευση.

Οικουμενική διακήρυξη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) 1948

Άρθρο 23

(1) Καθένας έχει το δικαίωμα στην εργασία και στην ελεύθερη επιλογή του επαγγέλματός του, σε δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας και σε προστασία έναντι της ανεργίας.

Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ), 1966

Άρθρο 6

1. Τα Κράτη Μέρη στην παρούσα Σύμβαση αναγνωρίζουν το δικαίωμα στην εργασία, το οποίο περιλαμβάνει το δικαίωμα σε όλους να έχουν την ευκαιρία να κερδίζουν τα προς το ζην μέσω της εργασίας που επιλέγουν ή αποδέχονται ελεύθερα, και λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία του δικαιώματος αυτού.

2. Τα μέτρα που πρέπει να λαμβάνονται από ένα Κράτος Μέρος της παρούσας Σύμβασης για την επίτευξη της πλήρους υλοποίησης αυτού του δικαιώματος περιλαμβάνουν προγράμματα τεχνικής και επαγγελματικής καθοδήγησης και κατάρτισης, πολιτικές και τεχνικές για την επίτευξη σταθερής οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης και πλήρη και παραγωγική απασχόληση υπό συνθήκες που προστατεύουν τις θεμελιώδεις πολιτικές και οικονομικές ελευθερίες του ατόμου.

Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Πάσης Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων, ΔΣΕΠΜΦΔ, 1969

Άρθρο 5

Κράτη Μέρη δεσμεύονται να απαγορεύσουν και να εξαλείψουν τις φυλετικές διακρίσεις σε όλες τις μορφές τους και να εγγυώνται το δικαίωμα όλων, χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, το χρώμα ή την εθνική ή εθνοτική προέλευση, στην ισότητα ενώπιον του νόμου, ιδίως κατά την άσκηση των ακόλουθων δικαιωμάτων:

(ε) Οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, ειδικότερα:

- (i) Τα δικαιώματα στην εργασία, στην ελεύθερη επιλογή απασχόλησης, σε δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας, στην προστασία από την ανεργία, στην ίση αμοιβή για ισοδύναμη εργασία, σε δίκαιες και ευνοϊκές απολαβές,

Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, 1979

Άρθρο 11

1. Τα Κράτη Μέρη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών στον τομέα της απασχόλησης προκειμένου να διασφαλίζουν, με βάση την ισότητα ανδρών και γυναικών, τα ίδια δικαιώματα, ιδιαιτέρως:

- (α) Το δικαίωμα στην εργασία ως αναφαίρετο δικαίωμα όλων των ανθρώπων

Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, 1996

Άρθρο 1 Το δικαίωμα στην εργασία

Καθένας έχει την ευκαιρία να κερδίζει τα προς το ζην σε ένα επάγγελμα που έχει επιλέξει ελεύθερα.

Το δικαίωμα στην εργασία δεν αποτελεί υποχρέωση αποτελέσματος αλλά μέσων. Τα Κράτη δεν επιβάλλεται να παρέχουν σε κάθε άτομο μια εργασία, αλλά πρέπει να παρέχουν την κατάλληλη αγορά εργασίας επιτρέποντας την παροχή επαρκών ευκαιριών απασχόλησης. Όπως όλα τα δικαιώματα του ΟΚΜΔ, το δικαίωμα στην εργασία πρέπει να πραγματώνεται σταδιακά, αλλά εξακολουθεί να επιβάλλει, βασικές υποχρεώσεις στα Κράτη.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 18, Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, 24 Δεκεμβρίου 2005.

25. Οι υποχρεώσεις για την προστασία του δικαιώματος στην εργασία περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, το καθήκον των Κρατών μερών να θεσπίζουν νομοθεσία ή να λαμβάνουν άλλα μέτρα που διασφαλίζουν ίση πρόσβαση στην εργασία και την κατάρτιση και να διασφαλίζουν ότι τα μέτρα ιδιωτικοποίησης δεν υπονομεύουν τα δικαιώματα των εργαζομένων

26. Τα Κράτη μέρη υποχρεούνται να εκπληρώνουν (να παρέχουν) το δικαίωμα στην εργασία όταν άτομα ή ομάδες δεν είναι σε θέση, για λόγους πέραν του ελέγχου τους, να πραγματοποιήσουν αυτό το δικαίωμα από μόνα τους με τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους. Η υποχρέωση αυτή περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την υποχρέωση αναγνώρισης του δικαιώματος στην εργασία σε εθνικά νομικά συστήματα και υιοθέτησης εθνικής πολιτικής για το δικαίωμα στην εργασία καθώς και ενός λεπτομερούς σχεδίου για την υλοποίησή της.

31. (...) Στο πλαίσιο του άρθρου 6, αυτή η «βασική υποχρέωση» περιλαμβάνει την υποχρέωση διασφάλισης της μη διάκρισης και ίσης προστασίας της απασχόλησης (...)

Συνεπώς, αυτές οι βασικές υποχρεώσεις περιλαμβάνουν τουλάχιστον τις ακόλουθες απαιτήσεις:

- (α) να διασφαλίζεται το δικαίωμα πρόσβασης στην απασχόληση, ιδιαιτέρως για ευρισκόμενα σε μειονεκτική θέση και περιθωριοποιημένα άτομα και ομάδες, επιτρέποντάς τους να ζήσουν

με αξιοπρέπεια,

- (β) να αποφεύγεται οποιοδήποτε μέτρο που οδηγεί σε διακρίσεις και άνιση μεταχείριση στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα ευρισκόμενων σε μειονεκτική θέση και περιθωριοποιημένων ατόμων και ομάδων ή σε αποδυνάμωση μηχανισμών προστασίας τέτοιων ατόμων και ομάδων,
- (γ) να υιοθετείται και να εφαρμόζεται μια εθνική στρατηγική και σχέδιο δράσης για την απασχόληση που βασίζεται και αντιμετωπίζει τις ανησυχίες όλων των εργαζομένων βάσει μιας συμμετοχικής και διαφανούς διαδικασίας που περιλαμβάνει οργανώσεις εργοδοτών και εργαζομένων. Μια τέτοια στρατηγική και σχέδιο δράσης για την απασχόληση πρέπει να στοχεύει ιδιαίτέρως ευρισκόμενα σε μειονεκτική θέση και περιθωριοποιημένα άτομα και ομάδες και να περιλαμβάνει δείκτες και σημεία αναφοράς βάσει των οποίων μπορεί να μετρηθεί και να επανεξετάζεται περιοδικά η πρόοδος σε σχέση με το δικαίωμα στην εργασία.

Η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων αναγνώρισε ότι τα Κράτη έχουν το δικαίωμα να αποφασίζουν ποιος δικαιούται να εργαστεί στην επικράτειά τους. Ωστόσο, το ΟΚΜΔ δήλωσε ότι, ακόμη και αν ο Χάρτης παρέχει δικαιώματα σε νόμιμους μετανάστες, οι παράτυποι μετανάστες ουδέποτε πρέπει να στερούνται του δικαιώματός τους να ζουν με αξιοπρέπεια.

ΕΕΦΔ, Γενική Σύσταση XXX για διακρίσεις έναντι αλλοδαπών, UN doc. A/59/18, 2005.

- 35. Αναγνωρίζεται ότι, ενώ τα Κράτη μέρη ενδέχεται να αρνηθούν να προσφέρουν θέσεις εργασίας σε μη πολίτες χωρίς άδεια εργασίας, όλα τα άτομα δικαιούνται να έχουν εργασιακά δικαιώματα και δικαιώματα στην απασχόληση, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι, άπαξ και ξεκινήσει μια εργασιακή σχέση μέχρι τον τερματισμό της.

ΕΕΚΔ Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) κατά Ιταλίας, Προσφυγή Αρ. 58/2009, 25 Ιουνίου 2010.

- 33. Υπό το φως των πληροφοριών που παρασχέθηκαν στις γραπτές παρατηρήσεις και κατά τη διάρκεια της δημόσιας ακρόασης, η Επιτροπή κατανοεί ότι είναι εξαιρετικά περίπλοκη η διάκριση για ποιον ισχύει η προστασία που εγγυάται ο Χάρτης και το Παράρτημά του χωρίς περιορισμούς. Η Επιτροπή θεωρεί ότι η έλλειψη δυνατοτήτων ταυτοποίησης δεν πρέπει να οδηγεί άτομα που προστατεύονται πλήρως από τον Χάρτη σε στέρηση των βάσει αυτού δικαιωμάτων τους. Επιπλέον, αυτό το μέρος του υπό διακύβευση πληθυσμού που δεν πληροί τον ορισμό του Παραρτήματος δεν μπορεί να στερηθεί τα δικαιώματά του που συνδέονται με τη ζωή και την αξιοπρέπεια βάσει του Χάρτη.

Το γεγονός ότι το δικαίωμα στην εργασία μπορεί να υπόκειται σε περιορισμούς δεν αποκλείει την εφαρμογή της αρχής της μη διάκρισης.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 18, Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα, 25 Νοεμβρίου 2005.

Εργαζόμενοι μετανάστες και το δικαίωμα στην εργασία

- 18. Η αρχή της μη διάκρισης όπως ορίζεται στο άρθρο 2.2 της Σύμβασης και στο άρθρο 7 της Διεθνούς Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων όλων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους πρέπει να εφαρμόζεται σε σχέση με τις ευκαιρίες απασχόλησης των διακινούμενων εργαζομένων και των οικογενειών τους. Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή υπογραμμίζει την ανάγκη εκπόνησης εθνικών σχεδίων δράσης για τον σεβασμό και την προαγωγή αυτών των αρχών με όλα τα κατάλληλα μέτρα, νομοθετικά και άλλα.

Ειδικές νομικές υποχρεώσεις

- 23. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να σέβονται το δικαίωμα στην εργασία, μεταξύ άλλων, απαγορεύοντας την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία και να απέχουν από την άρνηση ή τον περιορισμό της ίσης πρόσβασης σε αξιοπρεπή εργασία για όλα τα άτομα, ιδιαίτερα άτομα και ομάδες που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και περιθωριοποιημένα, συμπεριλαμβανομένων φυλακισμένων ή κρατούμενων, μελών μειονοτήτων και μεταναστών εργαζομένων. Συγκεκριμένα, τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονται από την υποχρέωση να σέβονται το δικαίωμα των γυναικών και των νέων να έχουν πρόσβαση σε αξιοπρεπή εργασία και έτσι να λαμβάνουν μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων και την προώθηση της ίσης πρόσβασης και ευκαιριών.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 18, Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα, 25 Νοεμβρίου 2005.

23. (...) αποφυγή άρνησης ή περιορισμού της ίσης πρόσβασης σε αξιοπρεπή εργασία για όλα τα άτομα, ιδιαιτέρως τα μειονεκτούντα και περιθωριοποιημένα άτομα και ομάδες, συμπεριλαμβανομένων φυλακισμένων ή κρατούμενων, μελών μειονοτήτων και διακινούμενων εργαζομένων. Ειδικότερα, τα Κράτη μέλη δεσμεύονται να σέβονται το δικαίωμα των γυναικών και των νέων για πρόσβαση σε αξιοπρεπή εργασία και συνεπώς να λαμβάνουν μέτρα για την καταπολέμηση των διακρίσεων και για την προαγωγή της ίσης πρόσβασης και των ίσων ευκαιριών.

Απαγόρευση δουλείας, ειλωτείας, καταναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας.

Το δικαίωμα στην εργασία περιλαμβάνει την ελεύθερη επιλογή επαγγέλματος που, συνεπώς, απαγορεύει τη δουλειά, την ειλωτεία και την καταναγκαστική εργασία.

Η απαγόρευση δουλείας, ειλωτείας και καταναγκαστικής εργασίας αναγνωρίζεται στο διεθνές δίκαιο ως κανόνας *jus cogens* όπως επίσης και σε πολλές συμβάσεις. Η δουλειά μπορεί να συνιστά έγκλημα κατά της ανθρωπότητας βάσει του διεθνούς ποινικού δικαίου.

Σύμβαση για την Καταπολέμηση της δουλείας (Σύμβαση περί δουλείας), 60 LNTS 253, Αριθμός εγγραφής 1414, 19 Σεπτεμβρίου 1926.

Άρθρο 1

Για τους σκοπούς της παρούσας Σύμβασης, συμφωνούνται οι ακόλουθοι ορισμοί:

(1) Δουλειά είναι το καθεστώς ή η κατάσταση ενός ατόμου στο οποίο ασκείται οποιαδήποτε ή όλες οι εξουσίες που συνδέονται με το δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, ΔΣΑΠΔ, 1966

Άρθρο 8

1. Κανείς δεν πρέπει να κρατείται σε δουλειά. Απαγορεύεται η δουλειά και το δουλεμπόριο σε όλες τις μορφές τους.

2. Κανείς δεν πρέπει να κρατείται σε ειλωτεία.

3. (α) Κανείς δεν πρέπει να υποχρεούται να εκτελεί καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία,

(β) Η παράγραφος 3 (α) δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αποκλείει, σε χώρες όπου ως τιμωρία για ένα έγκλημα μπορεί να επιβληθεί φυλάκιση με καταναγκαστικά έργα, την εκτέλεση καταναγκαστικών έργων σύμφωνα με ποινή που εκδόθηκε από αρμόδιο δικαστήριο,

(γ) Για τους σκοπούς της παρούσας παραγράφου, ο όρος «καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» δεν περιλαμβάνει:

- (i) Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία, που δεν αναφέρεται στην υποπαράγραφο (β), που συνήθως απαιτείται από άτομο που βρίσκεται υπό κράτηση συνεπεία νόμιμης εντολής δικαστηρίου ή από άτομο κατά την υπό όρους απελευθέρωσή του από μια τέτοια κράτηση,
- (ii) Οποιαδήποτε θητεία στρατιωτικού χαρακτήρα και, σε χώρες όπου αναγνωρίζεται η αντίρρηση συνειδήσεως, οποιαδήποτε εθνική θητεία που απαιτείται από το νόμο για τους αντίρρησιες συνείδησης,
- (iii) Οποιαδήποτε υπηρεσία απαιτείται σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης ή καταστροφών που απειλούν τη ζωή ή την ευημερία της κοινότητας,
- (iv) Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία που αποτελεί μέρος των συνήθων υποχρεώσεων του πολίτη.

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, ΕΣΔΑ, 1950

Άρθρο 4 Απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας

1. Κανείς δεν πρέπει να κρατείται υπό δουλειά ή ειλωτεία.

2. Κανείς δεν υποχρεούται να εκτελεί καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.

3. Για τους σκοπούς του παρόντος Άρθρου, ο όρος «καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» δεν περιλαμβάνει:

- (α) οποιαδήποτε εργασία που απαιτείται να πραγματοποιηθεί κατά τη συνήθη πορεία κράτησης που έχει επιβληθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του Άρθρου 5 της παρούσας Σύμβασης ή κατά τη διάρκεια της υπό όρους απελευθέρωσης από μια τέτοια κράτηση,
- (β) οποιαδήποτε θητεία στρατιωτικού χαρακτήρα ή, στην περίπτωση αντιρρησιών συνείδησης σε χώρες όπου αυτοί αναγνωρίζονται, υπηρεσία που απαιτείται αντί της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας,
- (γ) οποιαδήποτε υπηρεσία απαιτείται σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης ή καταστροφών που απειλούν τη ζωή ή την ευημερία της κοινότητας,
- (δ) οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία που αποτελεί μέρος των συνήθων υποχρεώσεων του πολίτη.

Διεθνής Σύμβαση για την Προστασία όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Οικογενειών τους, 1990

Άρθρο 11

1. Κανένας διακινούμενος εργαζόμενος ή μέλος της οικογένειάς του δεν πρέπει να κρατείται υπό δουλεία ή ειλωτεία.
2. Κανένας διακινούμενος εργαζόμενος ή μέλος της οικογένειάς του δεν υποχρεούται να εκτελεί καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.
3. Η παράγραφος 2 του παρόντος άρθρου δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αποκλείει, σε Κράτη όπου ως τιμωρία για ένα έγκλημα μπορεί να επιβληθεί φυλάκιση με καταναγκαστικά έργα, την εκτέλεση καταναγκαστικών έργων σύμφωνα με ποινή που εκδόθηκε από αρμόδιο δικαστήριο,
4. Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου, ο όρος «καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία» δεν περιλαμβάνει:
  - (α) Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία που δεν αναφέρεται στην παράγραφο 3 του παρόντος άρθρου που συνήθως απαιτείται από άτομο που βρίσκεται υπό κράτηση συνεπεία νόμιμης εντολής δικαστηρίου ή από άτομο κατά την υπό όρους απελευθέρωσή του από μια τέτοια κράτηση,
  - (β) Οποιαδήποτε υπηρεσία απαιτείται σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης ή καταστροφών που απειλούν τη ζωή ή την ευημερία της κοινότητας,
  - (γ) Οποιαδήποτε εργασία ή υπηρεσία που αποτελεί μέρος των συνήθων υποχρεώσεων του πολίτη στο βαθμό που επιβάλλεται επίσης και στους πολίτες του οικείου Κράτους.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έκρινε στην *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* ότι η δουλεία και η ειλωτεία χαρακτηρίζονται από μια σχέση ιδιοκτησίας, το άτομο θεωρείται ως αντικείμενο και στερείται σε υψηλό βαθμό την ελευθερία του. Η CMW, στην έννοια της καταναγκαστικής εργασίας, περιλαμβάνει τη δέσμευση της ελευθερίας (bondage), την κατακράτηση διαβατηρίου και τον παράνομο περιορισμό.

ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, Αρ. Προσφυγής no. 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010.

276. Στην υπόθεση *Siliadin*, λαμβάνοντας υπόψη το πεδίο εφαρμογής της «δουλείας» σύμφωνα με το Άρθρο 4, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στον κλασικό ορισμό της δουλείας που περιέχεται στη Σύμβαση για τη Δουλεία του 1926, ο οποίος απαιτούσε την άσκηση γνήσιου δικαιώματος ιδιοκτησίας και υποβιβασμό του καθεστώτος του υπόψη ατόμου σε «αντικείμενο» (...). Όσον αφορά την έννοια της «δουλείας», το Δικαστήριο έκρινε ότι αυτό που απαγορεύεται είναι μια «ιδιαιτέρως σοβαρή μορφή άρνησης της ελευθερίας» (...). Η έννοια της «ειλωτείας» συνεπάγεται υποχρέωση, με εξαναγκασμό, παροχής υπηρεσιών και συνδέεται με την έννοια της «δουλείας» (...). Για να προκύψει «καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία», το Δικαστήριο έκρινε ότι πρέπει να υπάρχει κάποιος φυσικός ή πνευματικός περιορισμός, καθώς και κάποια υπέρβαση της θέλησης του ατόμου (...).

CMW, Γενικό Σχόλιο Αρ.2 για τα δικαιώματα των μεταναστών εργαζομένων σε παράτυπη κατάσταση και μελών των οικογενειών τους, CMW/C/GC/2, 28 Αυγούστου 2013

60. Το άρθρο 11 της Σύμβασης απαιτεί από τα Κράτη μέρη να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα εναντίον όλων των μορφών καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας από διακινούμενους εργαζόμενους. Αυτό περιλαμβάνει, για παράδειγμα, δέσμευση ελευθερίας λόγω χρεών, κατακράτηση διαβατηρίου και παράνομο περιορισμό. Το Άρθρο 21 υποχρεώνει τα Κράτη μέρη να διασφαλίζουν ότι οι εργοδότες και οι υπεύθυνοι προσλήψεων δεν θα κατασχέτουν ή καταστρέφουν ταξιδιωτικά έγγραφα ή έγγραφα ταυτότητας που ανήκουν σε διακινούμενους εργαζόμενους. Τα Κράτη μέρη θα πρέπει να παρέχουν κατάρτιση στους υπαλλήλους επιβολής του νόμου και να διασφαλίζουν ότι τα επαγγέλματα όπου κυριαρχούν διακινούμενοι εργαζόμενοι, ιδίως γυναίκες, όπως οικιακή εργασία και ορισμένες μορφές ψυχαγωγίας, προστατεύονται από την εργατική νομοθεσία και υπόκεινται σε επιθεωρήσεις.

Στην *Chowdury και άλλοι κατά Ελλάδα*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η περίπτωση παράτυπων μεταναστών που εργάζονται χωρίς μισθό σε φυσικές συνθήκες υπό την επίβλεψη ένοπλων φρουρών αποτελεί καταναγκαστική εργασία.

ΕΔΔΑ, Chowdury και άλλοι κατά Ελλάδα, Αρ. Προσφυγής 21884/15, 30 Μαρτίου 2017.

94. Στην προκειμένη περίπτωση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι αιτούντες προσλήφθηκαν σε διάφορες ημερομηνίες μεταξύ Οκτωβρίου 2012 και Φεβρουαρίου 2013 και ότι εργάστηκαν τουλάχιστον μέχρι την ημερομηνία του συμβάντος, 17 Απριλίου 2013, χωρίς να έχουν λάβει τον συμφωνημένο μισθό που παρέμενε οφειλόμενος. Αν και οι εργοδότες τους πρόσφεραν στέγαση και διατροφή σε χαμηλή τιμή (3 ευρώ ανά ημέρα), οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας τους ήταν ιδιαίτερα σκληρές: εργάζονταν σε θερμοκήπια από τις 7 π.μ. έως τις 7 μ.μ. καθημερινά, μαζεύοντας φράουλες υπό την επίβλεψη ένοπλων εποπών που είχαν προσληφθεί από Τ.Α., ζούσαν σε πρόχειρες καλύβες από χαρτόνι, νάιλον και μπαμπού και χωρίς τουαλέτες ή τρεχούμενο νερό, οι εργοδότες τους δεν τους πλήρωναν και τους προειδοποιούσαν ότι θα λάβουν τους μισθούς τους μόνο εάν συνέχιζαν να εργάζονται.

95. Το Δικαστήριο παρατηρεί επίσης ότι οι αιτούντες δεν είχαν άδεια παραμονής ή άδεια εργασίας. Οι αιτούντες γνώριζαν ότι λόγω της εν λόγω παράτυπης κατάστασής τους κινδύνευαν να συλληφθούν και να τεθούν υπό κράτηση με σκοπό την απομάκρυνσή τους από την Ελλάδα. Τυχόν απόπειρα να εγκαταλείψουν τη δουλειά τους θα το έκανε αυτό αναμφίβολα πιο πιθανό και θα σήμαινε την απώλεια οποιασδήποτε ελπίδας να λάβουν τους μισθούς που οφείλονταν σε αυτούς, ακόμη και εν μέρει. Επιπλέον, οι αιτούντες, που δεν είχαν λάβει οποιοδήποτε μισθό, δεν μπορούσαν ούτε να ζήσουν κάπου αλλού στην Ελλάδα ούτε να εγκαταλείψουν τη χώρα.

96. Το Δικαστήριο θεωρεί επίσης ότι, όταν ένας εργοδότης κάνει κατάχρηση της εξουσίας του ή εκμεταλλεύεται την ευπάθεια των εργαζομένων του για να τους εκμεταλλευτεί, οι εργαζόμενοι δεν προσφέρονται εθελοντικά για εργασία. Η προηγούμενη συγκατάθεση του θύματος δεν αρκεί για να αποκλειστεί ο χαρακτηρισμός της εργασίας ως καταναγκαστικής εργασίας. Το ζήτημα αν ένα άτομο προσφέρεται για εργασία εθελοντικά είναι ένα πραγματικό ερώτημα που πρέπει να εξεταστεί υπό το φως όλων των σχετικών περιστάσεων μιας υπόθεσης.

101. Συνεπώς, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κατάσταση των αιτούντων εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 4 παρ. 2 της Σύμβασης ως περίπτωση εμπορίας ανθρώπων και καταναγκαστικής εργασίας.

Σύμφωνα με την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας του δικαιώματος στην εργασία, τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να απαγορεύουν την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 18, Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα, 24 Νοεμβρίου 2005.

23. Τα Κράτη μέρη έχουν την υποχρέωση σεβασμού του δικαιώματος στην εργασία απαγορεύοντας, μεταξύ άλλων, την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία

25. Η υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στην εργασία περιλαμβάνει την ευθύνη των Κρατών μερών να απαγορεύουν την καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία από μη κρατικούς φορείς.

Η υποχρέωση των Κρατών να απαγορεύουν τη δουλειά, την ειλωτεία, την καταναγκαστική και υποχρεωτική εργασία περιλαμβάνει υλικές (κατάλληλο διοικητικό και νομικό πλαίσιο) και διαδικαστικές απαιτήσεις (έρευνα, δίκαιη και προστασία των θυμάτων).

Στην απόφαση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, το Δικαστήριο έκρινε ότι τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να προλαμβάνουν και να διερευνούν περιπτώσεις δουλείας, ειλωτείας, καταναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας.

ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, Αρ. Προσφυγής 25965/04, 7 Ιανουαρίου 2010.

285. Στην απόφασή *Siliadin*, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι το Άρθρο 4 συνεπάγεται μια συγκεκριμένη θετική υποχρέωση των Κρατών μελών να τιμωρούν και να διώκουν αποτελεσματικά κάθε πράξη που αποσκοπεί στη διατήρηση ενός ατόμου σε κατάσταση δουλείας, ειλωτείας ή καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας (αναφέρθηκε ανωτέρω, παρ. 89 και 112). Για τη συμμόρφωση με αυτήν την υποχρέωση, τα Κράτη μέλη οφείλουν να θεσπίζουν ένα νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο για την απαγόρευση και την τιμωρία της εμπορίας ανθρώπων.

288. Η απαίτηση διερεύνησης δεν εξαρτάται από την ύπαρξη καταγγελίας από το θύμα ή από συγγενή του: μόλις το ζήτημα γνωστοποιηθεί στις αρχές, αυτές πρέπει να ενεργούν αυτεπαγγέλτως (...). Για να είναι αποτελεσματική μια έρευνα, πρέπει να είναι ανεξάρτητη από όσους εμπλέκονται στα γεγονότα. Πρέπει επίσης να μπορεί να οδηγήσει στον εντοπισμό και την τιμωρία των υπευθύνων, υποχρέωση όχι αποτελέσματος αλλά μέσων. Απαιτείται αμεσότητα και εύλογη ταχύτητα σε όλες τις περιπτώσεις, αλλά όταν υπάρχει η δυνατότητα απομάκρυνσης του ατόμου από την επιβλαβή κατάσταση, η έρευνα πρέπει να διεξάγεται επειγόντως. Το θύμα ή ο συγγενής του πρέπει να συμμετέχει στη διαδικασία στο βαθμό που είναι απαραίτητο για τη διαφύλαξη των έννομων συμφερόντων τους.

CEDAW, *Καταληκτικές παρατηρήσεις για την Πορτογαλία*, CEDAW/C/PRT/CO/8-9, 24 Νοεμβρίου 2015

29. Η Επιτροπή παροτρύνει το Κράτος μέλος να:
[...]

- (γ) ενισχύει την προστασία και γυναικών οι οποίες είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων παρέχοντάς τους πρόσβαση σε εναλλακτικές δυνατότητες εισοδήματος και παρέχοντας σε γυναίκες που στερούνται εγγράφων προσωρινές άδειες παραμονής, ανεξαρτήτως της ικανότητας ή της προθυμίας αυτών να συνεργαστούν με τις δικωτικές αρχές.

CEDAW, *Καταληκτικές παρατηρήσεις για την Ιταλία*, CEDAW/C/ITA/CO/7, 24 Ιουλίου 2017

30. Η Επιτροπή συστήνει στο Κράτος μέλος να:
[...]

- (γ) Υιοθετεί επαρκείς μηχανισμούς για την έγκαιρη ταυτοποίηση και παραπομπή των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων προκειμένου να λαμβάνουν συντονισμένη προστασία και αρωγή μετά την άφιξή τους από τη θάλασσα και καθ' όλη τη διαδικασία ασύλου,
- (δ) Κατανέμει επαρκείς πόρους για την αποτελεσματική και βιώσιμη εφαρμογή του υφιστάμενου συστήματος προστασίας για τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων, ιδίως για τις γυναίκες μετανάστες, τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο που είναι θύματα ή κινδυνεύουν να γίνουν θύματα εμπορίας ανθρώπων [...]

Το 2019, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση των διαδικαστικών απαιτήσεων του άρθρου 4 από την Κροατία για μη διερεύνηση σοβαρών ισχυρισμών καταναγκαστικής εργασίας και εκμετάλλευσης.

ΕΔΔΑ, *S.M. κατά Κροατίας*, Αρ. προσφυγής 60561/14, 19 Ιουλίου 2019.

78. Αυτά τα στοιχεία, μαζί με αυτά που αναφέρονται παρακάτω δεικνύουν ότι οι εθνικές αρχές δεν κατέβαλαν σοβαρή προσπάθεια να διερευνήσουν σε βάθος όλες τις σχετικές περιστάσεις και να συγκεντρώσουν όλα τα διαθέσιμα αποδεικτικά στοιχεία. Δεν κατέβαλαν περαιτέρω προσπάθειες για την ταυτοποίηση των πελατών της αιτούσας και τη λήψη συνέντευξης από αυτούς, και ειδικότερα του ατόμου στο οποίο ο T.M. είχε πάει την αιτούσα για την παροχή σεξουαλικών υπηρεσιών για πρώτη φορά. Επίσης, δεν ζήτησαν αποδεικτικά στοιχεία από τη μητέρα της αιτούσας, τον σπιτονοικοκύρη και τους γείτονες της αιτούσας και τον T.M., οι οποίοι όλοι τους θα μπορούσαν να είχαν κάποια σχετική γνώση για την πραγματική σχέση μεταξύ της αιτούσας και του T.M., τους φερόμενους ξυλοδαρμούς και τον εγκλεισμό στο διαμέρισμα (...)

81. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο θεωρεί ότι τα ανωτέρω στοιχεία αποδεικνύουν ότι, στις ιδιαίτερες περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, οι αρμόδιες κρατικές αρχές δεν εκπλήρωσαν τις διαδικαστικές τους υποχρεώσεις βάσει του Άρθρου 4 της Σύμβασης. Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 4 της Σύμβασης.

Σε μια άλλη περίπτωση, η Ελλάδα καταδικάστηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για την παράλειψη δίωξης των δραστών εμπορίας ανθρώπων και καταναγκαστικής εργασίας σε εύλογο χρονικό διάστημα, παρά την επιμέλεια που επέβαλε το εθνικό δικαστήριο.

ΕΔΔΑ, Τ.Ι.και λοιποί κατά Ελλάδας, Αρ. Προσφυγής 40311/10, 18 Ιουλίου 2019.

156. Το Δικαστήριο επισημαίνει ωστόσο ότι η επίμαχη διαδικασία έληξε στις 6 Ιουνίου 2011 με τις υπ' αρ. 209-212/2011 αποφάσεις του Εφετείου, ήτοι περίπου επτά έτη και εννέα μήνες μετά την καταγγελία της ενδιαφερομένης. Ειδικότερα, η ακροαματική διαδικασία ενώπιον του κακουργοδικείου ορίστηκε αρχικά στις 19 Ιανουαρίου 2005, ήτοι δύο έτη και τέσσερις μήνες μετά τις επίμαχες πράξεις. Πολλώ δε μάλλον που, η ενώπιον του Εφετείου διαδικασία ολοκληρώθηκε πέντε έτη και οκτώ μήνες μετά την άσκηση της έφεσης από πλευράς των κατηγορουμένων.

157. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η πάροδος του χρόνου είναι αναπόφευκτα εις βάρος της ποσότητας και της ποιότητας των διαθέσιμων αποδεικτικών μέσων και ότι η προφανής έλλειψη επιμέλειας αφήνει να πλανάται μια αμφιβολία ως προς το κατά πόσο διεξήχθησαν καλόπιστα οι οικείες έρευνες (βλ., *mutatis mutandis*, προαναφερθείσα *Paul et Audrey Edwards*, § 86). Είναι γεγονός ότι, εν προκειμένω, η υπόθεση παρουσίαζε ορισμένη πολυπλοκότητα. Παρόλα αυτά, η διάρκεια του προκαταρκτικού σταδίου καθώς και του ενώπιον του Εφετείου σταδίου είναι ικανή να υπονομεύσει την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας παρά την προφανή επιμέλεια που επέδειξε το κακουργοδικείο.

Παιδική εργασία

Η παιδική εργασία απαγορεύεται σύμφωνα με τις Συμβάσεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO, International Labour Organisation) Αριθ. 138 (ILO, Σύμβαση περί κατωτέρου ορίου ηλικίας, 6 Ιουνίου 1973) και Αριθμ. 182 (ILO, Σύμβαση σχετικά με τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας, 1 Ιουνίου 1999). Η ελάχιστη προϋπόθεση ηλικίας για την απασχόληση παιδιών είναι τα 15 έτη (με ορισμένες εξαιρέσεις όπως οι καλλιτεχνικές παραστάσεις). Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης καθορίζει το ίδιο ηλικιακό πρότυπο και επιτρέπει την «ελαφριά εργασία». Η ΔΣΟΚΜΔ απαιτεί από τα κράτη να ορίσουν μια ελάχιστη ηλικία για εργασία και η ΕΟΚΜΔ υποχρεώνει τα κράτη να απαγορεύουν την εργασία κάτω των 16 ετών. Η CRC απαγορεύει την οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών.

ILO, C138- Σύμβαση περί κατωτέρου ορίου ηλικίας (Αρ. 138), 1973

Άρθρο 1

Κάθε Μέλος για το οποίο έχει ισχύ αυτή η Σύμβαση δεσμεύεται να ακολουθήσει μια εθνική πολιτική που έχει σχεδιαστεί έτσι ώστε να εξασφαλίζει την αποτελεσματική κατάργηση της παιδικής εργασίας και την σταδιακή αύξηση της ελάχιστης ηλικίας εισδοχής σε απασχόληση ή εργασία σε επίπεδο σύμφωνο με την πληρέστερη σωματική και διανοητική ανάπτυξη των νέων ατόμων.

Άρθρο 2

3. Η ελάχιστη ηλικία που καθορίζεται σύμφωνα με την παράγραφο 1 του παρόντος Άρθρου δεν πρέπει να είναι μικρότερη από την ηλικία ολοκλήρωσης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και, σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να είναι μικρότερη των 15 ετών.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ) 1966

Άρθρο 10

3. (...)Τα παιδιά και οι έφηβοι πρέπει να προστατεύονται από την οικονομική και κοινωνική εκμετάλλευση. Πρέπει να τιμωρείται με νόμο η χρησιμοποίησή τους σε εργασίες ζημιόγones για την ηθική τους υπόσταση και την υγεία τους ή επικίνδυνες για τη ζωή τους ή επιβλαβείς για την κανονική ανάπτυξή τους. Τα Κράτη πρέπει ακόμη να καθορίσουν και τα όρια ηλικίας κάτω από τα οποία η έμμισθη χρησιμοποίηση παιδικών εργατικών χεριών απαγορεύεται και τιμωρείται από τον νόμο.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό σχόλιο Αρ. 18, Άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, 24 Νοεμβρίου 2005

24. Όσον αφορά τις υποχρεώσεις των συμβαλλομένων κρατών σχετικά με την παιδική εργασία, όπως ορίζονται στο άρθρο 10 του Συμφώνου, τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να λαμβάνουν

αποτελεσματικά μέτρα, ιδίως νομοθετικά μέτρα, για την απαγόρευση της εργασίας παιδιών κάτω των 16 ετών. Περαιτέρω, πρέπει να απαγορεύουν όλες τις μορφές οικονομικής εκμετάλλευσης και καταναγκαστικής εργασίας των παιδιών. Τα συμβαλλόμενα κράτη πρέπει να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα για να διασφαλίσουν ότι η απαγόρευση της παιδικής εργασίας θα τηρείται πλήρως.

Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, 1996

Άρθρο 7 – Δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος των παιδιών και των νεαρών προσώπων για προστασία, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:

1. Να καθορίζουν το 15ο έτος της ηλικίας ως κατώτατο όριο ηλικίας για την είσοδο στην απασχόληση, με δυνατότητα όμως εξαιρέσεων για παιδιά, που απασχολούνται σε ορισμένες ελαφρές εργασίες που δεν απειλούν να βλάψουν την υγεία τους, την ηθική τους ή την εκπαίδευσή τους.

Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, 1989

Άρθρο 32

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να προστατεύεται από την οικονομική εκμετάλλευση και από την εκτέλεση οποιασδήποτε εργασίας που ενέχει κινδύνους ή που μπορεί να εκθέσει σε κίνδυνο την εκπαίδευσή του ή να βλάψει την υγεία του ή τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική ή κοινωνική ανάπτυξή του.
2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή του παρόντος άρθρου. Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των άλλων διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη ειδικότερα:
  - (α) ορίζουν ένα κατώτατο όριο ή κατώτατα όρια ηλικίας για την είσοδο στην επαγγελματική απασχόληση,
  - (β) προβλέπουν μία κατάλληλη ρύθμιση των ωραρίων και των συνθηκών εργασίας,
  - (γ) προβλέπουν κατάλληλες ποινές και άλλες κυρώσεις, για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του παρόντος άρθρου.

ΟΚΜΔ, Διεθνής Επιτροπή Νομικών κατά Πορτογαλίας, Απόφαση επί της ουσίας, 9 Σεπτεμβρίου 1999.

30. Η φύση της εργασίας αποτελεί καθοριστικό παράγοντα. Εργασία που είναι ακατάλληλη λόγω της απαιτούμενης σωματικής προσπάθειας, των συνθηκών εργασίας (θόρυβος, θερμότητα κ.λπ.) ή πιθανών ψυχολογικών επιπτώσεων μπορεί να έχει επιβλαβείς συνέπειες όχι μόνο στην υγεία και την ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και στην ικανότητά του να επιτύχει το μέγιστο όφελος από το σχολείο και γενικότερα, τις καλύτερες προοπτικές για ικανοποιητική ένταξη στην κοινωνία. Προκειμένου να συμμορφωθούν με το Άρθρο 7 παράγραφο 1, τα κράτη υποχρεούνται επομένως, υπό την επίβλεψη της Επιτροπής, να καθορίσουν τους τύπους εργασίας που μπορούν να θεωρηθούν ελαφριά εργασία, ή τουλάχιστον να καταρτίσουν έναν κατάλογο εκείνων που δεν είναι.
31. Εργασία που θεωρείται «ελαφριά» από τη φύση της παύει να είναι έτσι εάν εκτελείται για υπερβολική διάρκεια. Επομένως, τα Κράτη υποχρεούνται να καθορίσουν τις συνθήκες για την εκτέλεση της «ελαφριάς εργασίας», ιδίως τη μέγιστη επιτρεπόμενη διάρκεια και τις καθορισμένες περιόδους ανάπαυσης, ώστε να επιτρέπεται η επίβλεψη από τις αρμόδιες υπηρεσίες. Παρόλο που δεν έχει θέσει ένα γενικό όριο για τη διάρκεια της επιτρεπόμενης ελαφριάς εργασίας, η Επιτροπή έχει κρίνει ότι μια κατάσταση στην οποία ένα παιδί κάτω των 15 ετών που εργάζεται για είκοσι έως είκοσι πέντε ώρες την εβδομάδα κατά τη διάρκεια της σχολικής περιόδου (Συμπεράσματα II, σελ. 32), ή τρεις ώρες ανά σχολική ημέρα και έξι έως οκτώ ώρες την εβδομάδα, όταν δεν υπάρχει σχολείο, είναι αντίθετη με τον Χάρτη (Συμπεράσματα IV, σελ. 54). The ILO Convention No. 182 sets out the list of worst forms of child labour.

Η Σύμβαση Αριθ. 182 της ILO παραθέτει τον κατάλογο των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας.

ILO, C182- Σύμβαση για τις χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας (Αρ. 182), 1999.

Άρθρο 3

Για τους σκοπούς της παρούσας Σύμβασης, ο όρος **χειρότερες μορφές παιδικής εργασίας** περιλαμβάνει:

- (α) όλες τις μορφές δουλείας ή πρακτικές παρόμοιες με δουλεία, όπως η πώληση και η εμπορία παιδιών, η δουλεία λόγω χρεών και η δουλοπαροικία και η καταναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία, συμπεριλαμβανομένης της καταναγκαστικής ή υποχρεωτικής στρατολόγησης παιδιών για χρήση σε ένοπλες συγκρούσεις,
- (β) τη χρήση, προμήθεια ή προσφορά παιδιού για πορνεία, για την παραγωγή πορνογραφίας ή για πορνογραφικές παραστάσεις,
- (γ) τη χρήση, προμήθεια ή προσφορά παιδιού για παράνομες δραστηριότητες, ιδιαιτέρως για την παραγωγή και εμπορία ναρκωτικών, όπως ορίζεται στις σχετικές διεθνείς συνθήκες,
- (δ) εργασία όπου, από τη φύση της ή από τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιείται, ενδέχεται να βλάψει την υγεία, την ασφάλεια ή την ηθική των παιδιών.

Εκτός από τη θέσπιση κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου που απαγορεύει την παιδική εργασία, τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι αυτή η νομοθεσία τηρείται στην πράξη.

ΟΚΜΔ, Διεθνής Επιτροπή Νομικών κατά Πορτογαλίας, Απόφαση επί της ουσίας, 9 Σεπτεμβρίου 1999.

32. Τέλος, η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι ο στόχος και ο σκοπός του Χάρτη, ως μέσου προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι η προστασία των δικαιωμάτων όχι μόνο θεωρητικά, αλλά και στην πράξη. Επομένως, θεωρεί ότι η ικανοποιητική εφαρμογή του Άρθρου 7 δεν μπορεί να διασφαλιστεί αποκλειστικά με την ύπαρξη νομοθεσίας εάν αυτή δεν εφαρμόζεται αποτελεσματικά και δεν ελέγχεται αυστηρά (βλ. για παράδειγμα Συμπεράσματα ΧΙΙΙ-3, σελ. 283 και 286). Θεωρεί ότι η Επιθεώρηση Εργασίας μπορεί να διαδραματίσει αποφασιστικό ρόλο στην αποτελεσματική εφαρμογή του Άρθρου 7 του Χάρτη.

Κοινό Γενικό Σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

45. Υπό την επιφύλαξη των διεθνών εργασιακών προτύπων που σχετίζονται με την ελάχιστη ηλικία εισδοχής στην εργασία και την απαγόρευση και εξάλειψη των χειρότερων μορφών παιδικής εργασίας, δεν είναι όλες οι εργασίες που εκτελούνται από παιδιά μετανάστες άνω του νόμιμου ορίου ηλικίας για εργασία περιπτώσεις εκμετάλλευσης ή εκτελούμενες σε επικίνδυνες συνθήκες. Οι Επιτροπές υπενθυμίζουν στα Κράτη ότι τα παιδιά μετανάστες άνω του νόμιμου ορίου ηλικίας για εργασία, ανεξάρτητα από το καθεστώς τους, πρέπει να έχουν ίση μεταχείριση με εκείνη των παιδιών υπηκόων του κράτους όσον αφορά τις αμοιβές, άλλες συνθήκες εργασίας και όρους απασχόλησης.
46. Τα Κράτη πρέπει να λάβουν όλα τα απαραίτητα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα, συμπεριλαμβανομένης της διάστασης του φύλου, για τη ρύθμιση και την προστασία της απασχόλησης μεταναστών παιδιών σε σχέση με την ελάχιστη ηλικία απασχόλησης και την επικίνδυνη εργασία. Λαμβάνοντας υπόψη τον ειδικό κίνδυνο στον οποίο εκτίθενται παιδιά μετανάστες, τα Κράτη πρέπει να διασφαλίζουν επίσης ότι, τόσο στη νομοθεσία όσο και στην πράξη, τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, συμπεριλαμβανομένης της πρόβλεψης κατάλληλων κυρώσεων, από την αρμόδια αρχή ώστε να διασφαλιστεί η αποτελεσματική εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και σχετικών διεθνών προτύπων και ότι τα παιδιά μετανάστες:
- Απολαμβάνουν δίκαιους όρους εργασίας καθώς και αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας, σύμφωνα με διεθνώς αποδεκτά πρότυπα
  - Απολαμβάνουν συγκεκριμένα προστατευτικά μέτρα που ρυθμίζουν τις ώρες και τις συνθήκες υπό τις οποίες τα παιδιά μπορούν να εργαστούν
  - Υπόκεινται σε περιοδικές ιατρικές εξετάσεις που πιστοποιούν την καταλληλότητά τους για εργασία

- Έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων τους από δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς, συμπεριλαμβανομένης της εξασφάλισης αποτελεσματικών μηχανισμών καταγγελίας και τείχους προστασίας μεταξύ εργασιακών δικαιωμάτων και εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής

V. Το δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας

Οι μετανάστες αντιμετωπίζουν πολλές προκλήσεις αναφορικά με την ισότιμη και χωρίς διακρίσεις πρόσβαση στο δικαίωμα στην υγεία. Οι μετανάστες, για διάφορους λόγους, μπορεί να αποκλειστούν από τα συνήθη συστήματα περίθαλψης της υγείας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα Κράτη παρέχουν στους μετανάστες πρόσβαση σε ορισμένες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης και όχι σε άλλες. Οι μετανάστες μπορούν, επομένως, για παράδειγμα, να έχουν πρόσβαση σε επείγουσα ιατρική περίθαλψη, αλλά όχι σε προληπτικές και άλλες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ) 1966

Άρθρο 12

1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει την καλλίτερη δυνατή σωματική και ψυχική υγεία.
2. Τα μέτρα που θα λάβουν τα συμβαλλόμενα Κράτη, για την εξασφάλιση της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού πρέπει να περιλαμβάνουν επίσης και τα απαιτούμενα μέτρα για τη διασφάλιση:
  - (α) Της μείωσης των θνησιγενών βρεφών και της θνησιμότητας αυτών καθώς και της υγιεινής ανάπτυξης των παιδιών,
  - (β) Της βελτίωσης όλων των τομέων υγιεινής του περιβάλλοντος και της βιομηχανικής υγιεινής,
  - (γ) Της προφύλαξης και θεραπείας επιδημικών, ενδημικών, επαγγελματικών και άλλων ασθενειών και της καταπολέμησης αυτών,
  - (δ) Της δημιουργίας συνθηκών που μπορούν να εξασφαλίζουν σε όλους ιατρικές υπηρεσίες και ιατρική περίθαλψη σε περίπτωση ασθένειας.

Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Εργαζομένων Μεταναστών και των Οικογενειών τους, 1990

Άρθρο 28

Οι διακινούμενοι εργαζόμενοι και τα μέλη των οικογενειών τους έχουν το δικαίωμα να λαμβάνουν οποιαδήποτε ιατρική περίθαλψη που απαιτείται επειγόντως για τη διάσωση της ζωής τους ή την αποφυγή ανεπανόρθωτων βλαβών στην υγεία τους βάσει της ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του υπόψη Κράτους. Δεν πρέπει να υπάρχει άρνηση παροχής τέτοιας επείγουσας ιατρικής περίθαλψης λόγω παρατυπίας σε ότι αφορά τη διαμονή ή την εργασία.

Άρθρο 43

1. Οι διακινούμενοι εργαζόμενοι απολαμβάνουν ίσης μεταχείρισης με τους υπηκόους του Κράτους απασχόλησης σε σχέση με:
  - ... (ε) Πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες και υπηρεσίες υγείας, υπό τον όρο ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις συμμετοχής στα αντίστοιχα συστήματα, ...

Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 1989

Άρθρο 24

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατόν επίπεδο υγείας και να επωφελείται από τις υπηρεσίες ιατρικής θεραπείας και αποκατάστασης αναπήρων. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να διασφαλίσουν το ότι κανένα

παιδί δεν θα στερείται το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες αυτές.

2. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την πλήρη εφαρμογή του παραπάνω δικαιώματος και ιδιαίτερα παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα για:
  - (α) να μειώσουν τη βρεφική και παιδική θνησιμότητα,
  - (β) να εξασφαλίσουν σε κάθε παιδί την απαραίτητη ιατρική αντίληψη και περίθαλψη δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη της στοιχειώδους περίθαλψης,
  - (γ) να αγωνιστούν κατά της ασθένειας και της κακής διατροφής και μέσα στα πλαίσια της στοιχειώδους περίθαλψης, με την εφαρμογή - ανάμεσα στα άλλα - της ήδη διαθέσιμης τεχνολογίας και με την παροχή θρεπτικών τροφών και καθαρού πόσιμου νερού, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους της μόλυνσης του φυσικού περιβάλλοντος,
  - (δ) να εξασφαλίσουν στις μητέρες κατάλληλη περίθαλψη πριν και μετά τον τοκετό,
  - (ε) να μπορούν όλες οι ομάδες της κοινωνίας, ιδιαίτερα οι γονείς και τα παιδιά, να ενημερώνονται για τα θέματα της υγείας και της διατροφής του παιδιού, για τα πλεονεκτήματα του φυσικού θηλασμού, την υγιεινή και την καθαριότητα του περιβάλλοντος και την πρόληψη των ατυχημάτων και να βρίσκουν υποστήριξη στη χρήση των παραπάνω βασικών γνώσεων,
  - (στ) Να αναπτύξουν την προληπτική ιατρική φροντίδα, την καθοδήγηση των γονέων και την εκπαίδευση και τις υπηρεσίες του οικογενειακού προγραμματισμού.
3. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέτρα για να καταργηθούν οι παραδοσιακές πρακτικές που βλάπτουν την υγεία των παιδιών.
4. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προωθήσουν και να ενθαρρύνουν τη διεθνή συνεργασία, ώστε να επιτύχουν σταδιακά την πλήρη πραγματοποίηση του δικαιώματος που αναγνωρίζεται στο παρόν άρθρο. Εν όψει αυτού, λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη οι ανάγκες των υπό ανάπτυξη χωρών.

Κοινό Γενικό Σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Διακινούμενων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

55. Κάθε παιδί μετανάστης πρέπει να έχει πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη ίδια με εκείνη των υπηκόων του κράτους, ανεξάρτητα από το καθεστώς του μετανάστη. Αυτό περιλαμβάνει όλες τις υπηρεσίες υγείας, είτε προληπτικές είτε θεραπευτικές, και την ψυχική, σωματική ή ψυχοκοινωνική περίθαλψη, που παρέχονται στην κοινότητα ή σε ιδρύματα υγειονομικής περίθαλψης. Τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι η υγεία των παιδιών δεν υπονομεύεται λόγω διακρίσεων, γεγονός που αποτελεί σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει στην ευπάθεια, ενώ πρέπει επίσης να αντιμετωπίζονται οι επιπτώσεις πολλαπλών μορφών διακρίσεων. Πρέπει να δίδεται ιδιαίτερη προσοχή στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της μειωμένης πρόσβασης σε υπηρεσίες που αφορούν το φύλο. Επιπλέον, τα παιδιά μετανάστες πρέπει να έχουν πλήρη πρόσβαση σε πληροφορίες και υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας ανάλογα με την ηλικία τους.
56. Τα Κράτη προτρέπονται να δίνουν έμφαση σε μια ολιστική προσέγγιση στο δικαίωμα στην υγεία. Τα εθνικά τους σχέδια, πολιτικές και στρατηγικές πρέπει να αντιμετωπίζουν τις ανάγκες υγείας των παιδιών μεταναστών και τις ευάλωτες καταστάσεις στις οποίες ενδέχεται να βρεθούν. Τα παιδιά μετανάστες πρέπει να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας χωρίς να απαιτείται να παρουσιάσουν άδεια παραμονής ή καταχώριση ασύλου. Διοικητικά και οικονομικά εμπόδια στην πρόσβαση σε υπηρεσίες πρέπει να αρθούν, μεταξύ άλλων μέσω της αποδοχής εναλλακτικών μέσων απόδειξης ταυτότητας και κατοικίας, όπως αποδείξεις με μάρτυρες. Επιπλέον, οι επιτροπές προτρέπουν τα Κράτη να απαγορεύσουν την κοινή χρήση δεδομένων των ασθενών μεταξύ ιδρυμάτων υγείας και αρχών μετανάστευσης, καθώς και υπηρεσιών εφαρμογής της πολιτικής μετανάστευσης πλησίον ή σε χώρους δημόσιας υγείας, καθώς αυτά περιορίζουν ή στερούν αποτελεσματικά τα παιδιά μετανάστες ή τα παιδιά που γεννιούνται από μετανάστες γονείς από το να απολαμβάνουν χωρίς προβλήματα το δικαίωμά τους στην υγεία. Πρέπει να δημιουργούνται αποτελεσματικά τείχη προστασίας ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμά τους στην υγεία.

58. Οι περιορισμοί στο δικαίωμα ενήλικων μεταναστών στην υγεία βάσει της εθνικότητάς τους ή του καθεστώτος μετανάστη μπορούν επίσης να επηρεάσουν το δικαίωμα των παιδιών τους στην υγεία, τη ζωή και την ανάπτυξη. Επομένως, μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για τα δικαιώματα των παιδιών πρέπει να περιλαμβάνει μέτρα που αποσκοπούν στη διασφάλιση του δικαιώματος στην υγεία για όλους τους διακινούμενους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους, ανεξάρτητα από το καθεστώς μετανάστη αυτών, καθώς και μέτρα που αποσκοπούν στη διασφάλιση μιας διαπολιτισμικής προσέγγισης των πολιτικών, προγραμμάτων και πρακτικών για την υγεία.

Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, 1996

Άρθρο 11 - Το δικαίωμα στην προστασία της υγείας

Προκειμένου να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος προστασίας της υγείας, τα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση, είτε άμεσα είτε σε συνεργασία με δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς, να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα που αποσκοπούν *μεταξύ άλλων*:

1. να εξαλείψουν, στο μέτρο του δυνατού, τα αίτια της κακής υγείας,
2. να παρέχουν συμβουλευτικές και εκπαιδευτικές εγκαταστάσεις για την προαγωγή της υγείας και την ενθάρρυνση της ατομικής ευθύνης σε θέματα υγείας,
3. να προλαμβάνουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις επιδημικές, ενδημικές και άλλες ασθένειες, καθώς και τα ατυχήματα.

Αν και δεν υφίσταται δικαίωμα να είναι κάποιος υγιής, το δικαίωμα στην υγεία είναι θεμελιώδες για την επιβίωση του ανθρώπου. Η ΕΟΚΜΔ περιγράφει το δικαίωμα στην υγεία στο Γενικό Σχόλιο αρ. 14:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 14, Το δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας (άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγ. ΟΗΕ Ε/Σ.12/2000/4, 11 Αυγούστου 2000

4. Το δικαίωμα στην υγεία είναι στενά συνδεδεμένο και εξαρτώμενο από την πραγμάτωση άλλων δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτά διατυπώνονται στον Διεθνή Χάρτη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων στην τροφή, τη στέγαση, την εργασία, τη μόρφωση, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τη ζωή, την απαγόρευση διακρίσεων, την ισότητα, την απαγόρευση των βασανιστηρίων, την ιδιωτικότητα, την πρόσβαση στην πληροφορία και τις ελευθερίες του συντεριζέσθαι, του συνέρχεσθαι και της μετακίνησης. Αυτά και άλλα δικαιώματα και ελευθερίες αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία του δικαιώματος στην υγεία.

5. [...] [Η] αναφορά στο άρθρο 12. του Συμφώνου στο «υψηλότερο εφικτό επίπεδο σωματικής και ψυχικής υγείας» δεν περιορίζεται στο δικαίωμα στην περίθαλψη υγείας. Αντίθετα, η ιστορία της σύνταξης και η ρητή διατύπωση του άρθρου 12.2 αναγνωρίζουν ότι το δικαίωμα στην υγεία εμπεριέχει μια σειρά από κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που προάγουν συνθήκες στις οποίες τα άτομα μπορούν να διάγουν έναν υγιή βίο και εκτείνονται στους καθοριστικούς παράγοντες της υγείας, όπως είναι η τροφή και η διατροφή, η στέγαση, η πρόσβαση σε ασφαλές και πόσιμο νερό και επαρκείς υγειονομικές εγκαταστάσεις, τις ασφαλείς και υγιείς συνθήκες εργασίας, και σε ένα υγιές περιβάλλον.[...]

8. Το δικαίωμα στην υγεία δεν πρέπει να νοείται ως δικαίωμα να είναι κάποιος υγιής. [...]

Επίσης, αναφορικά με το δικαίωμα στην υγεία, η ΕΟΚΜΔ περιγράφει τις ελάχιστες βασικές υποχρεώσεις:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 14, Το δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας (άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγ. ΟΗΕ Ε/Σ.12/2000/4, 11 Αυγούστου 2000

43. Στο Γενικό Σχόλιο Αρ. 3, η Επιτροπή επιβεβαιώνει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν τη βασική υποχρέωση να διασφαλίζουν την ικανοποίηση, τουλάχιστον, των ελάχιστων βασικών επιπέδων κάθε δικαιώματος που κατοχυρώνεται με το Σύμφωνο, συμπεριλαμβανομένης της βασικής πρωτοβάθμιας περίθαλψης της υγείας. [...] αυτές οι βασικές υποχρεώσεις περιλαμβάνουν τουλάχιστον τις ακόλουθες υποχρεώσεις:

- (α) Διασφάλιση του δικαιώματος πρόσβασης σε εγκαταστάσεις, προϊόντα και υπηρεσίες υγείας με τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις, ειδικά για τις ευάλωτες ή περιθωριοποιημένες ομάδες,
- (β) Διασφάλιση της πρόσβασης στην ελάχιστα αναγκαία τροφή, η οποία είναι διατροφικά επαρκής και ασφαλής για να εξασφαλίσει ότι κανείς δεν βιώνει την πείνα,

- (γ) Διασφάλιση βασικής στέγης, στέγασης και υγειονομικών εγκαταστάσεων και επαρκούς παροχής ασφαλούς και πόσιμου νερού,
  - (δ) Παροχή των βασικών φαρμάκων, όπως αυτά καθορίζονται από καιρό σε καιρό από το Πρόγραμμα Δράσης για τα βασικά Φάρμακα του ΠΟΥ,
  - (ε) Διασφάλιση ίσης κατανομής όλων των εγκαταστάσεων, προϊόντων και υπηρεσιών υγείας.
44. Η Επιτροπή επίσης επιβεβαιώνει ότι οι ακόλουθες είναι υποχρεώσεις συγκρίσιμης προτεραιότητας:
- (α) Διασφάλιση αναπαραγωγικής περιθάλψης, και περιθάλψης υγείας για τη μητέρα (τόσο προ όσο και μετά τον τοκετό) και το παιδί,
  - (β) Παροχή ανοσοποίησης κατά σοβαρών λοιμωδών ασθενειών που εμφανίζονται στην κοινότητα
  - (γ) [...]

ESCR, Συμπεράσματα 2005 – Δήλωση ερμηνείας του Άρθρου 11 του Χάρτη, 2005

Κατά την εκτίμηση του κατά πόσο το δικαίωμα στην προστασία της υγείας μπορεί να ασκηθεί αποτελεσματικά, η Επιτροπή δίνει ιδιαίτερη προσοχή στην κατάσταση των μειονεκτούντων και ευάλωτων ομάδων. Επομένως, θεωρεί ότι τυχόν περιορισμοί αυτού του δικαιώματος δεν πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που να εμποδίζει την αποτελεσματική άσκηση από αυτές τις ομάδες του δικαιώματος στην προστασία της υγείας. Αυτή η ερμηνεία επιβάλλεται λόγω της απαίτησης για μη διάκριση (Άρθρα Ε του Αναθεωρημένου Χάρτη και Προοίμιο του Χάρτη του 1961) σε συνδυασμό με τα ουσιαστικά δικαιώματα του Χάρτη.

ECSR, Defence for Children International (DCI) κατά Βελγίου, Αρ. Προσφυγής 69/2011, Απόφαση επί της ουσίας, 23 Οκτωβρίου 2012.

28. Η Επιτροπή σημειώνει ότι, σύμφωνα με ένα επιχείρημα που προέβλεπαν Κράτη Μέρη σε απόκριση άλλων καταγγελιών σχετικά με τα δικαιώματα ανηλίκων αλλοδαπών που βρίσκονται παράνομα στη χώρα (...), η επίπτωση της παραγράφου 1 του Παραρτήματος του Χάρτη είναι ότι τα άτομα που αφορά αυτή η καταγγελία (συνοδευόμενοι και ασυνόδευτοι ανήλικοι αλλοδαποί που βρίσκονται παράνομα σε μια χώρα) δεν εμπίπτουν στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 17, καθώς δεν είναι υπήκοοι άλλων Μερών που «διαμένουν νόμιμα ή εργάζονται κανονικά» στην επικράτεια του ενδιαφερόμενου Μέρους. Η Επιτροπή τονίζει ωστόσο ότι ο περιορισμός του προσωπικού πεδίου εφαρμογής που περιλαμβάνεται στο Παράρτημα δεν πρέπει να εκλαμβάνεται με τρόπο που να στερεί από τους αλλοδαπούς που ανήκουν στην κατηγορία των παράνομων μεταναστών την προστασία των πιο βασικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χάρτη ή να βλάπτει τα θεμελιώδη δικαιώματά τους, όπως το δικαίωμα στη ζωή ή στη σωματική ακεραιότητα ή το δικαίωμα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

SCR, International Federation of Human Rights League (FIDH) κατά Γαλλίας, Αρ. Προσφυγής 14/2003, Απόφαση επί της ουσίας, 8 Σεπτεμβρίου 2004.

31. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι η θεμελιώδης αξία και ο πυρήνας της θετικής Ευρωπαϊκής νομοθεσίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα - είτε βάσει του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη είτε βάσει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και η υγειονομική περίθαλψη αποτελεί προϋπόθεση για τη διατήρηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Εκτός από την παροχή κατάλληλης νομοθεσίας σχετικά με την πρόσβαση στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο υγείας, η νομοθεσία αυτή πρέπει να εφαρμόζεται αποτελεσματικά.

ECSR, EUROCEF κατά Γαλλίας, Αρ. Προσφυγής 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.

154. Ωστόσο, η Επιτροπή, αναφερόμενη στα συμπεράσματά της σύμφωνα με το Άρθρο 17, επαναλαμβάνει ότι, λόγω του υπερπληθυσμού στις εγκαταστάσεις υποδοχής, ορισμένοι ανήλικοι ζουν στο δρόμο όπου απειλείται η σωματική και ηθική τους ακεραιότητα χωρίς πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας. Η Επιτροπή ανησυχεί για το γεγονός ότι ορισμένοι ασυνόδευτοι αλλοδαποί ανήλικοι, που έχουν δηλωθεί ως «ενήλικες» από τις αρχές και δεν τηρούν την προϋπόθεση διαμονής τριών μηνών στην επικράτεια, δεν έχουν πρόσβαση ούτε

σε καθολική κάλυψη υγειονομικής περίθαλψης (PUMa), ούτε στην Κρατική ιατρική βοήθεια (AME). Επομένως, διαπιστώνει ότι οι ειδικές ανάγκες όσον αφορά την προστασία της υγείας των ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων δεν λαμβάνονται υπόψη και η ισχύουσα νομοθεσία δεν εφαρμόζεται αποτελεσματικά.

155. Για τους λόγους αυτούς, η Επιτροπή θεωρεί ότι υπάρχει παραβίαση του Άρθρου 11§1 του Χάρτη.

Το δικαίωμα στην υγεία συνδέεται επίσης με το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2) και την απαγόρευση ταπεινωτικής και απάνθρωπης μεταχείρισης (άρθρο 3) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Στην *Khan κατά Γαλλίας*, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έκρινε ότι οι ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης στην κατασκήνωση του Calais ισοδυναμούσαν με ταπεινωτική και απάνθρωπη μεταχείριση.

Khan κατά Γαλλίας, ΕΔΔΑ, Αρ. Προσφυγής 12267/16, 28 Φεβρουαρίου 2019

85. Συνεπώς, ελλείπει προστασίας από τις αρχές και παρά την υποστήριξη που μπορούσε να βρει από μη κυβερνητικές οργανώσεις στον χερσότοπο, ο αιτών πέρασε έξι μήνες σε ένα περιβάλλον που προφανώς δεν ήταν κατάλληλο για την περίπτωση του ως παιδιού, χαρακτηριζόμενο ιδιαίτερα από ανθυγιεινές, επισφαλείς και μη ασφαλείς συνθήκες. Ακριβώς με βάση τον κίνδυνο στον οποίο βρέθηκε και το γεγονός ότι ο κίνδυνος επιδεινώθηκε από την εκκαθάριση της νότιας ζώνης του χερσότοπου, ο δικαστής ανηλίκων του ανωτάτου δικαστηρίου Boulogne-sur-Mer διέταξε στις 22 Φεβρουαρίου 2016 να τεθεί υπό την φροντίδα των υπηρεσιών πρόνοιας για τα παιδιά (βλ. παράγραφο 31 ανωτέρω).

93. Έτσι, ο αιτών πέρασε αρκετούς μήνες στην παραγκούπολη του χερσότοπου του Calais, σε ένα περιβάλλον εντελώς ακατάλληλο για την περίπτωση του ως παιδιού, από άποψη ασφάλειας, στέγασης, υγιεινής ή πρόσβασης σε τροφή και φροντίδα, και σε απαράδεκτα επισφαλείς συνθήκες ενόψει της νεαρής του ηλικίας.

94. Το Δικαστήριο είναι της γνώμης ότι αυτές οι ιδιαιτέρως σοβαρές περιστάσεις και η παράλειψη εκτέλεσης της απόφασης του Δικαστή Ανηλίκων που διατάσσει μέτρα για την προστασία του αιτούντος, όταν ληφθούν από κοινού, συνιστούν παραβίαση των υποχρεώσεων που επιβάλλονται στο εναγόμενο Κράτος, φθάνοντας έτσι το όριο σοβαρότητας που απαιτείται για την εφαρμογή του Άρθρου 3 της Σύμβασης. Καταλήγει επομένως στο συμπέρασμα ότι ο αιτών βρέθηκε, ως αποτέλεσμα των παραλείψεων των Γαλλικών αρχών, σε μια κατάσταση που παραβιάζει τη διάταξη αυτή και η οποία θεωρείται ότι συνιστά ταπεινωτική μεταχείριση.

95. Κατά συνέπεια, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 3 της Σύμβασης.

Το δικαίωμα στην υγεία: απαγόρευση διακρίσεων

Από αυτήν την περιγραφή, είναι σαφές ότι το δικαίωμα στην υγεία δεν αποτελεί ένα αυτοτελές δικαίωμα. Το δικαίωμα στην υγεία είναι στενά συνδεδεμένο με άλλα δικαιώματα του ανθρώπου και θα πρέπει να εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις:

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 14, Το δικαίωμα στο υψηλότερο εφικτό επίπεδο υγείας (άρθρο 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/2000/4, 11 Αυγούστου 2000

11. Η Επιτροπή ερμηνεύει το δικαίωμα στην υγεία, όπως ορίζεται στο άρθρο 12.1, ως ένα δικαίωμα με πολλές πτυχές που εκτείνεται όχι μόνο στην έγκαιρη και κατάλληλη περίθαλψη της υγείας, αλλά και στους καθοριστικούς παράγοντες της υγείας, όπως είναι η πρόσβαση σε ασφαλές και πόσιμο νερό και επαρκείς υγειονομικές εγκαταστάσεις, η επαρκής παροχή ασφαλούς τροφής, διατροφής και στέγασης, υγιεινών επαγγελματικών και περιβαλλοντικών συνθηκών, και η πρόσβαση σε μόρφωση και πληροφόρηση αναφορικά με την υγεία, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας. [...]

18. Δυνάμει του άρθρου 2.2 και του άρθρου 3, το Σύμφωνο απαγορεύει οποιαδήποτε διάκριση στην πρόσβαση στην περίθαλψη υγείας και τους καθοριστικούς παράγοντες της υγείας, καθώς και στα μέσα και τις προϋποθέσεις για τη λήψη τους, με βάση τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, το θρήσκευμα, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση, τη σωματική ή ψυχική αναπηρία, την κατάσταση της υγείας (συμπερ. των φορέων HIV/AIDS), του σεξουαλικού προσανατολισμού και του αστικού, πολιτικού, κοινωνικού ή άλλου καθεστώτος, που έχει την πρόθεση ή το αποτέλεσμα να ακυρώνει ή να παρεμποδίζει την ίση απόλαυση ή άσκηση του δικαιώματος στην υγεία. [...]

19. Αναφορικά με το δικαίωμα στην υγεία, η ισότητα της πρόσβασης στην περίθαλψη υγείας και τις υπηρεσίες υγείας πρέπει να τονιστεί. Τα κράτη έχουν την ειδική υποχρέωση να παρέχουν σε όσους δεν διαθέτουν τα απαραίτητα μέσα, την αναγκαία ασφάλιση υγείας και εγκαταστάσεις περίθαλψης υγείας και να αποτρέψουν όποια διάκριση σε διεθνώς απαγορευμένες βάσεις στην παροχή της περίθαλψης υγείας και των υπηρεσιών υγείας, ειδικά αναφορικά με τις βασικές υποχρεώσεις του δικαιώματος στην υγεία. [...]
34. Συγκεκριμένα, τα κράτη έχουν την υποχρέωση να σέβονται το δικαίωμα στην υγεία, μεταξύ άλλων με την μη άρνηση και μη περιορισμό της ίσης πρόσβασης για όλα τα άτομα, συμπεριλαμβανομένων των φυλακισμένων ή κρατούμενων, των μειονοτήτων, των αιτούντων άσυλο και των παράτυπων μεταναστών, στις υπηρεσίες προληπτικής, θεραπευτικής ή ανακουφιστικής υγείας. Επίσης πρέπει να απέχουν από την άσκηση πρακτικών που εισάγουν διακρίσεις, ως κρατική πολιτική. [...]

Κοινό Γενικό Σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Διακινουμένων Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Νο. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

55. Κάθε παιδί μετανάστης πρέπει να έχει πρόσβαση σε υγειονομική περίθαλψη ίδια με εκείνη των υπηκόων του κράτους, ανεξάρτητα από το καθεστώς μετανάστη. Αυτό περιλαμβάνει όλες τις υπηρεσίες υγείας, είτε προληπτικές είτε θεραπευτικές, και την ψυχική, σωματική ή ψυχοκοινωνική περίθαλψη, που παρέχονται στην κοινότητα ή σε ιδρύματα υγειονομικής περίθαλψης. Τα Κράτη έχουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν ότι η υγεία των παιδιών δεν υπονομεύεται λόγω διακρίσεων, γεγονός που αποτελεί σημαντικό παράγοντα που συμβάλλει στην ευπάθεια, ενώ πρέπει επίσης να αντιμετωπίζονται οι επιπτώσεις πολλαπλών μορφών διακρίσεων. Πρέπει να δίδεται προσοχή στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της μειωμένης πρόσβασης σε υπηρεσίες που αφορούν το φύλο. Επιπλέον, τα παιδιά μετανάστες πρέπει να έχουν πλήρη πρόσβαση σε πληροφορίες και υπηρεσίες σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας ανάλογα με την ηλικία τους.
58. Οι περιορισμοί στο δικαίωμα ενήλικων μεταναστών στην υγεία βάσει της εθνικότητάς τους ή του καθεστώτος μετανάστη μπορούν επίσης να επηρεάσουν το δικαίωμα των παιδιών τους στην υγεία, τη ζωή και την ανάπτυξη. Επομένως, μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για τα δικαιώματα των παιδιών πρέπει να περιλαμβάνει μέτρα που αποσκοπούν στη διασφάλιση του δικαιώματος στην υγεία για όλους τους διακινούμενους εργαζόμενους και τις οικογένειές τους, ανεξάρτητα από το καθεστώς μετανάστη αυτών, καθώς και μέτρα που αποσκοπούν στη διασφάλιση μιας διαπολιτισμικής προσέγγισης των πολιτικών, προγραμμάτων και πρακτικών για την υγεία.

Στην πρώιμη νομολογία της, η ΕΕΚΔ απεφάνθη ότι αποτελούσε παραβίαση του ΕΚΧ η διάκριση στην πρόσβαση στην περίθαλψη υγείας ανάμεσα σε παιδιά δύο τύπων καθεστώτος μετανάστη. Αυτή η υπόθεση είναι επίσης η πρώτη υπόθεση στην οποία η ΕΕΚΔ διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της προστασίας του Παραστήματος του ΕΚΧ για να συμπεριληφθούν και τα παιδιά μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα. Αργότερα, αυτό επιβεβαιώθηκε στην υπόθεση *DCI κατά Ολλανδίας και, αναφορικά με τους ενήλικες στην υπόθεση CEC κατά Ολλανδίας (υποθέσεις ό.π.)*.

ΕΕΚΔ, FIDH κατά Γαλλίας, Αρ. Προσφυγή 14/2003, Απόφαση 8 Σεπτεμβρίου 2004

29. Έτσι, ο Χάρτης πρέπει να ερμηνευθεί ως ότι προσδίδει σάρκα και οστά στα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα. Συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, ότι οι περιορισμοί στα δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται περιοριστικά, δηλ. να γίνονται αντιληπτοί με έναν τρόπο που διατηρούν ακέραιη την ουσία του δικαιώματος και να επιτυγχάνουν τον γενικό σκοπό του Χάρτη.
30. Όσον αφορά την παρούσα προσφυγή, η Επιτροπή πρέπει να αποφασίσει πώς ο περιορισμός στο Παράρτημα πρέπει να ερμηνεύεται, δεδομένου του πρωταρχικού σκοπού του Χάρτη, όπως ορίζεται παραπάνω. Ο περιορισμός ισχύει για ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών δικαιωμάτων στα Άρθρα 1-14 και τα επηρεάζει με διαφορετικό τρόπο. Υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, αναφέρεται σε ένα δικαίωμα θεμελιώδους σημασίας για το άτομο, εφόσον συνδέεται με το ίδιο το δικαίωμα στη ζωή και αγγίζει την ίδια την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Επιπλέον, ο περιορισμός σε αυτή την περίπτωση έχει αρνητικό αντίκτυπο στα παιδιά που εκτίθενται στον κίνδυνο της έλλειψης ιατρικής περίθαλψης. [...]
32. Η Επιτροπή κρίνει ότι η νομοθεσία ή η πρακτική που αρνείται το δικαίωμα σε ιατρική βοήθεια σε αλλοδαπούς υπηκόους, εντός της επικράτειας ενός συμβαλλόμενου κράτους, ακόμα και αν βρίσκονται εκεί παράτυπα, αντιβαίνει τον Χάρτη. [...]

35. με το Άρθρο 17 η Επιτροπή υπενθυμίζει ότι διάφορες διατάξεις του Αναθεωρημένου Χάρτη εγγυώνται τα Δικαιώματα των Παιδιών και των νεαρών ατόμων. [...]
36. Το Άρθρο 17 του Αναθεωρημένου Χάρτη εμπνέεται περαιτέρω άμεσα από τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Προστατεύει με γενικό τρόπο το δικαίωμα των παιδιών και των νεαρών ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των ασυνόδευτων ανηλίκων, στην πρόνοια και τη βοήθεια. Όμως, η Επιτροπή σημειώνει ότι
- α) η παροχή ιατρικής βοήθειας στην παραπάνω ομάδα στη Γαλλία περιορίζεται μόνο σε καταστάσεις που εγκυμονούν άμεση απειλή για τη ζωή,
  - β) τα παιδιά παράτυπων μεταναστών εισάγονται στις δομές ιατρικής βοήθειας μόνο μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα.
37. Για τους λόγους αυτούς, η Επιτροπή κρίνει ότι η κατάσταση αντιβαίνει το Άρθρο 17.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα ΕΚΔ δικαιώματα των μεταναστών συχνά συσχετίζονται με ζητήματα που άπτονται των δικαιωμάτων παραμονής. Αυτή ήταν επίσης η περίπτωση σε ό,τι αφορά την ιατρική περίθαλψη στην υπόθεση *Paroshvili κατά Βελγίου*. Το ΕΔΔΑ αντιμετώπισε το ερώτημα εάν η μη πρόσβαση σε ιατρική περίθαλψη (σε απειλητική για τη ζωή κατάσταση) στη χώρα προέλευσης πρέπει να καθιστά απαγορευτική την απομάκρυνση. Το δικαστήριο έκρινε ότι ισοδυναμούσε με παράβαση του άρθρου 3.

Paroshvili κατά Βελγίου, ΕΔΔΑ, Αρ. Προσφυγής 41738/10, 12 Δεκεμβρίου 2016.

175. Το Δικαστήριο περαιτέρω παρατηρεί ότι έχει κρίνει ότι η ταλαιπωρία την οποία συνεπάγεται μια φυσικά ανακύπτουσα ασθένεια μπορεί να καλύπτεται από το Άρθρο 3, όταν αυτή αποτελεί, ή κινδυνεύει να επιδεινωθεί λόγω θεραπείας, είτε απορρέει από συνθήκες κράτησης, απέλασης ή από άλλα μέτρα για τα οποία οι αρχές δύνανται να θεωρηθούν υπεύθυνες (βλέπε *Pretty*, ανωτέρω, § 52). Ωστόσο, δεν εμποδίζεται από την εξέταση ενός ισχυρισμού προσφεύγοντα υπό το Άρθρο 3 όταν η πηγή κινδύνου της προβλεπόμενης μεταχείρισης στις χώρες υποδοχής προκύπτει από παράγοντες που δεν επισύρουν άμεσα ή έμμεσα την ευθύνη των δημοσίων αρχών αυτής της χώρας (βλέπε *D. Κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, ανωτέρω, § 49).
181. Το Δικαστήριο καταλήγει από αυτή τη νομολογιακή ανακεφαλαίωση ότι η εφαρμογή του Άρθρου 3 της Σύμβασης μόνο σε περιπτώσεις όπου ένα άτομο αντιμετωπίζει απέλαση είναι ετοιμοθάνατο, όπως είναι η πρακτική του από την απόφαση *N. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, έχει στερήσει αλλοδαπούς οι οποίοι είναι σοβαρά άρρωστοι, αλλά των οποίων η κατάσταση είναι λιγότερη κρίσιμη, από το ευεργέτημα της εν λόγω διάταξης. [...]
205. Συμπερασματικά, το Δικαστήριο θεωρεί ότι, ελλείψει εκτίμησης εκ μέρους των εθνικών αρχών σχετικά με τον κίνδυνο που αντιμετωπίζει ο αιτών υπό το φως των πληροφοριών σχετικά με την κατάσταση της υγείας του και την ύπαρξη κατάλληλης θεραπείας στη Γεωργία, οι διαθέσιμες στις αρχές πληροφορίες δεν επαρκούσαν για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι ο αιτών, εάν επέστρεφε στη Γεωργία, δεν θα διέτρεχε πραγματικό και συγκεκριμένο κίνδυνο μεταχείρισης αντίθετα με το Άρθρο 3 της Σύμβασης (βλ. παράγραφο 183 ανωτέρω).
206. Επομένως, εάν ο αιτών είχε επιστρέψει στη Γεωργία χωρίς να εκτιμηθούν αυτοί οι παράγοντες, θα υπήρχε παραβίαση του Άρθρου 3.

Για περισσότερες πληροφορίες για το δικαίωμα στην υγεία σε άτομα υπό κράτηση πρβ. Ενότητα II, τμήμα D.2 (α) Πρόσβαση στην υγεία.

VI. Το δικαίωμα στη μορφωση

Το δικαίωμα στη μόρφωση κατοχυρώνεται σε έναν μεγάλο αριθμό διεθνών και περιφερειακών συμβάσεων, τόσο στις συνθήκες για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, όσο και σε αυτές που αφορούν οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα. Το δικαίωμα στην εκπαίδευση αναγνωρίζεται ως ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη όλων των ανθρώπων και για την κατανόηση και την προστασία (άλλων) ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ)

Άρθρο 13

1. Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα μορφώσεως κάθε προσώπου. Συμφωνούν ότι η μόρφωση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και του αισθήματος της αξιοπρέπειάς της και να ενισχύει το σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. [...]
2. Τα συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν ότι προς το σκοπό εξασφάλισης της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού:
  - (α) Η βασική εκπαίδευση πρέπει να είναι υποχρεωτική και να παρέχεται σε όλους δωρεάν.
  - (β) Η μέση εκπαίδευση, με τις διάφορες μορφές της, στην οποία περιλαμβάνεται και η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση πρέπει να γενικεύεται, ώστε να καθίσταται ευχερής σε όλους με όλα τα κατάλληλα μέσα και μάλιστα με την προοδευτική θέσπιση της δωρεάν παιδείας. [...]
3. Τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να σέβονται την ελευθερία των γονέων και, ενδεχόμενα των νόμιμων κηδεμόνων, να επιλέγουν για τα παιδιά τους ιδρύματα που δεν ανήκουν ή δεν υπάγονται στο Δημόσιο, αλλά ανταποκρίνονται στα οριζόμενα από το κράτος ή εγκεκριμένα ελάχιστα όρια εκπαίδευσης και να εξασφαλίζουν τη θρησκευτική και ηθική μόρφωση των παιδιών τους σύμφωνα προς τις ίδιες τους πεποιθήσεις.

Πρωτόκολλο 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, (ΕΣΔΑ) 1952

Άρθρο 2

Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Παν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ' αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις.

Το δικαίωμα στη μόρφωση αναγνωρίζεται ως κύριο στην ανάπτυξη του ατόμου και στην κατανόηση και προστασία (άλλων) δικαιωμάτων του ανθρώπου.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Νο. 13, Το δικαίωμα στη μόρφωση (άρθρο 13 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

1. Η μόρφωση είναι ταυτόχρονα ένα αυτοτελές δικαίωμα του ανθρώπου αλλά και ένα απαραίτητο μέσο για την πραγμάτωση άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ως δικαίωμα που προσφέρει εφόδια, η μόρφωση είναι το βασικό όχημα με το οποίο οι οικονομικά και κοινωνικά περιθωριοποιημένοι ενήλικες και παιδιά μπορούν να απαλλαγούν από τη φτώχεια και να αποκτήσουν τα μέσα ώστε να συμμετάσχουν πλήρως στις κοινότητές τους. Η μόρφωση διαδραματίζει ζωτικό ρόλο [...] προστατεύοντας τα παιδιά από επικίνδυνη εργασιακή και σεξουαλική εκμετάλλευση, προάγοντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία, προστατεύοντας το περιβάλλον και ελέγχοντας την πληθυσμιακή αύξηση. [...]
4. Τα συμβαλλόμενα κράτη συμφωνούν ότι κάθε είδους μόρφωση, είτε δημόσια είτε ιδιωτική, επίσημη ή ανεπίσημη, πρέπει να προσανατολίζεται προς τους στόχους και τους σκοπούς που καθορίζονται στο άρθρο 13 (1). [...] η μόρφωση πρέπει να προσανατολίζεται στο «αίσθημα αξιοπρέπειας» της προσωπικότητας του ανθρώπου, πρέπει να «παρέχει τη δυνατότητα σε όλα τα άτομα να συμμετάσχουν αποτελεσματικά σε μία ελεύθερη κοινωνία» και πρέπει να προάγει τη συνεννόηση ανάμεσα σε όλες τις «εθνοτικές» ομάδες, καθώς και ανάμεσα σε όλα τα έθνη και τις φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες. [...] [1]ως το πιο θεμελιώδες στοιχείο είναι ότι «η μόρφωση πρέπει να προσανατολίζεται στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας». [...]

Σύμφωνα με την ΕΟΚΜΔ, το δικαίωμα στην εκπαίδευση απαιτεί από το Κράτος να διασφαλίσει ότι η εκπαίδευση σε όλα τα επίπεδα (πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια, τριτοβάθμια, είναι: διαθέσιμη, προσβάσιμη, αποδεκτή και προσαρμοστική.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 13, Το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13 της Σύμβασης), UN Doc. E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

6. Αν και η ακριβής και κατάλληλη εφαρμογή των όρων εξαρτάται από τις συνθήκες που επικρατούν σε ένα συγκεκριμένο Κράτος μέρος, η εκπαίδευση σε όλες τις μορφές της και σε όλα τα επίπεδα παρουσιάζει τα ακόλουθα αλληλένδετα και βασικά χαρακτηριστικά:

(α) **Διαθεσιμότητα** - πρέπει να υπάρχει ικανός αριθμός διαθέσιμων λειτουργικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και προγραμμάτων εντός της δικαιοδοσίας του Κράτους μέρους. Αυτό που χρειάζεται για τη λειτουργία τους εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του αναπτυξιακού πλαισίου εντός του οποίου λειτουργούν, για παράδειγμα, όλα τα ιδρύματα και τα προγράμματα ενδέχεται να απαιτούν κτίρια ή άλλη προστασία από τα στοιχεία, εγκαταστάσεις υγιεινής και για τα δύο φύλα, ασφαλές πόσιμο νερό, εκπαιδευμένους εκπαιδευτικούς που λαμβάνουν ανταγωνιστικούς στη χώρα τους μισθούς, διδακτικό υλικό και ούτω καθεξής, ενώ ορισμένα απαιτούν επίσης εγκαταστάσεις όπως βιβλιοθήκη, εγκαταστάσεις υπολογιστών και τεχνολογία πληροφορικής.

(β) **Προσβασιμότητα** - τα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα προγράμματα πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλους, χωρίς διακρίσεις, εντός της δικαιοδοσίας του Κράτους μέρους. Η προσβασιμότητα έχει τρεις αλληλεπικαλυπτόμενες διαστάσεις:

Χωρίς διακρίσεις - η εκπαίδευση πρέπει να είναι προσβάσιμη σε όλους, ιδιαίτερα στις πιο ευάλωτες ομάδες, από νομικής και πρακτικής πλευράς, χωρίς διακρίσεις βάσει οποιουδήποτε από τους απαγορευμένους λόγους (...),

Φυσική προσβασιμότητα - η εκπαίδευση πρέπει να πραγματοποιείται εντός ασφαλούς φυσικής έκτασης, είτε με παρακολούθηση σε κάποια εύλογα βολική γεωγραφική τοποθεσία (π.χ. σχολείο γειτονιάς) είτε μέσω σύγχρονης τεχνολογίας (π.χ. πρόσβαση σε πρόγραμμα "εξ αποστάσεως μάθησης").

Οικονομική προσβασιμότητα - η εκπαίδευση πρέπει να είναι προσιτή σε όλους. Αυτή η διάσταση προσβασιμότητας υπόκειται στη διαφοροποιημένη διατύπωση του Άρθρου 13 (2) σε σχέση με την πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση: ενώ η πρωτοβάθμια εκπαίδευση πρέπει να διατίθεται «δωρεάν σε όλους», τα κράτη μέλη πρέπει να εισάγουν σταδιακά δωρεάν δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση,

(γ) **Αποδοχή** - η μορφή και η ουσία της εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων των προγραμμάτων σπουδών και των μεθόδων διδασκαλίας, πρέπει να είναι αποδεκτές (π.χ. σχετικές, πολιτισμικά κατάλληλες και καλής ποιότητας) από τους μαθητές και, σε ορισμένες περιπτώσεις, τους γονείς. Αυτό υπόκειται στους εκπαιδευτικούς στόχους που απαιτούνται από το άρθρο 13 (1) και τα ελάχιστα εκπαιδευτικά πρότυπα που εγκρίνονται από το Κράτος (βλ. άρθρα 13 (3) και(4)),

(δ) **Προσαρμοστικότητα** - η εκπαίδευση πρέπει να είναι ευέλικτη, ώστε να προσαρμόζεται στις ανάγκες των μεταβαλλόμενων κοινωνιών και κοινοτήτων και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μαθητών εντός των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτιστικών τους πλαισίων.

Αν και μεγάλα τμήμα των υποχρεώσεων του Κράτους για το δικαίωμα στη μόρφωση πρέπει να επιτευχθούν μέσω προοδευτικής πραγμάτωσης, υπάρχουν ορισμένες πτυχές του δικαιώματος που έχουν άμεσο αποτέλεσμα.

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 13, Το δικαίωμα στη μόρφωση (άρθρο 13 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

43. Ενώ το Σύμφωνο προβλέπει την προοδευτική πραγμάτωση και αναγνωρίζει τους περιορισμούς λόγω των ορίων των διαθέσιμων πόρων, επίσης επιβάλλει στα συμβαλλόμενα κράτη διάφορες υποχρεώσεις άμεσου αποτελέσματος. Τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν άμεσες υποχρεώσεις αναφορικά με το δικαίωμα στη μόρφωση, όπως είναι η «εξασφάλιση» ότι το δικαίωμα «θα ασκείται χωρίς κανέναν είδους διάκριση» (άρθ. 2(2)) και η υποχρέωση «λήψης μέτρων» (άρθ. 2 (1)) προς την πλήρη πραγμάτωση του άρθρου 13. Τα βήματα αυτά πρέπει να είναι «σκόπιμα, συγκεκριμένα και στοχευμένα» προς την πλήρη πραγμάτωση του δικαιώματος στη μόρφωση.

44. Η πραγμάτωση του δικαιώματος στη μόρφωση στην πορεία του χρόνου, δηλαδή «προοδευτικά», δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως ότι στερεί από τις υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων κρατών κάθε ουσιαστικό περιεχόμενο. Η προοδευτική πραγμάτωση σημαίνει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την ειδική και συνεχή υποχρέωση «να κινούνται όσο πιο εσπευσμένα και αποτελεσματικά είναι δυνατόν» προς την πλήρη πραγμάτωση του άρθρου 13.

45. Υπάρχει μία ισχυρή υπόθεση απαγόρευσης οποιωνδήποτε αναδρομικών μέτρων λαμβάνονται σχετικά με το δικαίωμα στη μόρφωση, καθώς και άλλων δικαιωμάτων που προβλέπονται από το Σύμφωνο. Αν ληφθούν όποια σκόπιμα αναδρομικά μέτρα, το συμβαλλόμενο μέρος έχει το βάρος της απόδειξης ότι εισήγαγε τα μέτρα κατόπιν της πλέον προσεκτικής αξιολόγησης άλλων εναλλακτικών και ότι είναι πλήρως αιτιολογημένα με βάση το σύνολο των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο Σύμφωνο και στο πλαίσιο της πλήρους χρήσης των μέγιστων διαθέσιμων πόρων του συμβαλλόμενου κράτους. [...]
52. Αναφορικά με το άρθρο 13 (παρ. 2) (στοιχ. β) – (στοιχ. δ), ένα συμβαλλόμενο κράτος έχει την άμεση υποχρέωση «να λάβει μέτρα» (άρθ. 2 (παρ. 1)) προς την πραγμάτωση της δευτεροβάθμιας, της ανώτερης και της βασικής εκπαίδευσης για όλους εκείνους που βρίσκονται στην επικράτειά του. Ως ελάχιστο, το συμβαλλόμενο κράτος οφείλει να υιοθετήσει και να εφαρμόσει μια εθνική εκπαιδευτική στρατηγική, η οποία περιλαμβάνει την παροχή της δευτεροβάθμιας, της ανώτερης και της βασικής εκπαίδευσης σύμφωνα με το Σύμφωνο. Αυτή η στρατηγική πρέπει να περιλαμβάνει μηχανισμούς, όπως δείκτες και σημεία αναφοράς για το δικαίωμα στη μόρφωση, με το οποίο μπορεί να παρακολουθηθεί στενά η πρόοδος. [...]

Δεδομένης της σημασίας της μόρφωσης, είναι εξίσου σημαντικό κάθε άτομο να έχει ίση πρόσβαση στη μόρφωση, ανεξάρτητα από τις οικονομικές πιθανότητες, ή την επιλογή ενός φροντιστή ή της κυβέρνησης.

Απαγόρευση διακρίσεων και το Δικαίωμα στη μόρφωση

Το δικαίωμα στη μόρφωση ισχύει για όλες τις κατηγορίες μη υπηκόων ανεξάρτητα από το καθεστώς τους: πρόσφυγες, αιτούντες άσυλο, νόμιμους και παράτυπους μετανάστες (βλ. επίσης *Timishev κατά Ρωσίας* παρακάτω).

ΕΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 13, Το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13 του Συμφώνου), Έγγ. ΟΗΕ E/C.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

24. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η απόλαυση του δικαιώματος στη βασική εκπαίδευση δεν περιορίζεται λόγω ηλικίας ή φύλου. Καλύπτει τα παιδιά, τους νέους και τους ενήλικες, συμπεριλαμβανομένων των ηλικιωμένων. [...]
31. Η απαγόρευση κατά των διακρίσεων που προβλέπεται στο άρθρο 2 (παρ. 2) του Συμφώνου δεν υπόκειται ούτε στην προοδευτική πραγμάτωση ούτε στη διαθεσιμότητα των πόρων. Ισχύει πλήρως και άμεσα για όλες τις πτυχές της μόρφωσης και εμπεριέχει όλους τους διεθνώς αναγνωρισμένους απαγορευμένους λόγους διακρίσεων. [...]
34. Η Επιτροπή [...] επιβεβαιώνει ότι η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων καλύπτει όλα τα άτομα σχολικής ηλικίας που διαμένουν στην επικράτεια ενός συμβαλλόμενου κράτους, συμπεριλαμβανομένων των αλλοδαπών, ανεξαρτήτως του νομικού τους καθεστώτος. [...]
57. Στο Γενικό Σχόλιο αρ 3, η Επιτροπή επιβεβαίωσε ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν «την ελάχιστη βασική υποχρέωση να διασφαλίσουν την ικανοποίηση, τουλάχιστον, των ελάχιστων βασικών επιπέδων» κάθε δικαιώματος που διατυπώνεται στο Σύμφωνο, συμπεριλαμβανομένων «των πιο βασικών μορφών εκπαίδευσης». Στο πλαίσιο του Άρθρου 13, αυτή η βασική υποχρέωση επιβάλλει επίσης: την διασφάλιση του δικαιώματος πρόσβασης σε δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα και προγράμματα με τρόπο που δεν εισάγει διακρίσεις, τη διασφάλιση ότι η εκπαίδευση συνάδει με τους σκοπούς που ορίζονται στο άρθρο 13 (παρ. 1), να παρέχει πρωτοβάθμια εκπαίδευση για όλους, σύμφωνα με το άρθρο 13 (παρ. 2) (στοιχείο α) [...]
59. Ενδεικτικά, οι παραβιάσεις του άρθρου 13 περιλαμβάνουν: την εισαγωγή ή μη κατάργηση νομοθεσίας που εισάγει διακρίσεις κατά ατόμων ή ομάδων, για οποιουδήποτε απαγορευμένους λόγους, στο πεδίο της εκπαίδευσης, την μη λήψη μέτρων που αντιμετωπίζουν de facto τις διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης, [...] τη μη εισαγωγή, ως προτεραιότητα, της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με τρόπο υποχρεωτικό και δωρεάν για όλους, η μη λήψη «σκόπιμων, σαφών και στοχευμένων» μέτρων προς την προοδευτική πραγμάτωση της δευτεροβάθμιας, ανώτερης και βασικής εκπαίδευσης σύμφωνα με το άρθρο 13 (παρ. 2) (στοιχ. β.) –(στοιχείο δ.) [...]

1. Το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση

Το θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται σε διάφορα διεθνή νομικά μέσα. Ωστόσο, τα παιδιά των μεταναστών, στην πράξη, αντιμετωπίζουν τεράστιες προκλήσεις στην πρόσβαση στην εκπαίδευση και συχνά αντιμετωπίζουν διακρίσεις.

Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (ΣΔΠ), 1989

Άρθρο 28

1. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού στην εκπαίδευση και, ιδιαίτερα, για να επιτευχθεί η άσκηση του δικαιώματος αυτού προοδευτικά και στη βάση της ισότητας των ευκαιριών:
  - (α) Καθιστούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση υποχρεωτική και δωρεάν για όλους.
  - (β) Ενθαρρύνουν την ανάπτυξη διάφορων μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο γενικής όσο και επαγγελματικής, τις καθιστούν ανοιχτές και προσιτές σε κάθε παιδί, και παίρνουν κατάλληλα μέτρα, όπως η θέσπιση της δωρεάν εκπαίδευσης και της προσφοράς χρηματικής βοήθειας σε περίπτωση ανάγκης.
  - (γ) Εξασφαλίζουν σε όλους την πρόσβαση στην ανώτατη παιδεία με όλα τα κατάλληλα μέσα, σε συνάρτηση με τις ικανότητες του καθενός.
  - (δ) Καθιστούν ανοιχτές και προσιτές σε κάθε παιδί τη σχολική και την επαγγελματική ενημέρωση και τον προσανατολισμό
[...]

Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, 1996

Άρθρο 17 - Το δικαίωμα των παιδιών και των νέων στην κοινωνική, νομική και οικονομική προστασία

Για να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος των παιδιών και των νέων να μεγαλώνουν σε ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει την πλήρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους και των σωματικών που χρειάζονται, ιδίως με τη δημιουργία ή τη διατήρηση ιδρυμάτων και υπηρεσιών επαρκών και κατάλληλων για το σκοπό αυτό- (...)

1. α. να εξασφαλίσουν ότι τα παιδιά και οι νέοι, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των γονέων τους, έχουν τη φροντίδα, τη βοήθεια, την εκπαίδευση και την κατάρτιση που χρειάζονται, ιδίως με τη δημιουργία ή τη διατήρηση ιδρυμάτων και υπηρεσιών επαρκών και κατάλληλων για το σκοπό αυτό- (...)
2. να παρέχουν στα παιδιά και τους νέους δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς και να ενθαρρύνουν την τακτική φοίτηση στα σχολεία.

Η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού δεν αναγνωρίζει μόνο το δικαίωμα στην εκπαίδευση αλλά και το δικαίωμα σε μια συγκεκριμένη ποιότητα εκπαίδευσης.

ΕΔΠ, Γενικό Σχόλιο αριθμ. 1, Άρθρο 29 (1): Οι σκοποί της εκπαίδευσης, UN Doc. CRC/GC/2001/1, 17 Απριλίου 2001

9. Τρίτον, ενώ το άρθρο 28 επικεντρώνεται στις υποχρεώσεις των Κρατών μερών σε σχέση με την καθιέρωση εκπαιδευτικών συστημάτων και στη διασφάλιση της πρόσβασης σε αυτά, το άρθρο 29 παράγραφος 1 υπογραμμίζει το ατομικό και υποκειμενικό δικαίωμα σε μια συγκεκριμένη ποιότητα εκπαίδευσης. Σύμφωνα με την έμφαση που δίνει η Συνέλευση στη σημασία της δράσης προς όφελος του παιδιού, αυτό το άρθρο υπογραμμίζει το μήνυμα της εκπαίδευσης με επίκεντρο το παιδί: ότι ο βασικός στόχος της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη της προσωπικότητας, των ταλέντων και των ικανοτήτων του κάθε παιδιού, σε αναγνώριση του γεγονότος ότι κάθε παιδί έχει μοναδικά χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα, ικανότητες και μαθησιακές ανάγκες. Έτσι, το πρόγραμμα σπουδών πρέπει να έχει άμεση σχέση με το κοινωνικό, πολιτιστικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό πλαίσιο του παιδιού και με τις τρέχουσες και μελλοντικές του ανάγκες και να λαμβάνει πλήρως υπόψη τις εξελισσόμενες ικανότητες του παιδιού. Οι μέθοδοι διδασκαλίας πρέπει να είναι προσαρμοσμένες στις διαφορετικές ανάγκες διαφορετικών παιδιών. Η εκπαίδευση πρέπει επίσης να στοχεύει στη διασφάλιση ότι οι βασικές δεξιότητες για τη ζωή μαθαίνονται από κάθε παιδί και ότι κανένα παιδί δεν εγκαταλείπει το σχολείο χωρίς να είναι εξοπλισμένο για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που μπορεί να περιμένει να αντιμετωπίσει στη ζωή. Οι βασικές δεξιότητες περιλαμβάνουν όχι μόνο τον αλφαριθμητισμό και την αριθμητική, αλλά και τις δεξιότητες ζωής όπως η ικανότητα λήψης καλά ισορροπημένων αποφάσεων. Επίλυση συγκρούσεων με μη βίαιο τρόπο · και να αναπτύξει έναν υγιεινό τρόπο ζωής, καλές κοινωνικές σχέσεις και ευθύνη, κριτική σκέψη, δημιουργικά ταλέντα και άλλες ικανότητες που δίνουν στα παιδιά τα εργαλεία που χρειάζονται για να ακολουθήσουν τις επιλογές τους στη ζωή. [...]

ΟΚΜΔ, Συμπεράσματα 2003 – Βουλγαρία –Άρθρο 17-2, 30 Ιουνίου 2003

Επομένως, το Άρθρο 17 στο σύνολό του απαιτεί από τα κράτη την καθιέρωση και διατήρηση ενός εκπαιδευτικού συστήματος που να είναι τόσο προσιτό όσο και αποτελεσματικό. Κατά την εκτίμηση του κατά πόσο το σύστημα είναι αποτελεσματικό, η Επιτροπή εξετάζει βάσει του Άρθρου 17:

- εάν υπάρχει λειτουργικό σύστημα πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης,
- τον αριθμό των παιδιών που εγγράφονται στο σχολείο ως ποσοστό του αριθμού των παιδιών της σχετικής ηλικίας,
- τον αριθμό των σχολείων,
- τα μεγέθη των τάξεων,
- την αναλογία μαθητών-δασκάλου,
- εάν υπάρχει μηχανισμός παρακολούθησης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης και διασφάλισης υψηλής ποιότητας διδασκαλίας τόσο στα δημόσια όσο και στα ιδιωτικά σχολεία,
- κατά πόσο η εκπαίδευση είναι υποχρεωτική γενικά έως την ελάχιστη ηλικία εισδοχής στην απασχόληση,
- εάν υπάρχει δίκαιη γεωγραφική κατανομή των σχολείων ιδίως μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών,
- εάν, λαμβάνοντας υπόψη ότι πρέπει να διασφαλίζεται ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, δίδεται ιδιαίτερη προσοχή σε ευάλωτες ομάδες, όπως παιδιά από μειονότητες, παιδιά που ζητούν άσυλο, παιδιά πρόσφυγες, παιδιά στο νοσοκομείο, παιδιά σε δομές φροντίδας, έγκυες έφηβοι, έφηβες μητέρες, παιδιά που στερούνται της ελευθερίας τους κ.λπ. και εάν έχουν ληφθεί απαραίτητα ειδικά μέτρα ώστε να διασφαλίζεται ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση αυτών των παιδιών,
- το κόστος της εκπαίδευσης, εάν η βασική εκπαίδευση είναι δωρεάν, εάν υπάρχουν κρυμμένα κόστη, όπως βιβλία και στολές, εάν αυτά είναι λογικά και εάν υπάρχει βοήθεια για τον περιορισμό των επιπτώσεών τους,
- τον αριθμό των παιδιών που εγκαταλείπουν, δεν ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση ή αποτυγχάνουν στην υποχρεωτική εκπαίδευση, το ποσοστό των απουσιών, τα μέτρα που λαμβάνονται για την ενθάρρυνση της σχολικής παρακολούθησης και της μείωσης της εγκατάλειψης.

ΔΣΟΚΜΔ, Γενικό σχόλιο Αρ. 11, Σχέδια δράσης για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (άρθρο 14 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα), Έγγρ. Ε/1992/23, 10 Μαΐου 1999

6. Υποχρεωτικότητα. Το στοιχείο της υποχρεωτικότητας χρησιμεύει για να αναδείξει το γεγονός ότι ούτε οι γονείς, ούτε οι κηδεμόνες, ούτε το κράτος δικαιούνται να αντιμετωπίσουν ως προαιρετική την απόφαση σχετικά με το αν το παιδί πρέπει να έχουν πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση [...] Θα πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι η προσφερόμενη εκπαίδευση πρέπει να είναι κατάλληλη σε ποιότητα, σχετική με το παιδί και να προωθεί την πραγματοποίηση των άλλων δικαιωμάτων του παιδιού.
7. Δωρεάν. Η φύση αυτής της απαίτησης είναι κατηγορηματική. Το δικαίωμα διατυπώνεται ρητά έτσι ώστε να διασφαλίζεται η διαθεσιμότητα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης χωρίς επιβάρυνση για το παιδί, τους γονείς ή κηδεμόνες. Τέλη που επιβάλλονται από την κυβέρνηση, τις τοπικές αρχές ή το σχολείο και άλλα άμεσα κόστη, αποτελούν αντικίνητρα για την απόλαυση του δικαιώματος και μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την πραγματοποίησή του. Είναι επίσης συχνά πολύ αποθαρρυντικά στην πράξη. Η εξάλειψή τους είναι ένα θέμα το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί με το απαιτούμενο σχέδιο δράσης. Έμμεσες δαπάνες, όπως υποχρεωτικές εισφορές των γονέων (μερικές φορές απεικονίζονται ως εθελοντικές, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι), ή η υποχρέωση να φορούν μια σχετικά ακριβή σχολική στολή, μπορούν επίσης να εμπίπτουν στην ίδια κατηγορία. Άλλα έμμεσα κόστη μπορεί να είναι επιτρεπτά, με την επιφύλαξη της εξέτασης κατά περίπτωση από την Επιτροπή [...]

Ενώ τα κράτη υποχρεούνται να διασφαλίσουν ότι η παροχή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης πρέπει να είναι δωρεάν, πρέπει επίσης να διασφαλίσουν ότι η δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρέχεται προοδευτικά δωρεάν.

ΔΣΟΚΜΔ, Γενικό Σχόλιο αρ. 13, Το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13 του Συμφώνου), Έγγρ. ΟΗΕ Ε/Σ.12/1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

9. Η Επιτροπή λαμβάνει καθοδήγηση σχετικά με την ορθή ερμηνεία του όρου «πρωτοβάθμια εκπαίδευση» από την Παγκόσμια Διακήρυξη για την Εκπαίδευση για Όλους που αναφέρει: «Το κύριο σύστημα βασικής εκπαίδευσης των παιδιών εκτός οικογένειας είναι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση πρέπει να είναι καθολική, να διασφαλίζει ότι ικανοποιούνται οι βασικές μαθησιακές ανάγκες όλων των παιδιών [...]
12. Ενώ το περιεχόμενο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θα διαφέρει μεταξύ των Κρατών Μελών και με την πάροδο του χρόνου, περιλαμβάνει την ολοκλήρωση της βασικής εκπαίδευσης και την εδραίωση των θεμελίων για τη δια βίου εκπαίδευση και την ανθρώπινη ανάπτυξη. Προετοιμάζει τους μαθητές για την επαγγελματική εκπαίδευση και για ευκαιρίες τριτοβάθμιας εκπαίδευσης [...]
13. Σύμφωνα με το άρθρο 13 παράγραφος 2 (β), η δευτεροβάθμια εκπαίδευση «καθίσταται γενικά διαθέσιμη και προσβάσιμη σε όλους με κάθε κατάλληλο μέσο, και ιδίως με την προοδευτική εισαγωγή της δωρεάν εκπαίδευσης». Η φράση “γενικά διαθέσιμη” δηλώνει, πρώτον, ότι η δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν εξαρτάται από τη φαινομενική ικανότητα ή ικανότητα ενός μαθητή και, δεύτερον, ότι η δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα παρέχεται σε ολόκληρο το κράτος με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι διαθέσιμη, σε ίδια βάση, για όλους.

Στην υπόθεση *Ronomarvoni κατά Βουλγαρίας* το ΕΔΔΑ συνδέει το δικαίωμα στην – δωρεάν - πρόσβαση με την αυξανόμενη σημασία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε μια σύγχρονη κοινωνία.

Ρονομάρβονι κατά Βουλγαρίας, ΕΔΔΑ, αρ. προσφυγής 5335/05, 21 Ιουνίου 2011

57. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η οποία είναι εν προκειμένω το ζήτημα στην παρούσα υπόθεση, εμπίπτει μεταξύ αυτών των δύο άκρων. Η διάκριση επιβεβαιώνεται από τη διαφορά διατύπωσης μεταξύ των παραγράφων (α), (β) και (γ) του Άρθρου 28 § 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η πρώτη από την οποία καλεί τα κράτη να «[κ]άνουν υποχρεωτική και να διαθέτουν δωρεάν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση », ενώ η δεύτερη και η τρίτη απλώς τα καλεί να «[ε]νθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφορετικών μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης [...] και να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα όπως η εισαγωγή δωρεάν εκπαίδευσης και παροχή οικονομικής βοήθειας σε περίπτωση ανάγκης» και «να κάνουν την τριτοβάθμια εκπαίδευση προσβάσιμη σε όλους με βάση τη δυνατότητα κάθε κατάλληλου μέσου » (βλ. σκέψη 33 ανωτέρω). [...] Ωστόσο, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι όλο και περισσότερες χώρες κινούνται προς σε αυτό που έχει χαρακτηριστεί ως κοινωνία «βασισμένη στη γνώση», η δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαδραματίζει έναν ολοένα αυξανόμενο ρόλο στην επιτυχή προσωπική ανάπτυξη και στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των ενδιαφερομένων ατόμων. Πράγματι, σε μια σύγχρονη κοινωνία, η ύπαρξη αποκλειστικά βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων αποτελεί εμπόδιο στην επιτυχή προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη. Αποτρέπει τους ενδιαφερόμενους να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους και συνεπάγεται εκτεταμένες συνέπειες για την κοινωνική και οικονομική τους ευημερία»

Αν και η υποχρέωση δωρεάν δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι προοδευτική, περιορίζεται από τους περιορισμούς που προκαλούνται από την απαγόρευση λήψης ηθελημένων αναδρομικών μέτρων. Αυτό σημαίνει ότι, όταν η δευτεροβάθμια εκπαίδευση γίνει δωρεάν, μπορεί να αντιστραφεί μόνο σε πολύ αρνητικές (οικονομικές ή άλλες) καταστάσεις.

ΕΔΠ, Γενικό Σχόλιο αριθμ. 1, Άρθρο 29 (1): Οι σκοποί της εκπαίδευσης, UN Doc. CRC/GC/2001/1, 17 Απριλίου 2001

10. Οι διακρίσεις βάσει οποιουδήποτε από τους λόγους που απαριθμούνται στο άρθρο 2 της Σύμβασης, είτε έμμεσες είτε άμεσες κρυμμένες, προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια του παιδιού και μπορεί να υπονομεύσουν ή ακόμη και να καταστρέψουν την ικανότητα του παιδιού να επωφεληθεί από εκπαιδευτικές ευκαιρίες. [...]

Η ΕΔΣ και η ΕΔΕΜ (Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Εργαζόμενων Μεταναστών) επισημαίνουν ότι τα Κράτη πρέπει να λάβουν μέτρα για την αναγνώριση της προηγούμενης εκπαίδευσης του παιδιού.

Κοινό Γενικό Σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

61. Τα Κράτη πρέπει να εφαρμόζουν ικανά μέτρα για την αναγνώριση της προηγούμενης εκπαίδευσης του παιδιού αναγνωρίζοντας προηγουμένως ληφθέντα σχολικά πιστοποιητικά ή/και εκδίδοντας νέα πιστοποίηση βάσει των δυνατοτήτων και των ικανοτήτων του παιδιού, ώστε να αποφεύγεται ο στιγματισμός ή κυρώσεις. Αυτό ισχύει εξίσου για τις χώρες προέλευσης ή τις τρίτες χώρες σε περίπτωση επιστροφής.

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση πρέπει να υλοποιείται χωρίς διακρίσεις.

Κοινό γενικό σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Νο. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

59. Όλα τα παιδιά στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης, ανεξάρτητα από το καθεστώς, πρέπει να έχουν πλήρη πρόσβαση σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις πτυχές της εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένης της παιδικής εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, βάσει της αρχής της ισότητας με τους υπηκόους της χώρας όπου διαβιώνουν αυτά τα παιδιά. Αυτή η υποχρέωση συνεπάγεται ότι τα Κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ίση πρόσβαση σε ποιοτική και χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευση για όλα τα παιδιά μετανάστες, ανεξάρτητα από το καθεστώς μετανάστη αυτών. Τα παιδιά μετανάστες πρέπει, όπου είναι απαραίτητο, να έχουν πρόσβαση σε εναλλακτικά προγράμματα εκμάθησης και να συμμετέχουν πλήρως στις εξετάσεις και να λαμβάνουν πιστοποίηση των σπουδών τους.

Για παράδειγμα, ο αποκλεισμός των παιδιών από την εκπαίδευση λόγω έλλειψης καταχώρισης των γονέων ως νόμιμων μεταναστών παραβιάζει το δικαίωμα στη μόρφωση.

Timishev κατά Ρωσίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγές αρ. 55762/00 και 55974/00, Απόφαση από 13 Δεκεμβρίου 2005

64. Το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 απαγορεύει την άρνηση στο δικαίωμα της μόρφωσης. Η διάταξη δεν περιλαμβάνει εξαιρέσεις και η δομή της είναι παρόμοια με αυτή των Άρθρων 2 και 3, του Άρθρου 4 παρ. 1 και του Άρθρου 7 της Σύμβασης («Κανείς δεν πρέπει»), που μαζί διαμορφώνουν τις πλέον βασικές αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που αποτελούν το Συμβούλιο της Ευρώπης. Σε μια δημοκρατική κοινωνία, το δικαίωμα στη μόρφωση, το οποίο είναι απαραίτητο για την προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διαδραματίζει αυτόν τον βασικό ρόλο, οπότε η περιοριστική ερμηνεία της πρώτης πρότασης του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 δεν θα συμβάδιζε με τον σκοπό ή τον στόχο αυτής της διάταξης (βλ. Leyla Şahin κατά Τουρκίας [GC], αρ. 44774/98, Σκέψη 137, ΕΔΔΑ 2005XI). Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται επίσης σε παρόμοιους όρους άλλων διεθνών εγγράφων, όπως είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Άρθρο 26), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (Άρθρο 13), η Διεθνής Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων (Άρθρο 5 (στοιχείο ε) (στοιχείο ν)) και η Συνθήκη για τα Δικαιώματα του Παιδιού (Άρθρο 13). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το δικαίωμα στη μόρφωση εξασφαλίζει την πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, που είναι καίριας σημασίας για την ανάπτυξη ενός παιδιού.
65. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι στα παιδιά του προσφεύγοντα υπήρξε άρνηση εγγραφής στο σχολείο στο οποίο είχαν φοιτήσει τα προηγούμενα δύο χρόνια. Η κυβέρνηση δεν αντέκρουσε την κατάθεση του προσφεύγοντα ότι ο πραγματικός λόγος της άρνησης ήταν ότι ο προσφεύγων είχε παραδώσει την κάρτα μετανάστη του, οπότε και απώλεσε την ιδιότητά του ως κάτοικος του Nalchik.
66. Όπως σημειώνεται παραπάνω, η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα της δεν ανέχονται την άρνηση στο δικαίωμα της μόρφωσης. Το Κράτος επιβεβαίωσε ότι το ρωσικό δίκαιο δεν επέτρεπε την άσκηση αυτού του δικαιώματος να εξαρτάται από το καθεστώς παραμονής των γονέων. Συνεπάγεται ότι στα παιδιά του προσφεύγοντα δεν επετράπη το δικαίωμα στη μόρφωση που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο. Αυτός ο αποκλεισμός από το σχολείο δεν συμμορφωνόταν με τις απαιτήσεις του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου αρ. 1. [...]

Η ΟΚΜΔ διαπίστωσε ότι το σύστημα στη Γαλλία έθετε ένα διακριτικό εμπόδιο στην πρόσβαση στην εκπαίδευση σε ασυνόδευτα αλλοδαπά παιδιά άνω των 16 ετών, για τα οποία θεωρήθηκε ότι η πρόσβαση στην εκπαίδευση δεν συνιστά θέμα προτεραιότητας, καθώς η εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική στη Γαλλία μόνο έως την ηλικία των 16 ετών.

ΕΕΚΔ, EUROCEF κατά Γαλλίας, Αρ. προσφυγής 114/2015, 24 Ιανουαρίου 2018.

122. Όσον αφορά την εκπαίδευση ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων, όπως επιβεβαιώθηκε από την Κυβέρνηση, η πρόσβαση στην εκπαίδευση δεν συνιστά θέμα προτεραιότητας στην περίπτωση ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων ηλικίας άνω των 16 ετών. Η Κυβέρνηση εξηγεί ότι, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία, η υποχρέωση φοίτησης στο σχολείο δεν υπερβαίνει την ηλικία των 16 ετών.
123. Η Επιτροπή επισημαίνει ότι το Άρθρο 17, παρ. 2 του Χάρτη απαιτεί την διασφάλιση ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση για όλα τα παιδιά, με ιδιαίτερη έμφαση σε ευάλωτες ομάδες, όπως παιδιά από μειονότητες και παιδιά που αιτούνται άσυλο. Όπου είναι απαραίτητο, για την διασφάλιση ίσης πρόσβασης στην εκπαίδευση αυτών των παιδιών πρέπει να λαμβάνονται ειδικά μέτρα (Συμπεράσματα 2011, Τουρκία).
124. Η Επιτροπή σημειώνει ότι η πλειονότητα των ασυνόδευτων αλλοδαπών ανηλίκων που φθάνουν στη Γαλλία είναι μεταξύ 16 και 18 ετών. Κατά συνέπεια, ασυνόδετοι αλλοδαποί ανήλικοι ηλικίας άνω των 16 ετών που ζητούν να εγγραφούν σε σχολείο μετά τη διεξαγωγή εξετάσεων για τον προσδιορισμό του επιπέδου εκπαίδευσής τους ενδέχεται να μην εγγραφούν σε σχολείο. Επομένως, υπονομεύεται το δικαίωμά τους στη φοίτηση, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, εξαλείφοντας τις πιθανότητές τους να επιτύχουν κοινωνική και επαγγελματική ένταξη στη Γαλλία και να νομιμοποιήσουν το καθεστώς τους. Η πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας για τη ζωή και την ανάπτυξη κάθε παιδιού, ιδίως σε ευπαθείς περιπτώσεις (βλ. Δήλωση Ερμηνείας σχετικά με το Άρθρο 17, παρ. 2, 2011)..

ΟΚΜΔ, Συμπεράσματα 2011, Δήλωση επί ερμηνείας άρθρων 17-2, 2011

Όσον αφορά το ζήτημα του κατά πόσον τα παιδιά που βρίσκονται παράνομα στο Κράτος Μέρος περιλαμβάνονται στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του Χάρτη κατά την έννοια του Παραρτήματος αυτού, η Επιτροπή παραπέμπει στο σκεπτικό που εφάρμοσε στην Απόφαση της 20ης Οκτωβρίου 2009 για την καταγγελία 47/2008 Defense for Children International (DCI) v. the Netherlands (βλ., μεταξύ άλλων, παρ. 47 και 48) και υποστηρίζει ότι η πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας για τη ζωή και την ανάπτυξη κάθε παιδιού. Η άρνηση πρόσβασης στην εκπαίδευση επιδεινώνει την ευπάθεια ενός παρανόμως ευρισκόμενου στη χώρα παιδιού. Επομένως, τα παιδιά, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής τους, εμπίπτουν στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 17, παρ.2. Επιπλέον, η Επιτροπή θεωρεί ότι η ζωή ενός παιδιού θα επηρεαστεί αρνητικά από την άρνηση πρόσβασης στην εκπαίδευση. Επομένως, η Επιτροπή θεωρεί ότι τα Κράτη Μέρη υποχρεούνται, σύμφωνα με το άρθρο 17, παρ.2 του Χάρτη, να διασφαλίζουν ότι τα παιδιά που παραμένουν παράνομα στην επικράτειά τους έχουν αποτελεσματική πρόσβαση στην εκπαίδευση όπως οποιοδήποτε άλλο παιδί.

ΕΕΚΔ, Médecins du Monde International κατά Γαλλίας, Αρ. Προσφυγής 67/2011, Απόφαση επί της ουσίας, 11 Σεπτεμβρίου 2012.

128. Η Επιτροπή θεωρεί την πρόσβαση στην εκπαίδευση ζωτικής σημασίας για τη ζωή και την ανάπτυξη κάθε παιδιού. Η άρνηση πρόσβασης στην εκπαίδευση επιδεινώνει την ευπάθεια ενός παρανόμως ευρισκόμενου στη χώρα παιδιού. Επομένως, τα παιδιά, ανεξάρτητα από το καθεστώς παραμονής τους, εμπίπτουν στο ατομικό πεδίο εφαρμογής του Άρθρου 17, παρ. 2. Επιπλέον, η Επιτροπή θεωρεί ότι ένα παιδί, στο οποίο απαγορεύεται η πρόσβαση στην εκπαίδευση, υφίσταται συνέπειες στη ζωή του. Η Επιτροπή, επομένως, υποστηρίζει ότι τα Κράτη μέρη υποχρεούνται, σύμφωνα με το Άρθρο 17 παρ.2 του Χάρτη, να διασφαλίζουν όπως τα παιδιά που παραμένουν παράνομα στην επικράτειά τους έχουν αποτελεσματική πρόσβαση στην εκπαίδευση, όπως συμβαίνει με οποιοδήποτε άλλο παιδί.

Κοινό γενικό σχόλιο Αρ. 4 (2017) της Επιτροπής Προστασίας των Δικαιωμάτων όλων των Μεταναστών Εργαζομένων και των Μελών των Οικογενειών τους και Αρ. 23 (2017) της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού για τις Κρατικές υποχρεώσεις σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα παιδιών στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης σε χώρες προέλευσης, διέλευσης, προορισμού και επιστροφής, UN Doc. CMW/C/GC/4-CRC/C/GC/2316, 16 Νοεμβρίου 2017

59. Όλα τα παιδιά στο πλαίσιο της διεθνούς μετανάστευσης, ανεξάρτητα από το καθεστώς, πρέπει να έχουν πλήρη πρόσβαση σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις πτυχές της εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένης της σχολικής εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, βάσει της αρχής της ισότητας με τους υπηκόους της χώρας όπου διαβιούν αυτά τα παιδιά. Αυτή η υποχρέωση συνεπάγεται ότι τα Κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ίση πρόσβαση σε ποιοτική και χωρίς αποκλεισμούς εκπαίδευση για όλα τα παιδιά μετανάστες, ανεξάρτητα από το καθεστώς

μετανάστη αυτών. Τα παιδιά μετανάστες πρέπει, όπου είναι απαραίτητο, να έχουν πρόσβαση σε εναλλακτικά προγράμματα εκμάθησης και να συμμετέχουν πλήρως σε εξετάσεις και να λαμβάνουν πιστοποίηση των σπουδών τους.

62. Η αρχή της ίσης μεταχείρισης απαιτεί από τα Κράτη να εξαλείψουν οποιαδήποτε διάκριση εις βάρος παιδιών που είναι μετανάστες και να υιοθετούν κατάλληλες και ευαίσθητες ως προς το φύλο διατάξεις ώστε να ξεπερνιούνται τα εκπαιδευτικά εμπόδια. Αυτό σημαίνει ότι, όπου είναι απαραίτητο, απαιτούνται στοχοθετημένα μέτρα, όπως πρόσθετη γλωσσική εκπαίδευση, πρόσθετο προσωπικό και άλλη διαπολιτισμική υποστήριξη, χωρίς διακρίσεις οποιουδήποτε είδους. Τα Κράτη προτρέπονται να διαθέσουν προσωπικό στη διευκόλυνση της πρόσβασης στην εκπαίδευση για τα παιδιά μετανάστες και στην προαγωγή της ένταξης των παιδιών αυτών στα σχολεία. Επιπλέον, τα Κράτη πρέπει να λαμβάνουν μέτρα που αποσκοπούν στην απαγόρευση και την αποτροπή κάθε είδους εκπαιδευτικού διαχωρισμού, προκειμένου να διασφαλίζεται ότι τα παιδιά μετανάστες μαθαίνουν τη νέα γλώσσα ως μέσο για την αποτελεσματική ένταξη. Οι κρατικές προσπάθειες πρέπει να περιλαμβάνουν την παροχή προσχολικής εκπαίδευσης καθώς και ψυχοκοινωνική υποστήριξη. Τα Κράτη πρέπει επίσης να παρέχουν τυπικές και μη τυπικές ευκαιρίες μάθησης, κατάρτιση εκπαιδευτικών και τάξεις δεξιοτήτων ζωής.

Σε μία υπόθεση σχετικά με την πρόσβαση στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι η επιβολή σχολικών διδασκτρων στους προσφεύγοντες λόγω της εθνικότητάς τους και του καθεστώτος μετανάστευσης ισοδυναμούσε με διάκριση, καθώς δεν ήταν αντικειμενικά και εύλογα δικαιολογημένη.

Ρομποργονί κατά Βουλγαρίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 5335/05, Απόφαση από 21 Ιουνίου 2011

57. Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση, που είναι το ζήτημα της παρούσας υπόθεσης, εμπίπτει ανάμεσα στα δύο άκρα. Η διάκριση επιβεβαιώνεται από τη διαφορά της διατύπωσης ανάμεσα στα στοιχεία (α), (β) και (γ) του Άρθρου 28 παρ. 1 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού, το πρώτο από τα οποία δεσμεύει τα κράτη να «[κ]αταστήσουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση υποχρεωτική και διαθέσιμη για όλους», ενώ το δεύτερο και το τρίτο απλά τα καλεί να «[ε]νθαρρύνουν την ανάπτυξη διαφόρων μορφών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης... και να λάβουν κατάλληλα μέτρα, όπως είναι η εισαγωγή της δωρεάν εκπαίδευσης και η προσφορά οικονομικής αρωγής σε περίπτωση ανάγκης» και να «[κ]αταστήσουν την ανώτερη εκπαίδευση προσβάσιμη σε όλους, βάσει των ικανοτήτων τους, με κάθε κατάλληλο μέσο (βλ. σκέψη 33 παραπάνω). [...] Όμως, το Δικαστήριο αναγνωρίζει το γεγονός ότι με όλο και περισσότερες χώρες πλέον να κινούνται προς αυτό που έχει περιγραφεί ως κοινωνία «που βασίζεται στη γνώση», η δευτεροβάθμια εκπαίδευση διαδραματίζει έναν όλο και πιο σπουδαίο ρόλο στην επιτυχή ατομική ανάπτυξη και στην κοινωνική και επαγγελματική ένταξη των εμπλεκόμενων ατόμων. Πράγματι, σε μία μοντέρνα κοινωνία, η διάθεση μόνο των βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων αποτελεί τροχοπέδη στην επιτυχή ατομική και επαγγελματική εξέλιξη. Αποτρέπει τα ενδιαφερόμενα άτομα από την προσαρμογή στο περιβάλλον τους και επιφέρει ευρείες συνέπειες για την κοινωνική και οικονομική ευημερία τους.
58. Αυτές οι θεωρήσεις συνηγορούν υπέρ μιας πιο αυστηρής εξέτασης από το Δικαστήριο για την αναλογικότητα του μέτρου που επηρεάζει τους προσφεύγοντες.
59. Στην αξιολόγηση αυτής της αναλογικότητας το Δικαστήριο δεν χρειάζεται, υπό τις πολύ ιδιαίτερες συγκυρίες αυτής της υπόθεσης, να καθορίσει αν το Βουλγαρικό κράτος δικαιούται να στερήσει σε όλους τους παράτυπους αλλοδαπούς τα οφέλη της μόρφωσης – όπως είναι η δωρεάν εκπαίδευση – που έχει συμφωνήσει να παράσχει στους υπηκόους του και σε ορισμένες μόνο κατηγορίες αλλοδαπών [...]
60. [Τ]ο Δικαστήριο παρατηρεί στην αρχή ότι οι προσφεύγοντες δεν ήταν στη θέση ατόμων που καταφθάνουν στη χώρα παράνομα και κατόπιν αξιώνουν τη χρήση των δημοσίων υπηρεσιών της, συμπεριλαμβανομένης της δωρεάν φοίτησης σε σχολείο. Ακόμα και όταν οι αιτούντες βρέθηκαν, κάπως απροειδοποίητα, στη θέση αλλοδαπών που δεν διαθέτουν άδειες μόνιμης παραμονής, οι αρχές δεν είχαν ουσιαστική αντίρρηση στην παραμονή τους στη Βουλγαρία και προφανώς δεν είχαν ποτέ κάποια σοβαρή πρόθεση να τους απελάσουν. Πράγματι, κατά τον χρόνο των γεγονότων οι προσφεύγοντες είχαν προβεί σε ενέργειες για να διευθετήσουν το καθεστώς τους. Έτσι, όποιες υποθέσεις σχετίζονται με την ανάγκη διακοπής ή αντιστροφής των ροών παράνομων μεταναστών, σαφώς δεν ισχύουν στην υπόθεση των προσφεύγοντων [...] Ούτε μπορεί να ειπωθεί ότι οι προσφεύγοντες προσπάθησαν να καταχραστούν το βουλγαρικό εκπαιδευτικό σύστημα. Δεν ήταν καν η επιλογή τους να διαμείνουν στη Βουλγαρία και να μορφωθούν εκεί. Ήρθαν να ζήσουν στη χώρα σε πολύ μικρή ηλικία, διότι η μητέρα τους παντρεύτηκε έναν υπήκοο Βουλγαρίας. Οι προσφεύγοντες δεν μπορούσαν ρεαλιστικά να επιλέξουν άλλη χώρα και να συνεχίσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους εκεί. Επιπλέον, δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι οι προσφεύγοντες, οι οποίοι ήταν πλήρως ενσωματωμένοι στη βουλγαρική κοινωνία και μιλούσαν άπταιστα βουλγαρικά, είχαν όποιες ανάγκες ειδικής

εκπαίδευσης που θα απαιτούσαν την πρόσθετη χρηματοδότηση των σχολείων τους.

62. Όμως, οι αρχές δεν έλαβαν υπόψη τους κανένα από αυτά τα ζητήματα. [...] [Δ]εν φαίνεται ότι οι αρχές θα μπορούσαν να το πράξουν.
63. Το Δικαστήριο, από την πλευρά του, κρίνει ότι στις ειδικές συγκυρίες της παρούσας υπόθεσης η απαίτηση να καταβάλουν οι προσφεύγοντες δίδακτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους λόγω της ιθαγένειάς του και του καθεστώτος τους ως μεταναστών, δεν αιτιολογείται. [...]

Στην υπόθεση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχίας*, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα παιδιά Ρομά έχουν συστηματικά αποκλειστεί από το σύνηθες σύστημα φοίτησης στο σχολείο, εισάγει έμμεση διάκριση. Αυτό μπορεί να ισχύει κατ' αναλογία για τα παιδιά-μετανάστες, καθώς πολλά Κράτη επιλέγουν να υιοθετούν ένα λιγότερο δύσκολο πρόγραμμα μαθημάτων, όταν πρόκειται για μετανάστες εν αναμονή χορήγησης της άδειας παραμονής τους. Αν και αυτοί οι μετανάστες μπορεί να μην καταλήξουν να παραμείνουν στη χώρα, οι συνέπειες ενός μικρότερου βαθμού εκπαίδευσης μπορεί να είναι επιβλαβείς για τη μελλοντική τους εξέλιξη και σταδιοδρομία.

D.H. και λοιποί κατά Τσεχίας, ΕΔΔΑ, Προσφυγή Αρ. 57325/00, Απόφαση από 13 Νοεμβρίου 2007

183. [...] Στις παρατηρήσεις του, αυτό που πρέπει να αποδειχθεί είναι ότι, χωρίς αντικειμενική και εύλογη αιτιολογία, έτυχαν λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισης από ότι τα μη Ρομά παιδιά σε μία συγκρίσιμη κατάσταση και αυτό, στην περίπτωση τους, συνεπάγεται έμμεση διάκριση.
184. Το Δικαστήριο έχει ήδη αποδεχθεί σε προηγούμενες υποθέσεις ότι η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να πάρει τη μορφή δυσανάλογων επιζήμιων συνεπειών μιας γενικής πολιτικής ή μέτρου, τα οποία, αν και διατυπωμένα με ουδέτερο όρους, εισάγουν διάκριση κατά μίας ομάδας. [...] [Μ]ια τέτοια κατάσταση μπορεί να οδηγήσει σε «έμμεση διάκριση», που δεν απαιτεί απαραίτητα την πρόθεση εισαγωγής διακρίσεων. [...]
198. Το Δικαστήριο αποδέχεται ότι η απόφαση της κυβέρνησης να διατηρήσει το σύστημα ειδικών σχολείων παροτρύνθηκε από την επιθυμία εύρεσης λύσης για τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Όμως, συμμερίζεται την ανησυχία των άλλων θεσμών του Συμβουλίου της Ευρώπης, που έχουν εκφράσει ενστάσεις για τα πιο βασικά προγράμματα μαθημάτων που ακολουθούνται σε αυτά τα σχολεία και, ειδικά, την κατάτμηση που προκαλεί το σύστημα.
202. Όσον αφορά τη γονική συναίνεση, το Δικαστήριο σημειώνει την παρατήρηση της κυβέρνησης ότι αυτή ήταν ο καθοριστικός παράγοντας, χωρίς την οποία οι προσφεύγοντες δεν θα είχαν τοποθετηθεί σε ειδικά σχολεία. Υπό το πρίσμα του γεγονότος ότι εδραιώθηκε διαφορά στη μεταχείριση στην προκειμένη υπόθεση, συνεπάγεται ότι οποιαδήποτε τέτοια συναίνεση θα σηματοδοτούσε την αποδοχή στη διαφορετική μεταχείριση, ακόμα και αν εισάγει διακρίσεις, δηλαδή με άλλα λόγια θα αποτελούσε παραίτηση από το δικαίωμα μη διάκρισης. Όμως, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η παραίτηση από ένα δικαίωμα που εξασφαλίζεται από τη Σύμβαση – εφόσον μία τέτοια παραίτηση επιτρέπεται – πρέπει να διαπιστώνεται με αναμφισβήτητο τρόπο και να παρέχεται πλήρης γνώση των γεγονότων, δηλαδή με βάση τη συναίνεση κατόπιν ενημέρωση [...].
203. Στην προκειμένη υπόθεση, το Δικαστήριο δεν πείσθηκε ότι οι γονείς των παιδιών Ρομά, που είναι μέλη μιας μειονεκτούσας κοινότητας και συχνά λαμβάνουν χαμηλή μόρφωση, ήταν ικανοί να σταθμίσουν όλες τις πτυχές της κατάστασης και τις συνέπειες της παροχής της συναίνεσής τους. Η ίδια η κυβέρνηση παραδέχθηκε ότι η συναίνεση σε αυτή την περίπτωση δόθηκε με τη μορφή υπογραφής ενός ήδη συμπληρωμένου εντύπου που δεν περιείχε πληροφορίες για τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις ή τις διαφορές ανάμεσα στο πρόγραμμα μαθημάτων και αυτού που ακολουθούσαν τα άλλα σχολεία. Ούτε οι εθνικές αρχές δείχνουν να έχουν λάβει πρόσθετα μέτρα για να διασφαλίσουν ότι οι Ρομά γονείς έλαβαν όλες τις πληροφορίες που χρειαζόνταν προκειμένου να λάβουν μία απόφαση βασισμένη στην ενημέρωση ή ότι γνώριζαν τις συνέπειες που θα είχε η παροχή της συναίνεσής τους στο μέλλον των παιδιών τους [...]
204. Λόγω της θεμελιώδους σημασίας της απαγόρευσης όλων των φυλετικών διακρίσεων, το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης έκρινε ότι, ακόμα και με την εκτίμηση της ικανοποίησης των συνθηκών που αναφέρονται στην παράγραφο 202 παραπάνω, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η παραίτηση από το δικαίωμα να μην υποστεί κάποιος φυλετική διάκριση, καθώς κάτι τέτοιο θα αντίβαινε σε ένα σημαντικό δημόσιο συμφέρον. [...]
207. Τα γεγονότα της συγκεκριμένης υπόθεσης υποδηλώνουν ότι οι διευθετήσεις σχετικά με την παρακολούθηση του σχολείου για τα παιδιά Ρομά δεν έλαβαν την προστασία (βλ. Σκέψη 28 παραπάνω) που θα διασφάλιζε ότι, κατά την άσκηση του περιθωρίου αξιολόγησης της εκπαιδευτικής σφαίρας, το κράτος θα λάμβανε υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες τους ως μέλη

μιας μειονεκτικής τάξης [...]. Επιπλέον, ως αποτέλεσμα των διευθετήσεων, οι προσφεύγοντες τοποθετήθηκαν σε σχολεία για παιδιά με νοητικές αναπηρίες, όπου ακολουθούσαν ένα πιο βασικό πρόγραμμα μαθημάτων από ότι στα κανονικά σχολεία και όπου ήταν απομονωμένα από τους μαθητές του ευρύτερου πληθυσμού. Ως εκ τούτου, έλαβαν εκπαίδευση που επέτεινε τις δυσκολίες τους και αποδυνάμωσε την επακόλουθη προσωπική τους εξέλιξη, αντί να αντιμετωπίσει τα πραγματικά τους προβλήματα ή να τα βοηθήσει να ενταχθούν στα κανονικά σχολεία και να αναπτύξουν δεξιότητες που θα διευκόλυναν της ζωής τους ως μέλη του πληθυσμού πλειοψηφίας. Πράγματι, η κυβέρνηση δέχθηκε έμμεσα ότι οι ευκαιρίες για εργασία είναι πιο περιορισμένες για τους μαθητές των ειδικών σχολείων.

208. Υπό αυτές τις συνθήκες και ενώ αναγνωρίζονται οι προσπάθειες που καταβάλλονται από τις αρχές της Τσεχίας να διασφαλίσουν ότι τα παιδιά Ρομά φοιτούν σε σχολεία, το Δικαστήριο δεν επείσθη ότι η διαφορά στη μεταχείριση μεταξύ παιδιών Ρομά και παιδιών μη Ρομά αιτιολογήθηκε αντικειμενικά και εύλογα και ότι υπήρχε εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ των μέσων που χρησιμοποιήθηκαν και του επιδιωκόμενου σκοπού. [...]

209. Τέλος, εφόσον αποδείχθηκε ότι η σχετική νομοθεσία, όπως εφαρμόστηκε στην πράξη κατά τον ουσιαστικό χρόνο, είχε δυσανάλογα επιζήμια επίπτωση στην κοινωνία των Ρομά, το Δικαστήριο κρίνει ότι οι προσφεύγοντες, ως μέλη αυτής της κοινότητας έγιναν λήπτες της ίδιας μεταχείρισης που εισάγει διακρίσεις. Ομοίως, δεν χρειάζεται να εξετάσει τις μεμονωμένες υποθέσεις τους [...]

2. Εκπαίδευση/κατάρτιση για ενήλικες, συμπεριλαμβανομένης της τριτοβάθμιας

Το θεμελιώδες δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται σε διάφορα διεθνή νομικά μέσα. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, τα παιδιά μετανάστες αντιμετωπίζουν τεράστιες προκλήσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην εκπαίδευση και συχνά αντιμετωπίζουν διάκριση.

Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ) 1966

Άρθρο 13

1. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα μόρφωσης κάθε προσώπου. Συμφωνούν ότι η μόρφωση πρέπει να αποβλέπει στην πλήρη ανάπτυξη της ανθρωπίνης προσωπικότητας και του αισθήματος της αξιοπρέπειάς της και να ενισχύει το σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες. Συμφωνούν ακόμη ότι η μόρφωση πρέπει να καθιστά κάθε πρόσωπο ικανό να διαδραματίσει ένα χρήσιμο ρόλο σε μια ελεύθερη κοινωνία, να ευνοεί την κατανόηση, την ανοχή και φιλία μεταξύ όλων των εθνών και όλων των φυλετικών ομάδων, των εθνικών ή θρησκευτικών και να ενθαρρύνει την ανάπτυξη της δραστηριότητας των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της ειρήνης.
2. Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι προς το σκοπό εξασφάλισης της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού: [...]
  - (γ) Η ανώτερη εκπαίδευση πρέπει να παρέχεται σε όλους ισότιμα, ανάλογα με τις ικανότητες καθενός, με όλα τα κατάλληλα μέσα και μάλιστα με την προοδευτική θέσπιση της δωρεάν παιδείας.
  - (δ) Fundamental education shall be encouraged or intensified as far as possible for those persons who have not received or completed the whole period of their primary education;

ΕΟΚΠΑ, Γενικό Σχόλιο Αρ. 13, Το δικαίωμα στην εκπαίδευση (άρθρο 13 του Συμφώνου), Έγγραφο του ΟΗΕ. E / C.12 / 1999/10, 8 Δεκεμβρίου 1999

23. Δεδομένου ότι ο καθένας έχει το δικαίωμα στην ικανοποίηση των «βασικών μαθησιακών αναγκών» του όπως κατανοείται από την Παγκόσμια Διακήρυξη, το δικαίωμα στη θεμελιώδη εκπαίδευση δεν περιορίζεται σε εκείνους «που δεν έχουν λάβει ή δεν έχουν ολοκληρώσει ολόκληρη την περίοδο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης». Το δικαίωμα στη θεμελιώδη εκπαίδευση επεκτείνεται σε όλους εκείνους που δεν έχουν ακόμη ικανοποιήσει τις «βασικές μαθησιακές τους ανάγκες».
24. Πρέπει να τονιστεί ότι η απόλαυση του δικαιώματος στη θεμελιώδη εκπαίδευση δεν περιορίζεται από την ηλικία ή το φύλο. Επεκτείνεται σε παιδιά, νέους και ενήλικες, συμπεριλαμβανομένων

των ηλικιωμένων. Η βασική εκπαίδευση, επομένως, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της εκπαίδευσης ενηλίκων και της δια βίου μάθησης. Επειδή η θεμελιώδης εκπαίδευση είναι δικαίωμα όλων των ηλικιακών ομάδων, πρέπει να δημιουργηθούν προγράμματα σπουδών και συστήματα παράδοσης που είναι κατάλληλα για μαθητές όλων των ηλικιών.

Υπογράφηκε στην Γενεύη στις 28 Ιουλίου 1951

Άρθρο 22

1. Οι Συμβαλλόμενοι Χώροι θα επιφυλάσσουν εις τους πρόσφυγας οίαν και εις τους υπηκόους αυτών μεταχειρίσιν όσον αφορά την στοιχειώδη εκπαίδευσιν.
2. Οι Συμβαλλόμενοι Χώροι θα επιφυλάσσουν εις τους Πρόσφυγας μεταχειρίσιν όσον ένεστι ευνοϊκήν, οπωσδήποτε δε ουχί ολιγώτερον ευνοϊκήν της υπό τας ίδιαις συνθήκας εις τους αλλοδαπούς εν γένει επιφυλασσομένης, όσον αφορά την λοιπήν εκπαίδευσιν και ειδικώτερον την εισδοχήν εις εκπαιδευτικά ιδρύματα, την αναγνώρισιν αλλοδαπών σχολικών πιστοποιητικών, διπλωμάτων και πανεπιστημιακών τίτλων, την καταβολήν ηλαττωμένων διδάκτρων και τελών και την χορήγησιν υποτροφιών.

Πρώτο Πρωτόκολλο Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), 1952

Άρθρο 2

Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. [...]

Το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 εγγυάται πρωτοβάθμια (Sulak κατά Τουρκίας), δευτεροβάθμια (Κύπρος κατά Τουρκίας) και τριτοβάθμια εκπαίδευση (Sahin κατά Τουρκίας), καθώς και εξειδικευμένη εκπαίδευση. Υποκείμενο του δικαιώματος δεν είναι μόνο παιδιά, αλλά και ενήλικες (Velvyo Velven κατά Βουλγαρίας).

ΕΔΔΑ, Κύπρος κατά Τουρκίας, Αρ. Προσφυγής 25781/94, 10 Μαΐου 2001

278. (...). Έχοντας αναλάβει την ευθύνη για την παροχή πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ελληνική γλώσσα, η αποτυχία των αρχών της «ΤΔΒΚ» να συνεχίσουν να την παρέχουν σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πρέπει να θεωρηθεί ως άρνηση της ουσίας του επίμαχου δικαιώματος.

ΕΔΔΑ, Sahin κατά Τουρκίας, Αρ. Προσφυγής 16032/07, 10 Νοεμβρίου 2005

41. Υπό το φως όλων των ανωτέρω, είναι σαφές ότι τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που υπάρχουν σε δεδομένη στιγμή εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 εδάφιο α' του πρωτοκόλλου αριθ. 1, δεδομένου ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε αυτά τα ιδρύματα είναι εγγενές μέρος του δικαιώματος που ορίζεται στη διάταξη αυτή. Αυτή δεν είναι μια εκτεταμένη ερμηνεία που επιβάλλει νέες υποχρεώσεις στα Συμβαλλόμενα Κράτη: βασίζεται στους ίδιους όρους της πρώτου εδαφίου του Άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1 λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του και έχοντας υπόψη το αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης, μια συνθήκη νομοθετικής.

ΕΔΔΑ, Velvyo Velven κατά Βουλγαρίας, Αρ. Προσφυγής 16032/07, 27 Μαΐου 2014.

41. Επομένως, το Δικαστήριο θεωρεί ότι κανένας από τους λόγους στους οποίους επικαλείται η Κυβέρνηση δεν είναι πειστικός, ιδίως επειδή δεν υποστηρίζονται από αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με τους ακριβείς τρόπους πρόσβασης στην εκπαίδευση στο σχολείο Stara Zagora Prison. Από την άλλη πλευρά της στάθμησης πρέπει να τεθεί το αναμφισβήτητο ενδιαφέρον του προσφεύγοντα να ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η αξία της παροχής εκπαίδευσης στη φυλακή, τόσο για τον κρατούμενο ατομικά όσο και για το περιβάλλον των φυλακών και την κοινωνία στο σύνολό της, έχει αναγνωριστεί από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις συστάσεις της σχετικά με την εκπαίδευση στη φυλακή και στην Ευρωπαϊκούς Κανόνες σχετικά με τις Φυλακές.
42. Εν προκειμένω, η Κυβέρνηση δεν παρείχε ούτε πρακτικούς λόγους, για παράδειγμα βασισμένους στην έλλειψη πόρων στο σχολείο, ούτε σαφή εξήγηση ως προς τους νομικούς λόγους για τον περιορισμό που επιβλήθηκε στον προσφεύγοντα. Υπό τις συνθήκες αυτές, και με βάση τα στοιχεία ενώπιον του, το Δικαστήριο δεν κρίνει ότι η άρνηση εγγραφής του προσφεύγοντος στο σχολείο της φυλακής Stara Zagora ήταν επαρκώς προβλέψιμη, ούτε ότι επιδίωκε έναν

νόμιμο στόχο και ήταν ανάλογη προς αυτόν. Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1 σε αυτήν την περίπτωση.

Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, 1996

Άρθρο 10.- Δικαίωμα για επαγγελματική εκπαίδευση

Για εξασφάλιση της αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος για επαγγελματική εκπαίδευση, τα Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση:
Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης στο Τορίνο στις 18 Οκτωβρίου 1961

1. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν, εφόσον είναι ανάγκη, την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση όλων των προσώπων, περιλαμβανομένων και των αναπήρων, σε συνεννόηση με τις 5 επαγγελματικές οργανώσεις των εργοδοτών και των εργαζομένων και να παρέχουν τα μέσα που θα επιτρέπουν την είσοδό τους στην ανώτερη τεχνική εκπαίδευση και στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση με μοναδικό κριτήριο την ατομική ικανότητα [...]
3. Να εξασφαλίζουν ή να ευνοούν, εφόσον είναι ανάγκη:
  - α) κατάλληλα και προσιτά μέτρα για την εκπαίδευση των ενήλικων εργαζομένων,
  - β) ειδικά μέτρα για επαγγελματική μετεκπαίδευση των ενήλικων εργαζομένων που επιβάλλεται από την τεχνική εξέλιξη ή από νέο προσανατολισμό της αγοράς εργασίας.

Το δικαίωμα στην επαγγελματική κατάρτιση βάσει του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη περιλαμβάνει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, την πανεπιστημιακή και τη μη πανεπιστημιακή τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς και την κατάρτιση που οργανώνεται από ιδιωτικούς φορείς.¹¹

Μη διάκριση

Το δικαίωμα στην εκπαίδευση πρέπει να ασκείται χωρίς διακρίσεις. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναγνωρίζει περιορισμούς μόνο εάν είναι αναλογικοί και εύλογοι σε σύγκριση με τον στόχο που πρέπει να επιτευχθεί. Τα κριτήρια εισαγωγής και οι εισαγωγικές εξετάσεις πρέπει να είναι προβλέψιμες (*Kiliç κατά Τουρκίας*). Τα δίδακτρα δεν μπορούν να είναι παράλογα και το περιθώριο εκτίμησης του κράτους αυξάνεται ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης, σε «αντίστροφη αναλογία με τη σημασία αυτής της εκπαίδευσης για τους ενδιαφερόμενους και για την κοινωνία γενικότερα» (*Ropotaryoni κατά Βουλγαρίας*).¹² Οι απαιτήσεις ως προς την υπηκοότητα ερμηνεύονται πολύ αυστηρά (*Ropotaryoni κατά Βουλγαρίας*).

ΕΔΔΑ, *Kiliç κατά Τουρκίας*, Αρ. Προσφυγής 29601/05, 05 Μαρτίου 2019.

26. Όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι υπήρχε νομική βάση για τον εν λόγω περιορισμό στον τουρκικό νόμο, δηλαδή η εγκύκλιος του Συμβουλίου Ανώτατης Εκπαίδευσης που βασίζεται στο νόμο αριθ. 2547 που είχε εγκριθεί το 1999. Κατά συνέπεια, τα καταγγελλόμενα μέτρα ήταν προβλέψιμα για τους ενδιαφερόμενους.
27. Επιπλέον, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι δύο αποτελέσματα ελήφθησαν υπόψη για την εθνική εξέταση εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (το ακαδημαϊκό έτος 1998-1999): οι μέσες βαθμολογίες που σημείωσαν οι μαθητές στο λύκειο και οι βαθμολογίες που έλαβαν κατά την εξέταση που όλων των υποψηφίων χωρίς διάκριση [...]
29. Το Δικαστήριο θεωρεί επίσης ότι, όταν ρυθμίζουν την πρόσβαση σε πανεπιστήμια ή κολέγια τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, τα Κράτη Μέλη απολαμβάνουν μεγάλο περιθώριο εκτίμησης σχετικά με τις ικανότητες που απαιτούνται από τους υποψηφίους προκειμένου να επιλέξουν εκείνους που είναι πιθανό να επιτύχουν στις ανώτατες σπουδές τους. Θεωρεί ωστόσο ότι το σύστημα επιλογής που χρησιμοποιείται δεν πρέπει να θίγει την ίδια την ουσία του δικαιώματος στην εκπαίδευση και να μην παραβιάζει το άρθρο 2 του πρωτοκόλλου αριθ. 1.
30. Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο σημειώνει ότι όταν το Συμβούλιο Ανώτατης Εκπαίδευσης άλλαξε το σύστημα εισαγωγής στο πανεπιστήμιο, στόχευε στη βελτίωση του επιπέδου της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Το Δικαστήριο σημειώνει επίσης ότι στην παρούσα υπόθεση το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι το νέο σύστημα επιλογής για πρόσβαση στο

¹¹ Σύνοψη της νομολογίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, Δεκέμβριος 2018, σ. 122.

¹² Συμβούλιο της Ευρώπης, *Οδηγός σχετικά με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1* της ΕΣΔΑ – Δικαίωμα στην Εκπαίδευση, 31 Αυγούστου 2019, §28.

πανεπιστήμιο έλαβε υπόψη τις απαιτήσεις που απορρέουν από τις αλλαγές στις οικονομικές και τις κοινωνικές συνθήκες της χώρας σε σχέση με τα προσόντα των φοιτητών πανεπιστημίου και ότι το σύστημα πληρούσε την απαίτηση για αύξηση του επιπέδου της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε αιτιολογημένη απόφαση, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο αποφάσισε ότι η τροποποίηση ήταν αναγκαία και ότι τα δικαιώματα του αιτούντος δεν είχαν παραβιαστεί λόγω του νέου συστήματος.

ΕΔΔΑ, *Ponomaryov* κατά Βουλγαρίας, Αρ. Προσφυγής 5335/05, 21 Ιουνίου 2011.

50. Οι προσφεύγοντες -μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης - υποχρεώθηκαν, σε αντίθεση με τους άλλους στη θέση τους, να πληρώσουν τα διδάκτρα. Αυτό οφειλόταν αποκλειστικά στην εθνικότητά τους και στο καθεστώς μετανάστευσης, διότι βάσει του νόμου περί εθνικής εκπαίδευσης του 1991, μόνο οι Βούλγαροι υπήκοοι και ορισμένες κατηγορίες αλλοδαπών δικαιούνται δωρεάν πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (βλ. Ανωτέρω σκέψη 32). Επομένως, οι προσφεύγοντες αντιμετωπίζονταν σαφώς λιγότερο ευνοϊκά από άλλους σε μια παρόμοια κατάσταση, λόγω των ατομικών τους χαρακτηριστικών. [...]
54. (...) το Δικαστήριο εκκινεί παρατηρώντας ότι ένα Κράτος μπορεί να έχει νόμιμους λόγους για τον περιορισμό της χρήσης δημοσίων υπηρεσιών που απαιτούν πόρους - όπως προγράμματα πρόνοιας, δημόσια οφέλη και υγειονομική περίθαλψη - από προσωρινούς και παράτυπους μετανάστες, οι οποίοι, κατά κανόνα, δεν συνεισφέρουν στη χρηματοδότησή τους. Μπορεί επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις, να διαφοροποιεί δικαιολογημένα μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών αλλοδαπών που κατοικούν στην Επικράτειά του.
56. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το περιθώριο εκτίμησης του Κράτους σε αυτόν τον τομέα αυξάνεται αναλόγως του επιπέδου εκπαίδευσης, αντιστρόφως προς τη σημασία αυτής της εκπαίδευσης για τους ενδιαφερόμενους και για την κοινωνία γενικότερα. Έτσι, σε πανεπιστημιακό επίπεδο, το οποίο μέχρι σήμερα παραμένει προαιρετικό για πολλούς ανθρώπους, τα υψηλότερα διδάκτρα για τους αλλοδαπούς - και μάλιστα τα τέλη γενικά - φαίνεται να είναι συνηθισμένα και μπορούν, υπό τις παρούσες συνθήκες, να θεωρηθούν πλήρως δικαιολογημένα. Το αντίθετο ισχύει για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία παρέχει βασικό αλφαριθμητικό και αριθμητική - καθώς και ένταξη και πρώτες εμπειρίες στην κοινωνία - και είναι υποχρεωτική στις περισσότερες χώρες (βλ. Konrad, προπαρατεθείσα).
60. (...) Πράγματι, κατά τον κρίσιμο χρόνο, οι προσφεύγοντες είχαν κάνει βήματα για τη νομιμοποίηση της κατάστασής τους. Συνεπώς, οποιεσδήποτε εκτιμήσεις σχετικά με την ανάγκη αναστολής ή αναστροφής της ροής της παράτυπης μετανάστευσης σαφώς δεν εφαρμόζονται στην περίπτωση των αιτούντων.
61. Ούτε μπορεί να ειπωθεί ότι οι προσφεύγοντες προσπάθησαν να κάνουν κατάχρηση του βουλγαρικού εκπαιδευτικού συστήματος (βλ. *mutatis mutandis*, Weller, προαναφερθείσα, § 36). Δεν ήταν η επιλογή τους να εγκατασταθούν στη Βουλγαρία και να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους εκεί. Ήρθαν να ζήσουν στη χώρα σε πολύ μικρή ηλικία επειδή η μητέρα τους είχε παντρευτεί Βούλγαρο υπήκοο.
63. Το Δικαστήριο, από την πλευρά του, διαπιστώνει ότι, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, δεν ήταν δικαιολογημένη η απαίτηση για τους αιτούντες να καταβάλλουν διδάκτρα για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση λόγω της εθνικότητάς τους και του καθεστώτος μετανάστευσης. Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το Άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου Αρ. 1

Μέλη της Διεθνούς Επιτροπής Νομικών

Σεπτέμβριος 2021 (για τον ενημερωμένο κατάλογο, παρακαλούμε επισκεφτείτε τον ιστότοπο της ICJ: www.icj.org/commission)

Πρόεδρος:

Prof. Robert Goldman, United States

Αντιπρόεδροι:

Prof. Carlos Ayala, Venezuela

Justice Radmila Dragicevic-Dicic, Serbia

Εκτελεστική επιτροπή:

Justice Sir Nicolas Bratza, UK

Dame Silvia Cartwright, New Zealand

(Chair) Ms Roberta Clarke, Barbados-Canada

Mr. Shawan Jabarin, Palestine

Ms Hina Jilani, Pakistan

Justice Sanji Monageng, Botswana

Mr Belisário dos Santos Júnior, Brazil

Λοιπά μέλη της επιτροπής:

Professor Kyong-Wahn Ahn, Republic of Korea

Justice Chinara Aidarbekova, Kyrgyzstan

Justice Adolfo Azcuna, Philippines

Ms Hadeel Abdel Aziz, Jordan

Mr Reed Brody, United States

Justice Azhar Cachalia, South Africa

Prof. Miguel Carbonell, Mexico

Justice Moses Chingengo, Zimbabwe

Prof. Sarah Cleveland, United States

Justice Martine Comte, France

Mr Marzen Darwish, Syria

Mr Gamal Eid, Egypt

Mr Roberto Garretón, Chile

Ms Nahla Haidar El Addal, Lebanon

Prof. Michelo Hansungule, Zambia

Ms Gulnora Ishankanova, Uzbekistan

Ms Imrana Jalal, Fiji

Justice Kalthoum Kennou, Tunisia

Ms Jamesina Essie L. King, Sierra Leone

Prof. César Landa, Peru

Justice Ketil Lund, Norway

Justice Qinisile Mabuza, Swaziland

Justice José Antonio Martín Pallín, Spain

Prof. Juan Méndez, Argentina

Justice Charles Mkandawire, Malawi

Justice Yvonne Mokgoro, South Africa

Justice Tamara Morschakova, Russia

Justice Willly Mutunga, Kenya

Justice Egbert Myjer, Netherlands

Justice John Lawrence O'Meally, Australia

Ms Mikiko Otani, Japan

Justice Fatsah Ouguergouz, Algeria

Dr Jarna Petman, Finland

Prof. Mónica Pinto, Argentina

Prof. Victor Rodríguez Rescia, Costa Rica

Mr Alejandro Salinas Rivera, Chile

Prof. Marco Sassoli, Italy-Switzerland

Mr Michael Sfard, Israel

Justice Ajit Prakash Shah, India

Justice Kalyan Shrestha, Nepal

Ms Ambiga Sreenevasan, Malaysia

Justice Marwan Tashani, Libya

Mr Wilder Tayler, Uruguay

Justice Philippe Texier, France

Justice Lillian Tibatemwa-Ekirikubinza, Uganda

Justice Stefan Trechsel, Switzerland

Prof. Rodrigo Uprimny Yepes, Colombia

International
Commission
of Jurists

Rue des Buis 3
P.O. Box 1270
1211 Geneva 1
Switzerland

t + 41 22 979 38 00
f +41 22 979 38 01
www.icj.org